

2

FRİDRİX
BODENŞTEDT

MİRZƏ ŞƏFİ

HAQQINDA XATİRƏLƏR

"XAN" XATİRƏ ƏDƏBİYYATI 2

nəşriyyatı

Ar $\frac{2014}{2224}$

Fridrix Bodenstedt

103004

MİRZƏ ŞƏFİ
HAQQINDA
XATİRƏLƏR

(“Şərqdə min bir gün” kitabından)

“XAN” Xatirə Ədəbiyyatı silsiləsindən II kitab

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

11616-43/5-49

Layihə rəhbəri: Şəmil Sadiq
Naşir: Müşfiq XAN
Redaktor: Dilqəm Əhməd
Korrektor: Pikə Fazilqızı
Mətn tərtibatı: Rövşən Yerfi
Dizayn və qrafika: Teymur Fərzi
Rəssam: Vasif Səftərov

www.hedefnesrleri.az
© Yazıçı nəşriyyatı / 1987
© Hədəf Nəşrləri / 2014

Mirza Şafi Vazeh

Şərqi ən müdrik adamı

Başlıq bizim fantaziamızın və ya Mirzə Şəfiyə olan sevgimizin göstəricisi deyil. Məhz oxuyacağınız xatirələrin müəllifinə Mirzə Şəfinin dediyi sözlərdir.

“Mən, Mirzə Şəfi, Şərqi tanınmış alimlərimdənəm. Deməli, sən məndən sonra ikinci müdrik adam olmalısən”.

Gəncədə yaşayasan və Şərqi tanınmış alimi olması iddiasında olasan. Bəlkə də, Bodenştedt olmasa idi, şeirləri ilə sevgi çələngi hörən Vazeh öz müdrikliyini dünyaya tanıtmadan məzarına aparacaqdı.

Amma yox. Tarix onu başqa bir tələbəsi ilə də öz səhifələrinə yazacaqdı. Bu barədə bir azdan.

Şəfi 1794-cü ildə Gəncədə xanlığın saray memarı olan bəna Kərbəlayi Sadıqın ailəsində doğulub. Mədrəsəni bitirdikdən sonra Cavad xanın qızı Püstə xanımın yanında mirzəlik etdiyinə görə “Mirzə” ünvanını qazanır. Lakin hadisələr elə gətirir ki, Püstə xanım İrana qaçmalı olur, Şəfiyə dəstək verən tacir Hacı Abdulla vəfat edir (Şəfi atasını erkən yaşda itirir), buna görə də mədrəsədə gözəl xətti olduğuna görə iş tapır.

Tarix qəhqəhələrlə doludur. Gəncə mədrəsəsinin bir küncündə mirzəliklə məşğul olasan, bir gün Gəncəyə iyirmi yaşlarında bir gənc gətirilsin və o gəncin ruhanilər sırasına qoşulması istənilsin, lakin Şəfi ilə tanış olandan sonra həmin gənc dinin ən qatı tənqidçisinə çevrilsin:

“Bir gün həmin möhtərəm şəxs məndən soruşdu:

- Mirzə Fətəli, elmləri öyrənməkdə məqsədin nədir?
- Ruhani olmaq istəyirəm.

- Demək, riyakar və şarlatan olmaq istəyirsən... Mirzə Fətəli, öz ömrünü bu iyrenc camaatın sıralarında zay etmə. Başqa bir peşə dalınca get.

Mirzə Fətəli başqa bir peşənin arxasınca getdi, əgər Gəncədə ilkin məqsədinə çatsaydı, Azərbaycan tarixi nələr-dən məhrum olardı, düşündünüzü? Dramaturgiyamız, te-atrımız, Qori seminariyası... Gerisini düşünün artıq.

Almaniyadan gələn tələbə

1840-ci ildə Şəfi Tiflisə köçür, Axundzadənin köməyi ilə Tiflis qəza məktəbinə türk, ərəb və fars dilləri müəllimi vəzifəsinə təyin olunur. Dörd il sonra Şəfinin yanına Almaniyadan bir nəfər gəlir o, Şərqi, türk dilini öyrənmək istəyir. Bu şəxs Qafqaz canişini general Neytqardtın təklifi ilə Tiflisə gələn, Almaniyanın Hannover şəhərində doğulan şair Fridrix Bodenştedt idi. Bodenştedt xatirələrində yazır: "Tiflisə gələndə məni hər şeydən əvvəl müəllim tutmaq məsələsi düşündürürdü ki, tatar dilini öyrənim. Qafqazda yaşayan camaatla ünsiyyətdə olmaq üçün bu dili bilmək kifayət edir-di. Xoşbəxtlikdən, arayıb-axtardığım müəllimlərdən ürəyimə yatanı tanınmış xəttat, alim, gəncəli Mirzə Şəfi oldu".

Xatirələr olduqca maraqlıdır. Bodenştedtin yazı tər-zindən aydın olur ki, Şəfi onu müəllim-şagird münasibətlərindən əlavə öz duyğularını bölüşdüyü bir insan kimi görüb. Bir gün Fridrix ondan soruşur:

- Mirzə Şəfi, heç sevmisənmi?

Şəfi Hafizdən qəzəl oxuduqdan sonra ona deyir:

-Yox, indi mən sevmirəm, ancaq bircə dəfə aşiq olmuşam. Mənim kimi heç bir kəs belə vurulmayıb!

Şəfi kimə vurulmuşdu?

Bu İbrahim xanın qızı Züleyxa idi. Vazeh irsindən qalan şeirlər arasından 15-i Züleyxaya yazılıb. Vazeh onu belə anladıb: "Heç bilmirəm sənə onun zülmət gecəyə bənzər, lakin ulduzlar kimi parlaq gözlərindənmi, yoxsa zərif qəddi-qamətindənmi, qar kimi ağ, incə əllərindənmi, buruq-buruq dolaşib gərdanına tökülmüş uzun hörüklərindənmi deyim? Yoxsa Şiraz çiçəkləri kimi ətirli nəfəsindənmi sənə söz açım?"

"Xatirələr"ə görə, Vazehin nakam məhəbbəti bu cür olub: İbrahim xanın axşamlar evdə olmamasından istifadə edən Vazeh qızın evinin eyvanı görsənən tərəfdə gəzərək Camidən və Hafizdən qəzəllər oxuyub onun diqqətini cəlb eləməyə çalışır. Nəhayət belə davam edən günlərin birində ağ çadrada Züleyxanın sirdaşı olan Fatma ona gizlicə yaxınlaşır, Şəfiyə sevgisinin qarşılıqsız olmadığı xəbərini çatdırır və onlar gizlicə görüşməyə başlayırlar. Lakin bu xoşbəxtliyin ömrü cəmi altı ay çəkir. Belə ki, hərbi səfərdən qayıdan İbrahim xan qızını özünə tay bildiyi Əhməd xana vermək üçün toy tədarükü gör-məyə başlayır. Artıq çıxış yolu qalmadığını gören Şəfi Fatmanı sevən tacir Akimin köməyi ilə Züleyxanı qaçırır.

Lakin gecə daldalanacaq tapdıqları kənddə Əhməd xanın adamları onları yaxalayır, Mirzə Şəfi ağac zərbələri ilə

cəzalandırılır. Şəfi Züleyxanı uzun müddət unutmur: "Vaxt vardı biri mənə hamını əvəz edirdi, indi hamı mənə birini əvəz etmir!"

Lakin Mirzə Şəfi yanıldı. Gənclik məhəbbəti ilə yanaşı müdriklik dövrünün də sevgilisinin olacağını unutmuşdu. Bu Hafizə idi. Şəfi bir gün evlərin arasında gəzərkən damın başında bir qız görür və həmin gün bütün rahatlığı pozulur. Eynilə Züleyxada olduğu kimi qızın da ona xoş münasibət bəslədiyini bilib evlənmək qərarına gəlir, lakin Şəfi kasıb olduğu üçün qızın tacir atası buna razılıq vermir. Lakin görünür, Tanrı bu dəfə hökmünü vermişdi. Çox keçmir ki, Hafizənin atası sarılıq xəstəliyindən dünyasını dəyişir və Şəfi nəhayət ki sevgisinə qovuşur.

Bakıxanovun yanında içilməyən içki

Bodenştedt xatirələrində Mirzə Şəfini şərab içən kimi göstərir. Onun yazdığına görə Tiflisdə tanış olduğu adamlar içərisində biliyinə və vəzifəsinə görə seçilən şəxs Bakı xanlarının nəslindən Abbasqulu xan olub. Bodenştedt Abbasqulu xanın Rusiyaya böyük məhəbbəti olan, əsərlərinə heyran görə tənqid edilə bilinməyən şəxsiyyət olduğunu söyləyir, Şəfinin yaratdığı "Divani-hikmət" məclisində onun fikirlərinə qulaq asdığını, Abbasqulu xanın "Fatma tar çalır" şeirini ondan yadigar olaraq özünün yazmasını xahiş etdiyini qeyd edir:

"Abbasqulu xan otaqdan çıxanda Mirzə Şəfi qarşısındakı süşəni götürüb özünə şərab süzüb içəndə soruşdum:

- Sən xanın yanında niyə içmədin, Mirzə Şəfi?
- O, dindar adamdır. Dindarlar şərab içmirlər.
- Sən də yalnız onun dindar olduğuna görəmi içmədin?
- O, məndən yaşlı, həm də rütbəcə böyük adamdır. Mən onun yanında içsəm, onu təhqir etmiş olardım".

Şəfi erməni kişilərini eyibləyir

Xatirələrdən bəlli olur ki, Bodenştedt İrəvana səfər edir, oradan qayıtdıqdan sonra "Divani-Hikmət"ə Şəfiyə gördüklərini danışmağa gəlirlər. Onlar Şəfiyə erməni qadınlarının ağır zəhmətlə böyük daşlardan soba tikmələrini danışrlar. Şəfi bundan əsəbləşərək deyir: "Eyib olsun, onların kişilərinə. Ən yüksək qiyməti qadınlara vermək lazımdır. Bu gözəl məxluqun əziyyət çəkməsində ancaq kişilər günahkardırlar".

Mirzə Şəfi sual edir

Xatirələri oxuduqca Mirzə Şəfinin qadınlara verdiyi önəm insanı heyrətləndirir. Görünür, onun qadınlar haqqında dediyi bütün fikirlərin altında Züleyxa və Hafizənin gözəlliyi yatırdı. Xatirələr Şəfinin qadınlar haqqında dedikləri diqqət çəkir:

- Qadına qəlbən, nə qədər bağlansan, bir o qədər onu yaxından tanıyırsan, öyrənirsən. Yaxşı tanıdıqdan sonra, bir o

qədər də çox sevirsən. Nə qədər onları çox sevirilər, bunun əvəzində, bir o qədərdən də artıq onlar bizi sevirilər. Çünki əsl məhəbbətə onlar qarşılıqlı cavab verirlər.

- Ən ülvə məhəbbət yüksək ağıl deməkdir. Bu dünyada qadıncıdan yüksək nə ola bilər?
- Qadın yer üzündə Allahın həqiqi varlığıdır!
- Güzəl qadının əlini öpmək ən dadlı yeməklərdən üstündür.
- Onlardır xoşbəxtlik tacının ən qiymətli daşı.
- Kim ki, onların tərəfdarıdır, həyat da onlarındır.
- Qadınlar o zaman gözəlləşər, çiçək kimi açılar ki, onu bəsləyib qoruyasan.

Şəfidən qalanlar

1851-ci ildə Bodenştedt "Mirzə Şəfinin nəğmələri"ni çap etdirir, böyük şöhrət gətirən bu şeirlər Fridrixin başının gicəlləndirir və o, şeirlərin müəllifinin özü olduğunu yazır, lakin tarix onun bu əməlini bağışlamır, şeirlər öz həqiqi sahibinin imzasına qovuşur. "Nəğmələr" Avropada dəfələrlə çap olunur, fransız, ingilis, italyan, isveç, holland, ispan, portuqal, rus, çex, macar, yəhudi dillərinə tərcümə edilir. Yalnız Almaniyada 1922-ci ilə qədər 169 dəfə çap olunur. Bu gün əldə olan şeirlər alman dilindən tərcümə olunsada, Şəfiyə, Şərq ədəbiyyatına məxsusluq özünü saxlayır. Tiflisdə Şəfi Qriqoryevlə birlikdə ilk Azərbaycan-türk dili dərslərlərindən olan "Kitabi-türki"ni yazır. Şəfi 1852-ci ildə vəfat edir. Onun həyatını Əlisə Nicat "Gəncəli müdrik" adlı romanının ön

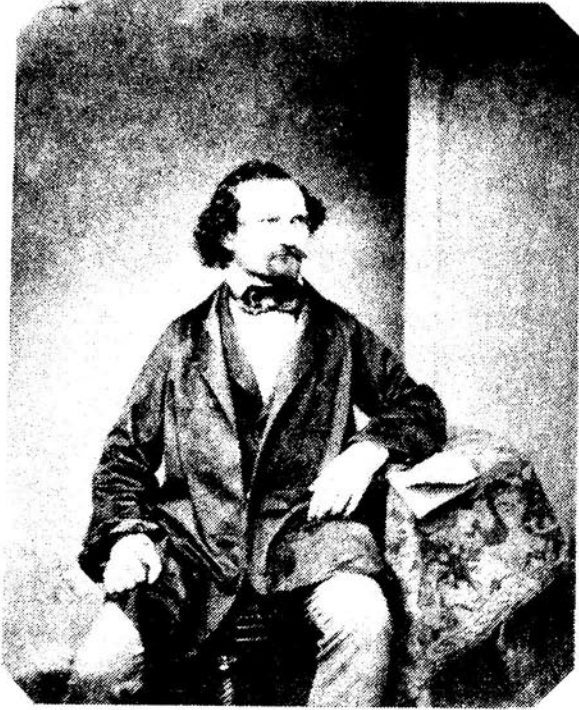
sözündə bir cümlə ilə göstərib: "Mirzə Şəfinin ömrü boyu bacardığı şeir yazmaq və sevmək olub".

Ölürkən Züleyxanı xatırlamışdı mı? Kim bilir, Biz isə onun bir nəğməsi ilə Züleyxanı xatırlayırıq.

*Vaxt var idi güclü, cavan qolumla,
Səni bərk-bərk. qucaqlayıb öpərdim.
Gənclik getdi... Köhnə eşqin oduyla,
Vurur qəlbim indiyədək... nə dərdim!
Mənim həyat üzüyümün qaşısən,
O üzüyün bəzəyi sən, daşı sən.
İnan, bütün nəğmələrim sənindir
Ürəyə bax... neyləyirsən yaşı sən.*

Qalanını isə Bodenştedtdən oxuya q.

Dilqəm Əhməd

Fridrix Bodenstedt

PROLOQ

Qəlbimdə yenə sən canlanırsan, ey gəncəli ustadım! Sənin yanında əyləşib, nəğmələrini məlahətli səsində dinləmək istəyirəm. Sənin mənə bəxş etdiyin o ətirli çiçəklərdən gözəl bir çələng hördüm. Sənə şöhrət, qadınlarımıza sevinc gətirmək üçün qarşıma tökdüyüm inciləri sapa düzüb, səliqəli bir boyunbağı düzəltdim, ey mənim gəncəli söz ustadım Mirzə Şəfi!

F.Bodenstedt

...Tiflisə gələndə mənə hər şeydən əvvəl müəllim tutmaq məsələsi düşündürürdü ki, tatar dilini öyrənəm. Qafqazda yaşayan camaatla ünsiyyətdə olmaq üçün bu dili bilmək kifayət edirdi. Xoşbəxtlikdən, arayıb-axtardığım müəllimlərdən ürəyimə yatanı tanınmış xəttat, alim, gəncəli Mirzə Şəfi oldu.

Mirzə Şəfi öz təvazökarlığı ilə Şərqi ən müdrik adamlarından biri idi. O, bu fikirdəydi ki, Avropada gənclər etiqadsız və inamsız yaşayırlar. O, eyni zamanda, belə bir möhkəm əqidədə idi ki, biz Qərb övladları dərslər alacağımız illər ərzində onun səyi ilə Şərqi müdrik və ibrətəməz cəhətlərinə yiyələnəcəyik.

– Sən mənim beşinci şagirdimsən, – deyə o, əlavə edib bildirdi ki, hikmətli kəlamlarını dinləmək üçün Tiflisə gəlmək zərurətini duyanların sayı getdikcə çoxalır. Bir az susduqdan sonra əlavə etdi ki, məndən əvvəlki dörd şagirdi geriye – Avropaya, öz vətənlərinə qayıdandan sonra bütün səylərini Şərqdə aldıkları bilikləri yerlərində geniş yaymağa həsr etmişlər. Mənə isə o daha böyük ümid və ehtiram bəsləyirdi.

O vaxt mən elə güman edirdim ki, onun mənə olan pərəstişkarlığı müqəddəs dilləri öyrənməkdə səy və bacarığımı, eyni zamanda, onun hər bir dərsinə verdiyim qeyri-adi (yəni böyük) qiyməti olan bir gümüş pulla bağlıdır.

Mirzə Şəfi inana bilmir ki, müqəddəs dilləri bilmədən, adam özünü necə müdrik hesab edib, alim adı ilə dünyanı gəzib dolaşsın.

O, mənim müqəddəs dilləri öyrənmək səyimi və bacarığımı, eyni zamanda, xoşbəxtlikdən onu özümə müəllim seçməkdə üstün cəhətlərimi görüb, bəzi şeylərdə mənə gü-

zəştə gedirdi. O, mənə xeyirxah münasibətini əyani şəkildə sübut etməyə çalışırdı.

– Mən, Mirzə Şəfi, Şərqi tanınmış alimlərimdənəm. Deməli, sən məndən sonra ikinci müdrik adam olmalısən. Ancaq sən mənə düzgün başa düş. Mənim Ömər əfəndi adlı bir dostum var. O, böyük ağıl və mərifət sahibidir. Bu diyarda onu yazı-pozu işində üçüncü şəxsiyyət hesab etmək olar. Əgər mən ölsəm, sənin müəllimin o olmalıdır. O zaman o birinci, sən isə ikinci müdrik adam olmalısən.

Bu ürək sözlərini deyə-deyə Mirzə Şəfi şəhadət barmağını alına söykəyib, nüfuzədi nəzərlərlə mənə süzür, mən də sükut içində razılıqla başımı tərpedib, onun fikrinə tərəfdar olduğumu bildirirdim.

Gəncəli ustadım, dərin biliyinə şübhə edən hər bir kəsə öz müdrikliyini əyani surətdə göstərirdi. Mən də bir hadisədə bunun şahidi oldum.

Mirzə Şəfinin mühazirələrinə paxıllıq eləyən qələm rəqibləri içərisində ən qəddarı bağdadlı alim Mirzə Yusif idi. O, özünü ona görə bağdadlı adlandırır ki, ərəbcə təhsilini orada almışdı. O, iddia edirdi ki, bilikdə Mirzə Şəfidən daha dərin adamdır. Mirzə Şəfini elm adamları arasında ən səviyyəsiz şəxs sayırdı. Onun savadlı yazma bilmədiyini söyləyib, hörmətli müəllimi gözümdən salmağa çalışırdı.

– O, hətta oxumağı bacarmır. Mənə de görüm, yazmağı bacarmayan adam müdrik olarmı? – deyib, ara vermədən, cır və qulaqbatırıcı səslə danışırdı.

Onun danışığında heç nə başa düşmək olmurdu. O öz adının gözəlliyindən danışır, peyğəmbər adı ilə bağlı olduğunu deyirdi. Deyirdi ki, “Yusif adını şairlər dönə-dönə ehtiramla vəsf etmişlər”. Canfəşanlıqla sübut etməyə ça-

lışırdı ki, bu ad adı söz deyil, Misir ölkəsində əfsanəyə çevrilmiş Yusifin eynisidir ki, insanlar arasında müdriqliyin timsalıdır. Bu adı daşıyanların özündə də az, ya çox dərəcədə gözəllik, böyüklük və müqəddəslik var. Bax, bu cür özünü tərifləyirdi Yusif!

O, mənə özünün yeni keyfiyyətlərindən danuşmaq istəyəndə artırmada möhtərəm müəllimimin ayaq səsləri eşidildi. Mirzə Şəfi ayaqqabılarını qapı arxasında çıxarıb, ayağında əlvan və səliqəli toxunmuş corabla otağa daxil oldu. Qonağım elə güman elədi ki, Mirzə Şəfini qəsdən buraya dəvət etmişəm. Çünki Mirzə Şəfi onu görcək pis vəziyyətə düşmüş Mirzə Yusifi başdan-ayağa kinli nəzərlərlə süzüb, daxili hissini bürüzə vermək istədi. Bu vaxt mən onu tez qabaqlayıb, soruşdum:

– Mirzə Şəfi, gəncəli ustad! Mən nələr eşidirəm?! Sən yazmağı, oxumağı bilmədən mənə elm öyrətmək istəyirsən? Bağdadlı ustad Mirzə Yusif səni elm aləmində səriştəsi olmayan adam hesab edir!

Bu sözlərdən Mirzə Şəfinin ovqatı təlx oldu. O, əvvəlcə əlini əlinə vurdu, xidmətçimə qəlyan gətirməyi işarə etdi. Mənim xidmətçim həmişə olduğu kimi, ona bir qəlyan gətirdi. Mirzə Şəfi bununla yanaşı, həm də dikdaban ayaqqabısının bir tayını götürdü və rəhmsizliklə onu bağdadlı “müdrük”in başına çırpdı. Mirzə Şəfinin özündən çıxdığını görən bağdadlı “müdrük” tez bayıra qaçmağa fürsət axtardı. Mirzə Şəfi ona imkan verməyib:

– Demək, sən məndən ağıllısan? Deyirsən, mən oxuya bilmirəm? İndi dayan, sənə bir oxumaq öyrədim ki, aləm tamaşana gəlsin! Deyirsən, yəni, mən yaza da bilmirəm? Al, ba-

şibatmış! – deyib, ara vermədən ayaqqabını onun başına endirirdi.

Bağdadlı “müdrük” Mirzə Şəfinin kötəkləri altında ufuldayıb sızıldayaraq, otaqdan artırmaya, oradan da pilləkənlə aşağıya enib gözdən itdi.

Mirzə Şəfi müdrüklik mübarizəsində qələbə çalmış, qürurla, mənim gözlədiyimdən də artıq sakitləşmiş vəziyyətdə geri qayıtdı.

Müəllimim mənə söylədi ki, Mirzə Yusif kimi boşboğazların sözlərinə inanmayım, yalnız onun dediklərinə əməl edirəm.

– Mirzə Yusif kimi çoxları sənənin yanına gələcək, ancaq sən onlardan öz ağıllı ilə üz döndərməlisən. Şair deyir ki: “Oxumağı, yazmağı bacarmayan adamların könlündən vəzirlik keçər.” Çünki belə adamların biliyi dayaz, tamahları isə böyük olur. Onlar sənənin yanına elm öyrətmək üçün deyil, cibini soymağa gəlirlər.

Mirzə Şəfi sədəf kimi ağ dişlərini göstərüb, əlavə etdi:

– İştah diş altında olur.

O, adəti üzrə rahatlanmaq üçün papağını çıxarıb kənara qoydu. Başını ülgüclə tərtəmiz qırxdıranda çox məğrur görünürdü. Bu vaxt ona elə gəlirdi ki, bütün qadınlarda ona məhəbbət, kişilərdə isə ehtiram hissi oyanır.

Hər dəfə o, başını qırxdıranda mən onun ruhunu oxşamaq üçün deyərdim:

– Bu gün necə gözəlsiniz, Mirzə Şəfi!

Dikdaban ayaqqabı əhvalatına baxmayaraq, Mirzə Şəfi bu gecə mənə daha şad görünürdü. Çünki bizim tanışlığımızdan indiyə qədər ilk dəfə idi ki, mənimlə şərab içməyə meyil edirdi. Halbuki, o, həmişə müəyyən bəhanə ilə bun-

dan boyun qaçırardı. O, çox hörmətli adam olduğu üçün, Avropada onun şərab içməsi barəsində danışacağımdan, onun təmiz müəllim adına ləkə gətirə biləcəyimdən ehtiyat edirdi. Ancaq öz hislərini boğa bilmədi, iki-üç qədər içdikdən sonra, ilhama gəldi. Mirzə Şəfi elə mükəddər, elə söhbətçil bir adama çevrildi ki, heç vaxt onu belə əhvalda görməmişdim. O, məni xumar baxışlarla süzüb dedi:

– Gör, bir Hafiz nə deyib:

*Şərab müdrik adamların içkisidir,
O, gözəl əhval-ruhiyyənin mənbəyidir.¹
Onun ətrafında neçə-neçə müqəddəs ruhlar dolanır.*

– Əslində, – deyə o, sözünə davam etdi, – şərabın ləzzətini yalnız avam adamlar başa düşməzlər. Biz filosoflara Quran niyə lazımdır? Bizim müdrik şairlərimiz, ağıllı xanəndələrimiz ömürləri boyu şərabı mədh ediblər. İndi bizim cürətimiz çatarmı ki, onların dediklərinə əks gedək?

Mirzə Şəfi bu sözlərlə sübuta yetirmək istəyirdi ki, onun söylədiklərini dünənə şamil etmək olmaz. O, mənə on il bundan əvvəl qatı dindar bir mollaya göndərdiyi şərab məhəbbətini izah edən bir nəغمə oxudu:

*Molla, şərab təmizdir,
Günahdır onu təhqir etmək.
Həqiqəti də axtarsan onda taparsan
Ayaqlarım məni bilərək məscidə gətirməyib,
Sərxoş idim, yolumu azıb gəlmişəm.*

Badəni şeir, şeiri isə badə əvəz edirdi. Birdən mənim nəzərlərim təəccüblə ona dikildi. Mirzə dərin fikrə getmişdi. Gözləri bir nöqtəyə dikilib qalmışdı. O, bir an beləcə xəyalda daldı. Mən onu xəyaldan ayırmağa qıymadım. O, dərin köks ötürüb, kədərli bir ahənglə aşağıdakı nəغمəni oxudu:

*Məhəbbətin əzabı belimi aydı,
Kimdən ötrü, soruşma.
Mənə ayrılığın zəhərini verdi,
Kimin əliylə, soruşma.
Mən onun sözünü kəsib:*

– Mirzə Şəfi, heç sevmisənmi? – soruşdum. O məni əzablı baxışlarla süzdü və başladı başqa bir nəغمə oxumağa. Mənə elə gəlir ki, nəغمə Hafizin idi:

Məhəbbətin sonu – nəhayəti görünməyən cığırına elə ki ayaq basdın, təsəllini yalnız labüd ölümündə, yoxluğunda taparsan.

O, nəغمəni axıra qədər avazla oxudu və üzünü mənə tutub dedi:

– Yox, indi mən sevmirəm, ancaq bircə dəfə aşiq olmuşam. Mənim kimi heç kəs belə vurulmayıb!

Sizə deyim ki, onun məhəbbətinin sirrini öyrənmək üçün bütün səyimi toplamağa cəhd göstərdim. Biz gecədən xeyli keçənə qədər oturdun. Nəzərlərim ona zillənmişdi, diqqətim onda idi.

***

¹ Şeirlər sətri tərcümə olunmuşdur.

– İbrahim xanın qızı Züleyxanı Gəncədə gördüyüm vaxtdan düz on bir il keçmişdir, – deyə Mirzə Şəfi köks ötürüb, sözüne davam etdi. – Mən onun gözəlliyini necə tərif edim ki, səndə aydın təsəvvür yaransın. Heç bilmirəm sənə onun zülmət gecəyə bənzər, lakin ulduzlar kimi parlaq gözlərindənmi, yoxsa zərif qədd-qamətindənmi, qar kimi ağ, incə əllərindənmi, buruq-buruq dolaşib gərdəninə tökülmüş uzun hörüklərindənmi deyim? Yoxsa Şiraz çiçəkləri kimi ətirli nəfəsindənmi sənə söz açım? Əlbəttə, sənə bunları danışmağımın heç bir mənası yoxdur. Onsuz da bilirəm ki, danışdığım hadisələrin mənasını, incəliyini mənim kimi dərk edə bilməyəcəksən, çünki insan qeyri-adi şeyləri çətin qavraya bilər.

Züleyxanı görmək üçün altı ay həsrətini çəkdim. Nəhayət, mən onu rəfiqələr ilə eyvanda oturub, axşamüstü ay işığında kənzlərinin rəqs etmələrinə baxanda görə bildim. Görüşüb danışmağa cürət edə bilməzdim, çünki qızın mənə meyili ola biləcəyinə ümidim yox idi. İnsan günəşə yaxınlaşa bilmədiyi kimi, mən də ona yaxınlaşa bilərdimmi? Gündüzlər ehtiyatla gəzib-dolaşırdım. İbrahim xan bilsəydi ki, mən onun qızına məhəbbət gözüylə baxıram, vəziyyətim pis olardı. Ancaq axşamlar Züleyxanı görməyə can atırdım. Bilirdim ki, İbrahim xan axşam saat səkkizdən sonra ayağını evdən kənara qoymur. Odur ki, gecələr qəlbimdə alovlanan eşqimi nəğmələrə çevirdim. Hərdən Hafizdən, Camidən də qəzəllər oxuyurdum.

*Sərin külək, əs o yərə ki tanışdır oralar sənə.
Ona şirin söz söylə, o söz ki bəllidir sənə.
Kədərli cavab istəməm, o bil, yaddır mənə.*

Şəfa versə gətir, etiraf edərsən nə bəllidir sənə!

Əksər hallarda mən öz nəğmələrimi oxuyurdum. Borc alınmış zər-xara ilə bəzənmək nəyimə lazım idi? Kimin nəğmələri mənim nəğmələrim qədər səlis, aydın olar, ürəklərə yol tapa bilər? Mən çox dözməli oldum. Nəhayət, bir xoş gündə qızın diqqətini özümə yönəltməyə qadir oldum. Xoşbəxtlikdən elə təsadüf düşdü ki, İbrahim xan yerli düşmənlərlə vuruşmaq üçün Tiflisə getdi. Xanın evinin yanında sərbəst gəzib-dolaşmaq və nəğmə oxumaq imkanı tapmışdım.

Bir gün İbrahim xanın evinin yaxınlığında Züleyxanı görmək üçün gizlənişini onu güdürdüm, güddüyüm yerdə boş-bikar dayanıb nəğmə oxuyurdum. Xanın evində isə heç kəs görünmürdü. Züleyxanı görməməyimdən mütəəssir olub, evə qayıtmaq istəyirdim ki, qəfildən ağ çadraya bürünmüş bir qadın yanımdan ötəndə astadan:

– Mirzə Şəfi, arxamca gəl və məni izlə, – dedi. Həyəcədən ürəyim döyündü. Mən onun sözüne əməl edib, dinməz arxasınca getməyə məcbur oldum. Biz dar döngənin sağ tərəfi ilə addımlayıb, əzgil kolları ilə əhatə olunmuş, yüklü karvanların keçib gedə bilməsi mümkün olmayan dar bir cığıra gəlib çatdıq və dağa sarı qalxıb, xəlvət yerdə dayandıq. Burada bizi heç kim görməzdi. Mən hiss etdim ki, bu qadın Züleyxadan mənə nəsə demək istəyir.

Mirzə Şəfi bir an sözüne ara verdi və şərəbdən bir-iki qurtum içib, hekayəsini davam etmək istəyirdi ki, mən onu qabaqlayıb:

– Mənə belə gəldi ki, ağ çadralı qadın Züleyxanın özüdür, – dedim.

O mənim dediyimi könülsüz dinləyib, cavab verdi:

– Günəş yerə enə bilərmə? Əgər Züleyxa gəlmiş olsaydı, mənimlə təklidə qala bilərdimi? Günəş qüruba ensə, gecə olmazmı, bu da xoşbəxt başlanğıcın sonu deyilmə?

Mirzə Şəfi arada bir qədər də şərab içib, sanki hissələrini sakitləşdirirdi.

– Mənim sadələvh yol yoldaşım aramıza çökmüş sükutu pozdu, – Mirzə Şəfi sözünü davam etdirdi. – Mənim adım Fatmadır, – dedi. – Züleyxanın sirdaşyam. Xanım səni bir neçə dəfə görüb. Onun çox xoşuna gəlirsən. Sənin səsinə eşitcək o şad olur, nəğmələrin isə onu valeh edir. Məni sənin yanına göndərən də odur. Səni sevindirmək üçün deyirəm ki, sevginə əmin ola bilərsən. Məhəbbətin yolunda əziyyət çəkdiyinə görə sənə ürəkdən yanırım. Mənə inana bilərsən.

– Demək, Züleyxa yazıq qullarından birinin məhəbbətinə öz qəlbilə cavab vermişdir? – deyə sevindiyimdən özümü saxlaya bilməyib, ucadan səsləndim. Sanki yer, göy mənim idi. Bu geniş səmada uçmağa qanad axtarırdım. Deməli, möhnətin qəlbimi neştləyən tikanı sevincimin qarşısında parçalanmışdır? Allaha min şükür olsun! Onun mərhəməti nə qədər böyük, gördüyü işlər necə də qəribə olurmuş! Mən onun yolunda nə iş görmüşəm ki, öz mərhəmətini Züleyxanın əli ilə qəlbimə yağdırır?! İlham çeşməmi gözəllik dənizindən qidalandırır.

– Sən Allahın mərhəmətini, Züleyxanın gözəlliyini tərifləməkdə haqlısan, – deyib, Fatma razılığını bildirdi, – Züleyxa qiymətli bir üzünün bahalı qaşdır. O, xoşbəxtliyin, səadətin özüdür. Onun ismət və məsumluğu gözəlliyindən yüksəkdə olmasaydı, sənə razılığını çoxdan bildirərdi. Bir də ki, Züleyxa onu dünyalar qədər sevən atasının qorxusundan,

kasıb bir Mirzənin onu sevməsinə heç imkan verməzdi. Lakin sənə bildirim ki, İbrahim xanla səfərə çıxmış avar Əhməd xan Züleyxaya evlənmək istəyir. Züleyxanın atası onların evlənməyinə razıdır. Onlar səfərdən qayıdandan sonra bu məsələni həll edəcəklər. Ona görə tez bir əlac etməlisən ki, onlar səfərdən qayıdana kimi məhəbbətiniz qovuşsun. Molla axşamçağı minarədən azan çəkən zaman evimizin yanındakı bağçaya gələrsən. Mən çalışaram ki, Züleyxanın diqqətini sənə yönəldim. Sən isə onun xoşuna gələn bir nəğmə oxuyarsan. Əgər nəğmə onun xoşuna gəlsə, səni əmin edirəm ki, onun sevgisinə nail olub, bir qönçə alacaqsan.

Fatma çox danışdı. Mən isə bizim söhbətin ən vacib tərəfini sənə söylədim. Fatmanın lütfkarlığının əvəzində mən ona cib saatımı, pul kisəmi, yanımda qiymətli nə vardısısa, hamısını bağışladım. Hətta onun sağ yanağındakı ləkəni götürmək üçün dua yazacağımı da bildirdim. Nəhayət, biz müəyyən bir vaxtda görüşmək üçün vədələşib, ayrıldıq.

Mirzə Şəfi şərab dolu qədəhi əlinə götürüb, dərindən nəfəs aldı və söhbətinə ara verdi. Mən bundan istifadə edib, qaranlıq olan yerləri aydınlaşdırmaq məqsədilə soruşdum:

– Mirzə, söylədiyən o “möhnət tikanının” və Fatmanın “qönçə alacaqsan” deməsinin mənası nədir?

– Bəyəm sən o qədər təcrübəsizsən ki, məhəbbəti ifadə edən vasitələri də bilmərsən? Bakirə bir qız tanımadığı kişiye öz hissələrini necə deyə bilər?

Mən dinmədim. Dərslərdə oxuduğu şeirləri qafiyələrilə mənə izah etməkdə böyük istedadı olan Mirzə adətə üzrə hissələrini şeirlərlə ifadə etdi:

*Həm inkar, həm də nifrət,
Qəzəb timsalıdır tikan.
Gözəl səni inkar (rədd) etsə,
Demək, verir sənə tikan.*

*Bir gözəl qız gül qönçəsi
Tullayırsa mənə sarı,
Bəxt üzümə gülür demək,
Ölənəcən sevmək gərək.*

*Qızılgülü versə o qız,
Ümidlərim hasil olar.
Dilbər mənə qismət olar,
Məhəbbəti qəlbə dolar.*

– Mirzə, indi hər şeyi başa düşdüm, söhbətinə davam edə bilərsən, – dedim.

– Mən sevgimizə əməl edib, ertəsi günü Fatma dediyi yərə gəldim, – deyə Mirzə söhbətini davam etdirdi. – Həmin günü mən sevgilimin biganə qala bilməyəcəyini duyub, məhəbbət barədə bir şeir yazdım. Bu şeiri azı iyirmi dəfədən çox öz-özümə oxudum ki, yaxşı səsələnəsinə əmin olum. Qızla görüşməzdən əvvəl də hamama gedib, özümü səliqə-səhmana salmışdım.

Görüşəcəyimiz gecə sakit və sərin idi. Mən gizləndiyim yerdən Züleyxanı aydın görə bildirdim. O, Fatma ilə bərabər eyvanda dayanıb, çadranı üzündən bir az yana çəkmişdi. Mən də cürətlə qabağa çıxıb, özümü göstərdim. Bilir-sənmi belə görüş adamın qəlbinə necə təsir edir? – deyə Mir-

zə dərin köks ötürdü, mövzudan uzaqlaşmamaq üçün yenicən söhbətinə qayıtmaq istəyirdi ki, mən ona təsəlli verib:

– Ay Mirzə, nə olub bəyəm, maşallah, indi də pis deyilsən, – dedim. – Sən mənə o günü yazdığın şeiri necə oxumağından və bu şeirin Züleyxaya necə təsir etməsindən danış.

– Mən şeiri oxumamışdan əvvəl onun mətnini badam qabığına Züleyxaya töhfə kimi eyvana atdım. Sonra şeiri gözəl bir ahənglə oxudum:

*Qamətinin yanında sərvin qiyməti olmaz,
Maralın gözləri də gözlərinə tay olmaz.
Küləklərin gətirdiyi Şirazın ətri
Nəfəsinin ətrilə, gülüm, yarışa bilməz.
Dodaqlarından qopan inci kəlmənin yanında
Heç nədir Hafizin oxuduğu şirin nəğmələr də.
Bülbüllərin su kasası, o qızılgülün butası,
Bənzər rənginə al dodaqlarının sənin.
Günəş nədir, Ay nədir, göydə sayrışan ulduzlar nə?
Onlar camalını seyr edib sayrışılar göylərdə.
Özüm nəyəm, ürəyim nə, nəğmələrimin mənası nə?
Qüdrətinin quluyam, yaşadıram gözəlliyini
nəğmələrimdə.*

Mən heyrətimi bildirdim:

– Aman Allah! Necə gözəl nəğmədir! Mirzə, sənin nəğmələrin xəyal dünyasında pərvazlanan pərilərin nəğmələri qədər xoşdur. Kimdir Hafiz sənin yanında? Bir damla su nədir ümməndə?

Gəncəli müdrik dedi:

– Bu hələ başlanğıcıdır. Əsil məhəbbət nəğmələrini bundan sonra oxumalıyam.

*Mənim qəlbimdə müqəddəs, səmimi bir duyğu.
Yaxınlaşırım, gülüm, sevgimin zirvəsinə.
Oxuyuram, bax, bu nəğməni sirli, arzulu,
Sənə min sözü var, sualı var, söhbəti var.*

*Qəbul et onu, ya sevinclə, ya da nifrətlə,
Ya mənə tikan bağışla, ya qarşıla gül-çiçəklə.
Ya məni məhv elə, ya da ümid ver qəlbimə,
Gözləyirəm etirafını, gülüm, cavab ver mənə.*

– Bəs Züleyxa sənə nə cavab verdi? – deyə soruşdum.

– O gülümsünərək bir qönçə atdı mənə. İlk dəfə onun gözəl üzünü də yaxından orda gördüm. Züleyxanın sevdiyini bildikdən sonra mənim də iztirablarıma və qəmli həyatıma son qoyuldu. İşıqlı dünyaya çıxdım. Onun qəlbini alovlandıran məhəbbətindən zövq aldıqca dəqiqələrim saatlara döndü. Şərəfinə oxuduğum nəğmələrin, onu görmək üçün atdığım addımların sayını kim hesablaya bilər? Bəxtimə səadət günəşi doğmuşdu. Taleyin mənə göstərdiyi iltifat keçmiş maneələri aradan götürmüşdü. Mənim məhəbbətim Gəncədə sirr olaraq qalmadı. Dostlarım, tanışlarım buna sevinirdilər. Əllərindən gələnləri etməyə hazır idilər. Bir çoxları da İbrahim xana kin-küdurət bəslədiklərindən, bizim xoşbəxt olmağımızı arzulayırdılar.

Züleyxa məhəbbətinin rəhni olaraq mənə atdığı qönçənin vaxtından altı ay keçmişdi ki, qara bir xəbər məni sarsıtdı. İbrahim xan və Züleyxanın gələcək nişanlısı Əhməd

xan hərbi yürüşdən qayıtmışdılar. Bu xəbər məni qorxutsa da, məni qüdrətli qartal qanadlarına mindirib, sarsıntılar içindən yüksək bir zirvəyə qaldırdı. Tezliklə taleyimin hökmü veriləcəyini hiss edib, cürətləndim. Qəlbim isə mənə deyirdi: “Həyatda sənə üçün yeganə varlıq olan Züleyxanı itirsən, kasıb Mirzənin qəlbini dünyada daha heç nə oxşaya bilməz.” Buna görə Züleyxaya qovuşmaq üçün bütün qüvvəmi sərf edirdim. Əhməd xan isə avarların mərkəzi şəhəri olan Xunzaka bir dəstə atlı göndərmişdi ki, qız üçün cəhiz və başlıq gətirsinlər. O, kəbin kəsdirib, toy etdikdən sonra Züleyxanı vətəninə aparacaqdı.

Gəncə hərbi yürüşdən qalibiyyətlə qayıtmış hər iki xanın şərəfinə bayramsayağı bəzədilmişdi. Züleyxanın xahişi ilə xanəndələr yarışacaqdılar. Yarışmaq üçün çox yerdən bura xanəndələr dəvət olunmuşdu. Onların hər biri Züleyxanın şərəfinə gözəl mahnı oxumalı idi. Yarışın qalibinə böyük hörmət göstərilirdi. Onun qalib gəldiyi ən görkəmli xanəndənin belə əlindən sazını alıb qırmaq ixtiyarı da vardı. Mən də yarışa dəvət olunmuşdum. Qalib gələcəyimi əvvəldən hiss etmişdim. Ona görə hiss etmişdim ki, mənim ilham mənbəyim şənliyə yığılan xanəndələrin ilhamından güclü idi. Gül olmayan yerdə bülbül necə oxuya bilər? Məhəbbət olmayan yerdə nəğmə də olmaz! Mən özümdə qüdrət hiss edib, taleyimin yüksək zirvəsinə qalxmaq, həyatımda bir dönüş yaratmaq istəyirdim. Mənim istəyim baş tutsaydı, o bizi karvanı ilə Şirvan tərəfə, Şamaxıya qaçırmağa söz vermişdi. Bütün işlər barədə Fatma ilə məsləhətləşmişdik. O, yola götürüləcək bahalı şeyləri qablaşdıracaq və ermənini əvvəlcədən razı salacaqdı. Bayram axşamı biz Züleyxa ilə birlikdə qaçmalı idik. Mən gecəyarısı Fatma ilə görüşdüyümüz yerə

gəldim. Biz oradan ensiz bir cığırla böyük yola çıxıb, karvanın gəlməsini gözləməli idik. Nəhayət, gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. Son vaxtlar heç bilmirdim mənə nə olub. Öz mənzilimdə özümü yad sanırdım. Evin ağ divarlarını, paltar taxçasını, gil döşəməyə salınmış həsiri, pəncərəmə vurulmuş dəmir şəbəkəni elə bil təzəcə görürdüm. Dəqiqələr mənə günlər, saatlar isə illər kimi görünürdü.

Səbirsizliklə taleyim barəsində veriləcək hökmü gözləyirdim. Lakin günortaçağı xoş bir xəbər eşitdim. Akim yanıma gəlib, qonaqları ilə birlikdə İbrahim xanın yeddi atla şəhərdən çıxıb gəzməyə getdiyini və sərkərdələrin silahlanıb onların arxasınca at çaparaq, hərbi oyunda iştirak etdiyini söylədi. Qadınlar isə evdə qalıb xanəndələrin yarışmasına qulaq asmalı idilər. Xanəndələrin yarışına tamaşa etmək üçün şəhər evlərinin damlarına toplaşan qızların al-əlvan paltarlarının sayrışmasında sevincdən parıldayan iri qara gözlərini kaş görəydin! Züleyxanın evinin həyatində böyük bir xalça sərilməmişdi. Xalçanın üstündə iki xanəndə əyləşmişdi. Onların birinin əlində saz, o birinin də əlində cəngi var idi. Gəncənin ən gözəl oğlanlarından biri yarışın başladığını bildirmək üçün gümüş bir sini gətirib, xanəndənin qarşısına qoydu.

– Gümüş sinini onların qarşısına qoymaqla məqsəd nədir, Mirzə? – deyə soruşdum.

– Gör məndən nə soruşursan! Sininin arxasında müğənni öz hisslərini gizlədir. Müğənni məhəbbətdən oxuyanda ürəyi sıxılır, rəngi saralır. O halda gözəllərə öz sifətini necə göstərə bilər? İyirmi nəfər müğənni növbə ilə mahnı oxuyurdu.

Mən yaşca kiçik olduğumdan, axırda çıxış etməliydim. Həyəcandan müğənnilərin nə oxuduqlarını sanki eşitmirdim. Ancaq onu bilirdim ki, onların oxuduqları mahnılar mənim oxuyacağım mahnının yanında sönük bir qığılcıma bənzəyəcək. Nəğmənin sözünə və ahənginə özüm də məftun olmuşdum. Qulaq as, oxuyum:

*Nə mavi göylərdə uçan mələklərə,
Nə çiçəkli çöllərdə qızılgüllərə,
Nə əbədi günəşin şafaqlarına,
İnan, dəyişməyəm Züleyxamı mən.*

*Mələklərin qəlbində məhəbbət olmaz,
Qızılgül budağı da tikansız olmaz.
Günəş də gecələr itirər nurunu.
Züleyxam itirməz gözəlliyini.*

*Axtarıb tapmadım heç yanda
O Züleyxama tay cahanda.
Gözəl, tikansız, əbədi eşqin macərəsində
Tayını ancaq özündə gördüm Züleyxamın.*

Mən mahnı oxuyub qurtaranda qızılgüllər ayağımın altına səpələndi. Mən yarışın qalibi oldum. Qəlbimdə sevincimi Züleyxa ilə bölüşdürürdüm. Yola hazırlaşmaq üçün tələsik evə qaçdım. Hətta qalib gəldiyim müğənninin sazını alıb qırmaq belə yadımdan çıxmışdı. Mən özümü xoşbəxt sanırdım.

Mirzə Şəfinin keçmiş xatirələri sanki cana gəlmişdi. O, söhbətini yarımçıq qoydu və gözlərini bir an uzaqlara di-

kib, dinməz dayandı. Ona qəlyan gətirdilər. O, qəlyandan bir-iki qullab vurub, tüstüsünü qarşısına üflədi. Görünür, xatirələr Mirzənin qəlbini kövrəltmişdi. O, kefsiz görünürdü. Havaya üflədiyi tüstüdən hərdən sifəti görünməz olurdu.

Nəhayət, o öz-özünə danışaraq, qalxıb getməyə hazırlaşanda, yarımçıq qalan xatirəsini tamamlamaq məqsədilə ona bir neçə sual verib, ilk məhəbbətinin taleyini öyrənməyə bildim.

– Gecəyarısı biz yola çıxmalı idik. qaçmaq üçün yol tədarükümüzü erməniyə vermişdik. Züleyxa Fatma ilə bir otaqda idi. Başqa qadınların otaqlarından Züleyxanın yatağını hamam otağı ayırırdı. Vədələşdiyimiz vaxt Fatma məni Züleyxanın yataq otağına aparmalı idi. Həmin vaxt qərribə bir hiss qəlbimi bürüdü. Mən qorxudan əsirdim. Ürəyim bərk-bərk döyünürdü. Öz-özümə deyirdim: “Mirzə Şəfi, səndən həddindən artıq cəsarət tələb edən belə bir iş tutmağa necə cürət edirsən? Əl-siratın səni Cənnətə aparan körpüsündən günah dolu addımlarla nə üçün keçirsən? Sənin müdrikliyin Züleyxanın gözəlliyi qarşısında kimə lazımdır?”

Mən Fatma ilə vədələşdiyimiz yerə gəlmişdim ki, “tez ol, Mirzə, – deyə Fatma məni səslədi. – Dalımcə gəl, Züleyxa toy paltarında səni gözləyir.” Qorxumdan qıçlarım əsə-əsə Fatmanın arxasınca getdim. Gözəllik pərisi Züleyxanın yataq otağına gəldiyimizi heç kəs görmədi. Züleyxa, su pərisi kimi gözqamaşdıran ağ çadraya bürünüb, utancaq vəziyyətdə əyləşmişdi. Onun yanında sanki nitqim tutulmuşdu.

Ağıllı Fatma dilləndi:

– Xəyala dalmağa vaxtımız yoxdur, tələsməliyik, kənzilər bizi görməsinlər. Sevgilinin əlindən tut, Allahın sizə göstərdiyi yolla getməsinə xahiş elə!

Mən Fatmanın əmrini yerinə yetirmək istədim. Züleyxanın əlini əlimə alanda o, geri çəkilib, bizdən başqa heç kəsin eşidə bilməyəcəyi tərzdə narazılığını bildirdi. Fatma onu sakitləşdirdi. “Günəşin parlaqlığına kim şəkk edə bilər? Qızılgülün ətrinə kim edə şübhə bilər? Sənin qızlıq ismətinə kim bir söz deyər? Mənim əzizim, məhəbbətin yolunda özün düşünməlisən, qalx, Allahın sənə göndərdiyi bəndəsilə get!”

Mirzə Şəfi söhbətini davam etdirənəcən mən bəzi məsələləri aydınlaşdırmaq istəyirəm. Qafqaz müsəlmanlarının belə bir adəti var: adaxlıların valideynləri nə qədər yaxın olsalar da, qız qaçırılarda mütləq hay-haray salınur, davadalaş olur. Qız, qaçırılarda nə qədər müqavimət göstərib, qışqır-bağır salsa, bir o qədər ismətli görünür, hörmətə layiq olur. Əziz oxucum, indi Mirzə Şəfini dinləyək, görək başına gələn hadisə nə ilə nəticələndi.

– Xeyli yalvarışdan sonra ağıllı Fatma Züleyxanı sakitləşdirdi. Mən gəldiyim gizli yolla Züleyxanı aparanda yazıq qız qorxusundan yarpaq kimi əsirdi. Yolda mən onu Fatmaya tapşırdım, özüm isə ehtiyat üçün bir az aralı, arxalarınca getdim. Yolda qorxulu bir hadisə olmadı! Biz ensiz cığırla ilk dəfə Fatma ilə görüşdüyümüz yerə gəlib çıxdıq. Atası evindən çıxarkən Züleyxanın qəlbini bürüyən kədər tezliklə xoş hisslərlə əvəz olundu. Biz artıq heç nədən qorxmurduq. Özümüzü xoşbəxt sanırdıq. Həyatımda bir dəfə də olsun günəşin axır vaxtlar olduğu kimi, öz şəfaqlərini üzümə belə parlaqlıqla saçdığını görməmişdim. Buludlar arasında daim

gizlənen ay da mənə belə parlaq görünməmişdi. Biz sübh tezdən karvana qoşulduq. Yolda Fatmanın bir hərəkəti bizi təəccübləndirdi. O, Züleyxanın qarşısında diz çöküb, bizim xilaskarımız erməni Akimi sevdiyini bildirdi. Əli övladının ona etiqad etməyən bir şəxsi sevməsi Züleyxanı qəzəbləndirdi. Sonra, o, sakitləşdi, bir söz demədi. Sevginin qədrini sevənlər bilər. Məhəbbət yolçusunun günahından ancaq onlar keçərlər. Bir tərəfdən də Fatmanın Akimi sevməsi əmin-amanlığımızın rəhni idi. Akim daim bizim təhlükəsizliyimizin qayğısına qalırdı. Qadınlarımız çadralarına elə bürünmüşdülər ki, onları çətin tanımaq olardı. Mən də görkəmimi dəyişib, özümü xalça alveri edən Bakı tacirlərinə bənzətmişdim. Biz yavaş-yavaş Quruqçay küçəsi ilə irəliləyirdik. Akim təhlükəsizliyimiz üçün tədbirlər hazırlamışdı. O, karvandan ayrılıb, küçənin kənarındakı ensiz ciğirə adımlayırdı. Gecə vaxtı burada adam tanımaq olmurdu. Züleyxa ata minmişdi. Fatma, Akim və mən piyada gedirdik. Bu qədər ağıllı tədbirlər görülməsəydi, elə ilk dəfədən ələ keçə bilərdik. Biz yola düşəndən bir neçə saat sonra eşitdik ki, Əhməd xan başda olmaqla bizi axtarırlar. Bir neçə vaxtdan sonra bir dəstə atlı bizə yaxınlaşdı. Dəstə başçısı Əhməd xanı o dəqiqə tanıdım. Xoşbəxtlikdən, Gəncədə bir dəfə də olsun onunla üz-üzə gəlməmişdim. O da mənə diqqət yetirməmişdi. Yoxsa mən başqa paltarda görüb tanısaydı, sübhələnə bilərdi. Onların gəlişindən mən qorxmadım. O, yanımızdan keçəndə bizə ciddi nəzər yetirib, qadın görmədiyindən, hirsənib iyrenc söyüşlər yağdırdı və tezliklə gözədən itdi. Kasıblıq yaman bəladır. Tapılıb, sonra da itirilmiş xəzinənin qiymətini sonradan bilmək dözülməz hal-

dır. Cənnət bağında boş-bikar avaralanmağın özü də cəhənməndə olmaq deməkdir.

– Sən ağıllı söz deyirsən, Mirzə Şəfi, – deyib mən onun sözünü kəsdim. – Lakin məhəbbətdən söz düşəndə müdrik sözlərin deyilməsi nəyə lazımdır? Hafiz yaxşı demirmi, “məhəbbət danuşanda idrak susmalıdır!”

Mirzə Şəfi mənim sualıma cavab vermədi. Həddindən artıq söhbətçil olan müəllimimi nə qədər dilə tutdumsa, söhbətini yarımçıq qoymasın, yola gətirə bilmədim.

O: – qoy gedim, – dedi. – Sənin yalvarışların, məhəbbəti belini əymiş Mirzəyə kömək edə bilməz.

*Əydi məhəbbət belimi,
Kimdən ötrü, soruşma.
Ayrılıq zəhəri verdi mənə,
Kimin əliylə, soruşma.*

O, bu misraları titrək səslə təkrar pıçıldadı, mənə “gəcən xeyrə qalsın” deyib getdi.

Hörmətli oxucum, bir halda ki, mən sizdə müəllimin ilk məhəbbətinə maraqla oyatdım, sonradan eşidib öyrəndiyim məlumatları da sizə danuşmağı özümə borc bilirəm. Müəllimin ilk məhəbbət macərası qısaca olaraq belə bitir: “Üçüncü şiddətli tufan, güclü leysan yağışı qəfildən yolçularımızın üstünü alır. Xoşbəxtlikdənmi, yoxsa bədbəxtlikdənmi, Akim soyuqdan, yağışdan daldalanmaq üçün yaxın kəndin birinə dönür. O, yüklü heyvanları karvanbaşına tapşırıb, qadınları da özü ilə aparır. Qızlar atlardan düşəndə yaxınlıqdakı evin yanında belə bir söhbət eşidilir.

– Səlim, ora bax, o bakılı tacir Akim deyil?

– Vallah, özüdür ki var. Görəsən, xalça əvəzinə nə vaxtdan bəri qadın alveri edir? Ora bax, gör nə gözəl hurilərdir.

Biri ucadan deyir:

– And içirəm ki, bu, Akimdir! Bəs biz karvanın yanından keçəndə onu niyə görmədik?

– Eh, sağ olmuş, sən lap qəzvinlilər kimi danışırsan. Bəyəm o, gizli yolla gedə bilməzdi? İndi əhvalat mənə yaxşıca aydındır. Tez Əhməd xanın yanına qaçıb, onun qəzəbini sevincə çevirmək lazımdır.

Söhbət edən o iki nəfər Əhməd xanın adamlarından idi. Onlar da səmərəsiz axtarışdan sonra soyuqdan, yağışdan daldalanmaq üçün kəndə dönüb, özlərinə yer axtarırlarmış. Yarım saatdan sonra Züleyxa və Fatma onları təqib edən Əhməd xanın adamlarının əlində idilər. Sizə qadınların başına gələn ürək ağrından hadisələrdən söhbət etməyəcəyəm. Lakin onu bildirmək istəyirəm ki, yolda qadınlarla mülayim rəftar etməmişlər. Onlar da ağır, dözülməz dərdlərini ürəklərində çəkmişlər.

Məhəbbət, şərab, gül nəğməkarı gəncəli ustadım da Əhməd xanın təhqiredici əmrinə məruz qaldı. Gənc ikən onu Züleyxanın yataq otağına, o xoşbəxtlik zirvəsinə gətirmiş ayaqlarına dəyən saysız-hesabsız ağac zərbələri müəllimin qəlbində böyük dərdə çevrildi.

***

Mirzə Şəfi ilk məhəbbətinin sirrini mənə danışandan sonra onun qəlbi Tiflis bağçalarının gülləri kimi üzümə açılmışdı. Artıq o öz şagirdlərindən heç nəyi gizlətmirdi. Mənimlə ünsiyyətdə o özünün bütün gözəl məziyyətlərini öz

təbiiliyində büruzə verirdi. Elə insanlar var ki, bir-birini tanımaq üçün onlara aylar, illər lazım deyil. Bir saat yol yodaşı olmaq kifayətdir. Mən qəmli xatirələrini onun yadına salmaq istəmirdim. Buna görə o mənə öz minnətdarlığını bildirdi. O elə hiss edirdi ki, məhəbbətinin uğursuzluğu onu mənim nəzərimdə kiçildə bilər. Sonralar əmin oldu ki, uğursuz məhəbbəti onu nəinki mənim nəzərimdə kiçildib, əksinə, daha da ucaldıb. İlk məhəbbətindən sonra ustadımın həyatında sanki günəş batmış, qəlbində xatirələrin zəif işartısından başqa heç nə qalmamışdı. Onun taleyi bu şeirində daha yaxşı ifadə olunmuşdur:

*Bir vaxt ömrünün sonu gələcək,
Xatirələr ulduzlara dönəcək.
Onlar dərinliklərdən sayrışaraq,
Artıq gecənin düşdüyünü söyləyəcək.*

Qəmli vaxtlarımızda ona xoş gəlsin deyə həmişə keçmiş və itirilmiş anlardan söhbət açmağı təklif edərdim. Belə söhbətləri biz, gözlənilmədən dağlardan qopan dəhşətli çovğunun sanki insanların əzab və fəryadlarını ifadə edən vıyılması ilə təbiəti başına götürdüyü sərt qış günlərində daha tez-tez edərdik. Mən çalışırdım ki, söhbətimiz Züleyxadan getsin. Onun adı mənim üçün də böyük məna kəsb edirdi. Çünki Mirzə Şəfinin şeir çələngi içərisində ona həsr olunanlar qızılgül kimi qəlb oxşayırdı. Əvvəllər mən sizə xatırlatdım ki, Züleyxa gəncəli ustadımın ilk məhəbbəti idi. Ustadım öz məhəbbətinə sadıq qalmışdı. Hamıya aydın idi ki, o heç bir qadınla yaxınlıq etməmiş və heç kimə pis nəzərlərlə baxmamışdı. Lakin şübhə yox idi ki, qadınlar onun

kimi saflara vurula bilərdilər. Züleyxa Mirzə Şəfinin gözündə yer üzündəki bütün qadın gözəlliklərinin rəmzi, ismət və zərifliyinin yüksək zirvəsi idi. Belə bir məhəbbətə sadıq qaldığına görə kim onu məzəmmət edə bilərdi? Qadına olan münasibətini o indiyədək beləcə pak və təmiz saxlamışdı.

Qadınların çatışmayan cəhətləri isə onun Züleyxa üzərində cəmləşdirdiyi qızlıq tərəvəti və sehrli qadın cazibədarlığının içərisində əriyib yox olurdu. O, daha sevə bilməzdi. Ona görə də belə qərara gəlmişdi ki, heç bir qadının əzabına bais olmasın. Onun qəlbinə hakim kəsilən yalnız Züleyxa idi. Onun səliqə-sahmanı əvvəlki kimi dəyişilməz qalmışdı. Həmişə olduğu kimi başını səliqə ilə qırxdırar, qıvrım saqqalından xoş ətir qoxusu gələrdi. Onun nazik barmaqları Gürcüstanın səması kimi təmiz görünərdi. Özünün dediyi kimi, "sevda yuvası" olan şiş papağı ona xüsusi yaraşlıq verirdi. O, eyvanda, küçədə qadın görəndə özünü təmkinlə aparır, başını qaldırmayıb, qadınların qəlbini ovlayıb keçirdi. O bundan xoşhal olmasa da, istəyirdi ki, ona çoxları vurulsun. Onun gözəl görkəmini, eşqində sadıqlığını görənlər qızlar, qadınlar iri qara gözlərini ona dikib vurulsaydılar da, xeyri yox idi. O təkcə Züleyxanı sevirdi.

Qış fəslə idi. Mirzə Şəfinin tanış şagirdlərindən biri və Almaniyadan K. və R. adlı iki nəfər ondan dərslər alırdı. Almaniyada biri təbiət və tarixlə, digəri isə dilşünaslıqla məşğul olurdu.

Həmin şagirdlərdən R. səyyah olduğuna görə, məqsədimiz bir-birinə uyğun idi. Odur ki, mən onunla yaxından dostluq edərdim. Biz birlikdə oxuyar, birlikdə şəhər küçələrini dolaşardıq. Axşamlar isə Mirzə Şəfinin dərslərini dinləyərdik. Tiflisin başqa yerlərindən Azərbaycan və fars

dillərini az-çox bilən tələbələr də Mirzə Şəfinin dərslərinə gələrdilər. Mirzə Şəfinin rəhbərliyi ilə əsil "Divani-hikmət" məclisi başlayardı.

Dərnəkdə əvvəla Ustad özü şeirini oxuyar, sonra həmin şeirlərin qafiyəsi və məzmunu barəsində danışıb bizi başa salardı. O, tələffüz üzərində də ciddi dayanırdı.

*Mən oxuduqca nəğmələrimi,
Qızların sevincdən qəlbi kövrələr.
Zümrüdtək incə sözlərim
Saplara düzülüb sevinc gətirər.*

*Hurimin nəfəsilə dolmuş
Sözlərim ətir qoxuyar.
Sanki bir dəstə qızılgülü
Hədiyyə vermiş mənə Züleyxam!*

*Təəccüb etməyin ki, nəğməkarım
Qəlbi hikmətlə doludur.
Hikmətlərimlə şıltaq gəncliyim,
Ancaq şeirlərimdə qovuşur.*

*Eşqdür, məhəbbətdir müdrikliyim,
Ondan öyrəndim sözü, söhbəti.
Qara gözlüm, gözəl mələyim
Çevrilmiş nəğmənin sözlərinə.*

*Hikmətsiz olsa da, nəğmələrim,
Xoş gələr sizə, mənə bəllidir.
Dodaqlarımdan qopan sözlərim,
Çünki sevgilimin vəsfidir.*

*Cəmşidin cuşa gətirən şərabının
Qüvvətinə bənzər onun qüdrəti.
Hikmətin sirrini mənə açdıran,
Füsunkar aləmidir, bir də şöhrəti.*

*Gözəl səslənirmi o nəğmələrim
Qəlbləri oxşayan ahənglərimdə?
Nəğmələrimin axını deyilmi
Gözəlin yüngül qədəmləri?*

Mirzə Şəfinin şeirlərində həmişə ərəb sözləri işlənirdi. Biz buna tez-tez rast gəlirdik. Çalışdırdıq ki, bu sözlərin mənasını özümüz tapaq. Mirzə Şəfi ancaq “gözəl sözlərdir” deyib, onların mənasını aydınlaşdırmağa ehtiyac duymazdı. Ustad nəğməsini oxuyub qurtardıqdan sonra gərək hərəmiş bir hikmətli söz, yaxud bir hekayə danışaydıq. Onu da sizə xatırladım ki, söylədiyimiz fikir və yaxud hekayənin orijinallığı üçün məsuliyyət hiss etmərdik. Ona görə də yol verdiyimiz səhvlərin xarakteri ümumi idi. Mirzə Şəfi bizi diqqətlə dinlədikdən sonra kimin ağıllı, kimin mənasız danışdığı məsələ barəsində öz fikrini bildirirdi. Ağılımıza gələn hikmətli sözləri isə Ustad o dəqiqə nəğməyə çevirirdi.

Bir gün bizlərdən aşıq olan bir gənc dedi: “İnsan ürəyi özü belə hiss etmədən öz qaranlıq guşəsində uzun müddət nadir bir inci gizlədə bilir. Elə ki ilk dəfə o sehrlənmiş qaranlıq guşəyə qadın nəzərləri çıraq kimi dikilir, o dəqiqə inci alışıb yanmağa başlayır.”

Bunu deyib qurtarmışdı ki, Mirzə Şəfi fikirlərini nəğmə ilə ifadə etdi:

*Nazlı canan, qəlbim sənin gözəlliyinlə bəzənir,
Səma günəş şəfaqlərindən bəzənən kimi.
Sən mənə, ey gül, camalını bəxş etməsəydin,
Qaranlıq aləm olardı mənə zindan kimi.*

*Günəş işıqlandırmısaydı qaranlıqları,
Dünya gözəlliklərə, inan, həsrət qalardı.
Sənin gözəlliyindən şəfəq alan anları,
Qəlbim qızılgül kimi xoş ətir saçardı.*

Mən məftunluqla dedim:

– Bu, sənin nəğməndir, Mirzə Şəfi! Mənim burada heç bir iştirakım yoxdur. Əlbəttə, bu sənin qəlbinin nidasıdır.

– Yox, – deyə Mirzə Şəfi cavab verdi və şeirin ardını oxudu:

*Nəğməni yaradan da sən, oxuyan da sən!
Ancaq sənə bəzək verən rəssamam mən.
Mənə öz əlinlə verdiyin təmiz mərmərdə
Gözəllik yaradan heykəltəraşam mən.*

*Sən mənə ruh, fikir verirsən,
Məndə ancaq ağıl vardır.
Əgər ağıl mənə azlıq etsə,
Onu ruhundan aldığımla doludururam.*

Səyyah sifətilə İrandan yenicə gəlmiş oğlan qəşəng bir gürcü qızına vurulmuşdu. Odur ki, Ustadın nəğmələri onu valeh etmişdi.

O, yerindən dilləndi:

– Mirzə Şəfi, Avropa nəğməkarları sənin yanında heç nədir. Deyirlər, lampa günəşin yanında xırda bir toz isə böyük səhrada görünməzdir.

– Sən yaxşı dedin. – Mirzə Şəfi minnətdarlıq əlaməti olaraq başını ağır-ağır tərpətdi. – İrana səfər etdiyim zaman şahın vəzirinə həsr etdiyim şeirimdə sənin dediklərin öz əksini tapmışdır.

Həmin oğlan soruşdu:

– O hansı nəğmələrdir, Mirzə?

– Şahın əmri ilə mən vəzirin divanına gəlmişdim və ona bu sualla cavab verməli idim: “Mənə də görüm, Mirzə, sənin eşitdiyən, gördüyün şeylərin həqiqətə oxşamasının sirri nədədir?”

Mən dedim: “Ey vəzir, sənə deyim ki, görüb hiss etdiyim hər nə varsa, hamısını həqiqət sanıram. Dəyirmanın səsini eşidirəm, ancaq üyüdülmədən dəni görmürəm.”

Mirzə Şəfinin öz dövrünün ağıllı simularından olmasını yəqin etmək üçün ona müxtəlif ölkələr, xalqlar haqqında suallar verib, təsəvvürünü bilmək istədim. O bildirdi ki, Şərq ölkələrinə gəlmək üçün Qara dənizi üzüb keçməli və yaxud Moskvadan gəlməlisən. Avropada xalqların gil və daş evlərdə özünəməxsus həyatını, maşın yerinə dəvə və uzunqulaqdan istifadə edib-etmədiyini dəqiq bilməsə də, Mirzə Şəfi anlayırdı ki, yer üzündə üç xalq yaşayır: almanlar, ingilislər, fransızlar.

Mən Mirzə Şəfidən: “Bu xalqlar arasında fərqi nədə görürsən?” soruşanda o dedi:

– Alman xalqı alimlər, dilşünaslar yetirən xalqdır, ingilislər zəhmətkeşdirlər. Onlar gözəl parça toxuyur, üst-başımızı bə-

zəyir, iti ülgüc istehsal edirlər ki, üz-başımızı qırxdı, özümüzü sahmana salıyır. Fransızlar isə şən millətdir. Onlar həmişə deyib-gülürlər. Onların üst-başlarından daim ətir qoxusu gəlir.

Mirzə Şəfinin Qərb xalqları haqqında özünəməxsus fikri vardı. O, Qərb ölkələrində olmasa da, almanları ondan dil öyrəndiklərinə görə, ingilisləri istehsal etdikləri parçaya, ülgücə görə tanıyırdı. Hətta o, ingilislərə toxuduqları parçalarla Şərq müdriklərinin əynini bəzədiklərinə üçün minnətdarlığını bildirirdi. Mirzə Şəfi bu ülgüclərdən çox istifadə edirdi.

Onun axırncı ülgücünü bir kazak aparmışdı. Mirzə Şəfi bundan hirsələnib, “Allah ona lənət eləsin” demişdi. İngilis ülgücündən söhbət gədən zaman mənimlə bir otaqda yaşayan səyyah dostum yerindən sakitcə qalxıb yan otağa keçdi. Bir azdan o, gözəl naxışlı iki dənə parıldayan ülgüc gətirdi və Mirzə Şəfiyə göstərdi.

– Xoşunuza gəlirmi? – deyə Mirzə Şəfidən soruşdu.

– Vallah, çox xoşuma gəlir, – deyə Mirzə mehribanlıqla gülməsünüb cavab verdi.

Həmin səyyah ülgücləri Mirzə Şəfiyə bağışladı. Ustad hədiyyəni sakitcə qəbul edib, öz minnətdarlığını bildirdi. Mirzə Şəfi sevinclə də, kədərlə də qarşılaşanda özünü çox təmkinli aparardı. Artıq gec idi. Ustad ayağa qalxıb, bizimlə mehriban görüşəndə nəzərləri qarşımdakı ingilis üz qırخان alətinə dikildi:

– Bu da mənim çox xoşuma gəlir. Ülgüc üçün çox sağ olun. Məni sevindirdiniz, gecəniz xeyrə qalsın, – deyib getdi.

***

Bir gün mənzilimdə rahat əyləşib, məni müalicə edən alman həkim dostum K. ilə vətənimiz Almaniya barəsində xatirələrimizi danışırıdım. Tale dostumu qanadlarına alıb vətəmindən çox-çox uzaqlara aparmışdı. O, Tiflisdə rus hərbiçilərinin xəstəxanasında baş həkim vəzifəsində çalışırdı. Söhbətimizin şirin yerində qapı gözlənilmədən açıldı. Cəsur görkəmli cəld bir azərbaycanlı balası içəri daxil oldu, ədəb-ərkanla əlini sinəsinə qoyub bizə baş əydi və hansımızın xaricdən gələn alim olduğumuzu soruşdu. Mən özümü ona təqdim etdim. O mənə Mirzə Şəfidən bir parça yazılı məktub gətirmişdi. Mən məktubu alıb:

– Gəlişin xeyirli olsun, – dedim, – görəsən gəncəli Ustadıma neyçin gərək olmuşam.

Mən məktubu oxuyana qədər azərbaycanlı gənc evə diqqətlə nəzər yetirdi. Mirzə Şəfi məktubda qısa yazmışdı:

“Şərqi işığı, hikmətin mənası.

Səni sevən və sənə böyük hörməti olan dostunun mənə bağışladığı iki ədəd ingilis ülgücü çox xoşuma gəldi. Mən sənə üzqırxanına nəzər yetirdim, o da ingilisin məhsulu olduğuna görə mənə daha çox əlverişlidir.

Ayaqların altına çiçəklər.”

Mirzə Şəfi

Başə düşdüm ki, Mirzə Şəfiyə üzünü qırmaq üçün alət lazımdır. Mən üzqırxan alətimi gəncə verib, Mirzə Şəfiyə salam yetirməyi və qızılgül ətri ilə üz-başını isladib xoşhal olmasını arzuladım. Gənc içəri girəndə baş əydiyi kimi, çıxanda da bizə təzim edib, xudahafizləşdi və cəld gözdən itdi.

Gəncin ədəb-ərkanla özünü təqdim etməsi xoşumuza gəlmişdi.

– Bu, xalqın köhnədən qalan adət-ənənəsidir, – deyə həkim mənə müraciət etdi. – Belə adət harda varsa, mənə çox xoş gəlir...

Biz xeyli söhbət edəndən sonra həkim məni işlədiyi yerə dəvət etdi. Mən dəvəti məmnuniyyətlə qəbul etdim, çünki onun işlədiyi xəstəxanada olmamışdım...

***

– Mirzə Şəfi, – deyib, “Divani-hikmət” ədəbi məclisinin növbəti yığıncağında ayağa qalxıb, Ustadə müraciət etdim. – Əgər mən desəm ki, siz avropalı ustadlar barəsində pis düşündüyünüz kimi, onlar da sizin haqqınızda pis fikirdədirlər, nə deyərsiniz?

– Mən onların axmaqlıqlarına ancaq təəccüb etməkdən başqa nə deyə bilərəm?! Əgər onlar mənim dediklərimi təkrar edirlərsə, onların hikmətlərindən yeni nə öyrənmək olar? – deyə o məni qabaqladı. Mirzə Şəfi özünə qəlyan gətizdirdi. Düşüncəli halda bir-iki qullab vurub, yazmaq üçün qələmkəğız hazırlamağımızı xahiş etdi və oxumağa başladı:

*İnsanın axmaqlığına
Gülüm, kədərlənim mən?
Başqalarının sözlərini
Söyləyənləri söyümmü mən?*

*Axmaqlar yer üzündə olmasaydılar,
Qiyəti olmazdı şeirin, sənətin.
Tərifə layiqdir müdrik sənətkar,
Odur sənət aləminin hörmətli şahı.*

– Mirzə Şəfi, – deyə ona müraciət etdim. – Sənin Şərq aləminə yayılan hikmətlərin axmaqlar üçün dərs, yolunu azmışlar üçün yol göstərən ulduzdur. Bizim qadınlar hikmətə baş əydikləri üçün mənə elə gəlir ki, sənin müdrik sözlərin onlara münasib mənəvi zövq mənbəyi olmalıdır.

– Qadınlar həmişə ağıllı olublar, – deyə mənim müəllimim cavab verdi. – Onların hökmü böyük, məhəbbətləri ülvidir. Bunu axmaqlar heç vaxt qanmazlar. Qadınların gözləri gözəlliyin həqiqəti, hikmətin özüdür. Kim ondan qidalanır, ölümdən qorxmamalıdır ki, birdən cənnətə getməz. Mələhətli oxuyan xanəndə bir qızın ahəngi möhkəm bəndləri, ha-sarları uçurub dağıdır. Balaca bir qız uşağının səsi məscidlərdə, kilsələrdə oxunan ayələri belə alt-üst edər.

– Sən mənim sualıma cavab vermədin, Ustad, – dedim.

Mirzə Şəfi məhribanlıqla gülümsünüb:

– Sən ağıllı oğlansan, – dedi. – İndi görürəm ki, mənim səpdiyim toxumlar sənin fikrində cücərmişdir. İndi mən şeir oxuyacağam, sən də yaz.

Ustad şeirlərini oxudu. Bunların bəzilərini mən alman dilinə tərcümə etdim.

*Müəllimim Hafiz, məqsədim meydin,
Onlardır gözəllikləri sevdin mənə.
Odur ki, vurğunam mən hər ikisinə.
Gəzib-dolandıqca kama yetirəm,
Gəlirəm sevinclə, deyirlər müdrikimiz gəlir.
Gedirəm, qəlbləri kədər-qəm alar
Əgər yoxamsa, demək, günəş qaralar.
Qonaq qalaramsa, sevincdən könüllər açılar.*

*Uzaq olmaq üçün dinin pis əməllərindən,
Daim Allaha dua edib yalvarıram mən.
Deyirəm məhəbbətdən qəlbim qoy cana gəlsin,
Meyin özü məni pis əməllərdən gözləsin!
Məni yaşayıb-yaratmağa sövq edən meydin,
Qəlbimi oxşayan o, sanki, həzin bir neydir.
Odur həyatın sirrini anladan mənə,
Məni daim alışdırıb-yandıran.
Odur mənə xeyir-dua verib yaşatdıran.
Oh, mey içində keçən fərəhli dəmlərim,
Gözəl sevgilimə qovuşan anlarım.
Onu bağrıma basıb xoşbəxt ölmək istəyəm,
Hər kəsə mən haqq yolunda "amin" dilərəm.*

***

*Ürkək-ürkək addım atan nazənin,
Düşünmə ki, qıvrım tellərinə toxunaram.
Bir busə keçsə qəlbimdən gizlin,
Düşünmə ki, al dodaqlara toxunuram,
Taleyimə nə yazılıbsa, ancaq onu taparam.*

*Allaha, Qurana inanan kimi
İnana bilərsən məhəbbətimə.
Başqaları məhəbbətinə kor olan kimi,
Mənim məhəbbətim nur çiləyir səadətimə.
Çünki belə yazılıb taleyimə.*

Yad məhəbbət incitsə səni,
At onu qəlbindən, sevindir məni.
Əgər axtardığımı taparsansa mən,
Başqası yad olar sevən qəlbimə.
Çünki belə yazılıb taleyimə.

İstəsən qəlbimi alıb aparmaq,
Hazıram yolunda rəfiqin kimi.
İstəsən məhəbbətini sinəmdə tapmaq
Müraciət et sevən qəlbimə,
Çünki belə yazılıb taleyimə.

Ürəkdən gələn səsimi dinlə,
Qəbul et onu eşqimin ahəngi kimi.
Ölüm yatağında cənnət məstliyindən
Yaxşıdır bu dünyada sevib-sevilmək mənə.
Çünki belə yazılıb taleyimə.

Səhər küləyində gələn qızılgül ətri
O mənim qəlbimin hərarətindəndir.
Məni bağışla, çılğın olsa da eşqin,
Qovuşdurmuş məni saadətimə,
Demək, belə yazılmış taleyimə.

***

İnana bilmirəm, sevimli canan,
O zərif ayaqların sənin
Dünya qədər gözəlliyinin
necə daşıya bilsin

46

İncə əlinə baxanda
Düşünürəm, mələyim,
onlar insana
Necə xəsarət yetirə bilsin.

Laləyə bənzər al dodaqlarını görəndə,
Anlaya bilmirəm, gözəlüm,
Odlu öpüslərdən necə imtina etsin.
Elə ki baxıram o ağıllı gözlərinə,
Fikirlər məni alıb aparır.
Ülvi məhəbbət yolunda ona
Çətin tay ola bilsin.

Səni hiss edirəm, mənə məhəbbətlə bax.
Qəlbim səndən cana gəlir, sevimli qız.
İnan, mənim ürəyimdir səni sevən yalnız.
Bu füsunkar nəğməmə qulaq as bir an,
Dodaqlarımdan süzülür eşqim, ilhamım,
Mənim dodaqlarım qədər başqası
Heç vaxt məhəbbətini bürüzə verməz.

***

Yer, gözəl bir kürədir,
Asta-asta dövrə vurur.
Kimi onda xoşbəxt yaşar,
Kimi də ki, ondan qaçar.

Mən xoşbəxtlərin xoşbəxtiyəm.
Torpaq kimi dayağım var,
Gen sinəmdə eşqi yaşar.

47

Axmaqların adətidir
O dünyanı tərif etmək,
Gül camalı torpaq kimi
Bir cananı seyr etməmək.

Bədbəxtlikdir, inanın mənə
Kor-koranə ömür sürmək.
Mollaların arzusudur
Xoşbəxt olmaq o dünyada
Çünki yoxdur onun haqqı
Yaşamağa bu dünyada.

Gözəllik yad, sevdə ona biganədir,
İnsanlıqda payı olmaz, divanədir.
Allah deyə bayquş kimi haray salar,
Mənası yox bir kəlamdan ilham alar.
Gözəllik qarşısında diz çökərək,
nəğmə deyib oxuyuram,
Bu dünyaya səcdə edib,
şair kimi yaşayırım.

Mirzə Şəfi fikrinə bir az ara vermək istəyəndə mən
ona müraciət etdim:

– Mirzə Şəfi, sənin nəğmələrin bizi valeh etdi. Bilirəm ki,
bu nəğmələr hamının xoşuna gələcəkdir. Ancaq sənə irad tu-
ta bilərlər ki, niyə eyni məsələlərdən, yəni güldən, bül-
büldən, şərabdən, gözəllikdən başqa şeirlər oxumursan?

Mirzə Şəfi aramla başını silkələyib, mehribanca gü-
lümsündü. O bir an düşündükdən sonra sualıma şeirlə
cavab verdi:

*Həmişə eyni şeydən oxuyuram deyə nəğmələrim sizə xoş gəlmir?
Ona görəmi xoş gəlmir, mən qızıl güldən, bülbüldən, şərabdən,
bahardan, məhəbbətdən oxuyuram?*

*Hansı yaxşıdır: nəğməkarın yolu azdıran işıltını, qaranlıqda
yanan lampa işığını vəsf etməsim, yoxsa əbədi günəş etməsimi?*

*Günəş şəfəqlərini saçan kimi, mən də öz hisslərimi (şəfəqlərimi)
ən yaxşı nəğmələrimdə saçırım.*

*Çünki mən çirkinlikdən yox, həmişə ancaq gözəllikdən
oxuyuram.*

*Qoy başqaları məscidlərdəki çəkişmələri və əsilzadələrin
təmtərağını tərif etsinlər.*

*Mənim nəğmələrim isə həmişə qızıl gülü, şərəbi və məhəbbəti vəsf
etməlidir.*

*Ey Mirzə Şəfi, başqaları sənə nəğmələrin kimi atirli nəğmələr
oxuya bilməz!*

Mirzə Şəfidən dərs aldığı günərdə tanış olduğum
adamlar içərisində biliyinə və tutduğu vəzifəsinə görə ən
görməklisi Bakı xanlarının nəslindən olan Abbasqulu xan
idi.

O, dərin, hərtərəfli biliyi, bacarığı, yüksək mədəniyyəti ilə fərqlənirdi. Abbasqulu xan rus ölkəsinə böyük məhəbbət bəsləyən şəxslərdəndi, Moskvada, Peterburqda olmuş, rus dilini mükəmməl öyrənmişdi. Onun bədii cəhətdən qüvvətli şeirləri, elmi əsərləri, xüsusən "Dağıstan tarixi" əsəri bu ölkədə yaşayan xalqların böyük məhəbbətini qazanmış, müəllifinin adını Bakının nüfuzlu adamları yanında şöhrətləndirmişdi. Yazdığı əsərlər bədii və elmi cəhətdən kamil olduğuna görə tənqid üzü görməmişdir. Onun hərəkətlərində iki şey özünü daha qabarıq büruzə verirdi: bilik və sadəlik. O, görüb-dərk etmədiyi şey haqqında tələsik fikir söyləməzdi, ətrafındakı adamlarla da elə hərəkət edərdi ki, heç kəs ondan inciməzdi.

Bir gün Abbasqulu xan "Divani-hikmət" dərində bizi öz hikmətləri ilə tanış etdikdə, Mirzə Şəfi onun haqqında tərifli sözlər deyib, onun böyük alim olduğunu qeyd etdi. Bu tərif hər ikisində böyük ruh yüksəkliyi oyatdı. Onların arasında başlayan geniş, qızgın, həm də səmimi mübahisələr hər ikisini xoşhal elədi. Onlar Qurandan, Sədidən, Hafizdən, Füzulidən şeirlər oxuyaraq, bunların yer üzündəki bütün hikmətlərin timsalı olduğunu söylədilər. Onların arasında mübahisələr sürətlə getdiyindən, ondan rabbitəli bir şey yaza bilmədiyimə çox təəssüflənirəm.

Mən bu görüşümdən yadigar saxlamaq üçün Abbasqulu xana yaxınlaşıb bir şeir yazmağını xahiş etdim. O, xahişimi qəbul edib, ertəsi günü mənə bir şeir verdi. Bu, "Fatma tar çalır" şeiri idi:

*Əlində titrər o nazik tellər,
Sonsuz həyacanla titrədi qəlbim.*

*O incə, o şirin, dadlı nəğmələr,
Fələyə qaldırdı ruhumu mənim.
Eşqim yüksəldi
Fərəhlə bir an,
Şövrə gəldi can.
Qoy açsın qanad,
Sənin xəyalın.
Bir an da olsa qoy gülsün bu həyat,
Məst etsin qəlbimi gözəl camalın.
Hamudan xoşbəxtəm bu dünyada mən,
Səninlə bağlıdır bəxtiyarlığım.
Əqlim də sən oldun, düşüncəm də sən,
Sənsiz nəyə lazım mənim varlığım?
Hüsnünün nurunu gördükcə bu dəm,
Könül qaldı mat.
Sanasan dövrəmdə rəqs etdi aləm,
Bütün kainat
Bir nəğmə oldu.
Füsunlu ahənglə qəlbimə doldu.
Mən səni araram, ey əziz nigar,
Qoyma ki, arzum qəlbimdə qalsın,
Təbiət məst olub, bizə oldu yar,
Çalışır tez bizi ağuşa alsın.
Onun şaqraq səsi vardır,
Ürəyim səninlə
Nə bəxtiyardır.¹*

¹ A.Bakıxanov. Bədii əsərləri, Bakı, 1964. səh. 301

Mirzə Şəfi şeirin gözəlliyini tərifləyib, bu əsər müəllifinə yüksək şərəf və şöhrət qazandıracağını söylədi. Abbasqulu xanın vacib işi olduğundan, getməyə tələsirdi. O, ayağa qalxılı gedəndə "Fars dilinin qrammatikası" kitabını da mənə hədiyyə verəcəyini vəd etdi. Abbasqulu xan Tiflisdə bir neçə həftə ərzində "Dağıstanın tarixi" əsərini rus dilinə çevirmək fikrində idi. Bu əsər 1846-cı ildə çap olunmuşdu, orda Xəzər dənizi sahillərində yaşayan xalqlar, onların yaşadıkları yerlər haqqında qiymətli məlumatlar vardı.

Abbasqulu xan otaqdan çıxanda Mirzə Şəfi qarşısındakı şüşəni götürüb özünə şərab süzdü və içəndə mən soruşdum:

– Sən xanın yanında niyə içmədin, Mirzə Şəfi?

– O, dindar adamdır. Dindarlar şərab içmirlər.

– Sən də onun yalnız dindar olduğuna görəmi içmədin?

– O məndən yaşlı, həm də rütbəcə böyük adamdır. Mən onun yanında içsəm, onu təhqir etmiş olardım. Mən ona sənənin qonağın kimi hörmət etməliyəm. Zal öz qəhrəman oğluna görə demişdir: "Düşmənin kiçiyi, böyüyü yoxdur. Onu düşmən kimi qiymətləndirmək lazımdır." Bir də görürsən ki, balaca bir bu-lağın gözündən gözlənilmədən su elə fəvvarə vurdu ki, hətta yüklənmiş dəvə karvanını ağızına alıb apardı.

– Nəfsini saxlamaq üçün heç bir əsasın yoxdur, Mirzə?

– Sual nə lazım, – deyə o, badəni mənə uzatdı. – Gəl, mənə nimlə iç!

*Yaxşı əsasdır badənin qızıl tutumu,
Ən yaxşı ağız isə sərxoşun ağızıdır.*

– Sən hikmətli söz deyirsən, – mən onu qabaqladım. – Mən sənənlə həmişəki kimi oxumaq, içmək istəyirəm. Lakin sən mənim bir neçə sualıma cavab verməlisən. Sən hər gün öz nəğmələrində şərabın gözəl məziyyətlərini tərifləyirsən. Mən bunun şahidiyəm və buna inanıram. Bəs necə olur ki, burada yaşayanlar şərabı su kimi içirlər, ancaq hikmət sahibi olmur-lar?

– Yəqin onlar içməyi bacarmırlar.

*Şərabın od-alovundan,
Badənin sehrkar tutumundan
Qaynar zəhər, qaynar həyat (ləzzət)
Sərxoş şəxsin keyfiyyətlərindən,
Bir də onun içmək qabiliyyətindən
Qaynar gözəllik, qaynar alçaqlıq.*

*Alçaqlığın dərinliyinə batmış
Yatar axmaq adam sərxoşluğundan.
O içəndə tez sərxoş olar.
Biz içəndə sevincə qərq olururuq,
Hikmətin zirvəsinə ucalırıq.
Gözəllik aləmini duyaraq,
Mələkələrin dili ilə danışırıq.*

*Şərab da yağış kimidir,
Palçıqda yatanın üstü palçıq olar.
Gözəl zəmilər ürək oxşayar
Hər kəs öz rahatlığını orda tapar.*

Sədi isə bu haqda belə deyib: “Əgər yağış öz təbiətini dəyişməyib, qaydasında yağarsa, bağlarda meh əsər, hər yanda ətirli çiçəklər bitər, şoran və barsız yerlər nəmişlik olar”.

***

Mənim yaşadığım ev David dağının ətəyində idi. Dağın zirvəsində əzəmətli David kilsəsi ucalırdı. Kilsənin adı dağın adı ilə bağlıdır. Hər hansı bir qadın təmiz niyyətlə kilsənin başına üç dəfə dolanıb, hər dəfə onun divarına bir daş yapışdırırdı və bu daş kilsənin divarından qopmasaydı, demək, onun istək və arzusu yerinə yetəcək, günahları bağışlanacaqdı. Kilsəyə gələn qadınların kimisi ərinin işinin yaxşı getməsinə arzulayırdı, övladı olmayanlar isə Allahdan övlad diləyirdilər.

Deyilənlərə görə, övladı olmayan bir kişinin qadını kilsəyə gəlib dua edəndən sonra onun uşağı dünyaya gəlibmiş. Hər həftənin üçüncü günü bura sayısız-hesabsız bərlibəzəkli, ucaboy gürcü qızları toplaşar, kilsə ətrafında dövrə vurduqdan sonra ayaqqabılarını çıxarıb, ziyarət etmək üçün içəri daxil olurdular. Hətta xristian olmayan Mirzə Şəfi özü belə, ölümündən sonra müqəddəs Davidin bura qadın yığmaq qüdrətinə heyran qalmışdı.

O, həyəcanla deyirdi:

– Dünyanın hansı yerində biz belə evlərin damında və yaxud eyvanında əyləşib, qəlyan tüstüləyərkən, qarşımızdan gəlib keçən möminləri, dindarları həvəslə seyr edərdik? Dünyanın hansı yerində biz bu qədər içi meyvə dolu gözəl, yara-

şılıq səbətlər görə bilərdik?! Hansı yerdə bu qədər cılpaq, gözəl qadın ayaqlarını görmək mümkündür?

Qadınların kilsəyə ayaqyalın daxil olması onların qədim müqəddəs adəti idi.

Gürcü qadınları qar kimi ağ kəlağayı örtərdilər. Kəlağayı bu yaraşılıq qadınları daha cazibədar göstərirdi.

David dağından baxanda möhtəşəm sarayları, bağları, terras üslubunda tikilən evləri olan şəhər sanki ayaqlarımız altında idi. Biz terras üslubunda tikilmiş pəncərəsiz evlərin yanından aşağı, şəhərə endik. Hava pis olanda bu evlərin pəncərələri örtülərdi. Mənzil qaranlığa qarq olardı. Adam hərdən düşünürdü: görəsən, Gürcüstanın dəmir tağlardan tikilmiş binalarından hansı həyata bu balaca evlər qədər gözəllik verər?..

Biz Tiflisin küçələrini, haylı-küylü bazarını gəzib-dolaşdıqdan sonra dostumuz möhtərəm Zalsmanın evinə gəldik. O, evdə yox idi. Bizi onun həyat yoldaşı qarşıladı. İçəri keçib əyləşdik. Bərk yorulmuşduq. Bir az söhbət etdikdən sonra xanım Zalsman bizi axşam yeməyinə və kaxet şərabına qonaq etdi. Dincimizi alandan sonra axşamətəfi gəldiyimiz yolla geri qayıtmağı qərara aldığımız. Qayıdanbaş yolda yenə bərk yorulmuşdum. Hərdən dayanıb dincimizi alırdıq. Buna baxmayaraq, ayaqlarım zorla gedirdi. Daha tab gətirə bilmədim, dincimi almaq üçün bir ağacın altında dayandım. Ətraf mənzərəli olduğundan, xəyalım uzaqda idi. Birdən qulaqlarımda bir səs cingildədi. Bu səs, oxunan nəğmə mənə tanış idi. Mən onu ahəngindən tanımışdım. Bu, sənin səsin, sənin nəğməni idi, ey gəncəli ustadım Mirzə Şəfi! Ayağına sarı rəngə çalan çələng, əyninə atlas şalvar, nazik parçadan tikilmiş, tərtemiz, səliqəli pencək geyib, qara damının üstündə utan-

caq görkəmdə durub, ətrafı seyr etməyin, nəğmə oxumağın indi də gözlərim önündə canlanır.

Sən elə zənn edirdin ki, o evin kölgəsində artıq görünməzsən, hətta sənin surətini mən də unutmuşam. Lakin mən sənin surətini unutmamışam.

Hərdən qollarını sinən üstündə çarpazlamağın, əlini gicgahına qoyub fikrə getməyin sənə bir müqəddəs, bir düha görkəmi verirdi.

Söylə, hardadır Züleyxa? Hanı ona olan etibarın?

Necə gözəl, sonsuz-nəhayətsiz, qəribə gecələr idi...

***

Biz yenə "Divani-hikmət" ədəbi məclisinə yığışmış--dıq.

– Mirzə Şəfi, – deyib ustadıma müraciət etdim, – Hafiz vəfasız qadınlar barəsində necə demişdir?

Mirzə Şəfi qəlyanını yana qoydu, şərəbdən bir-iki qurtum içib, oxumağa başladı:

*Gözəllikdə nöqsan olmaz
Desəni yanılmaram, həm də
Gözəl qadında vəfa, məhəbbət
Yoxdur, deyə bilmərəm.*

Ustad oxumağa başlayanda, qurtarmaq bil-mirdi. O, axırıncı misrəni qurtaran kimi Hafizdən başqa bir nəğmə oxudu.

*Mən sənə baxanda yanaqlarının
Parlaq izlərini qəlbimdə daşıyıram,
Bax, günəş də sənənin yanaqlarının
Parlaqlığında titrəyir.*

– Bu barədə daha bəsdir, – dedim. – Mən istəyirəm ki, sən mənə bu gün başqa məsələləri öyrədə-sən. Mənə de görüm, Mirzə, vəfasız kişilər barəsində Hafiz necə deyib?

– Sən yersiz sual verirsən! Vəfasız kişilər haqqında Hafiz necə şeir deyə bilərdi? Sənin sözündən belə çıxır ki, o, qadınlara xain çıxmaqda özü özünün düşmənidir?

O mənə diqqətlə nəzər yetirdi, əlini əlinə vurub təzə qəlyan sifariş etdi və məni razı salmaq üçün öz fikrinə qayıtdı.

– Kişi vəfasızlığını qadının vəfasızlığı ilə necə mü-qayisə etmək olar? Bir gülü ancaq bir dəfə dərmək olar. O solsa, ətri özündə qalar. Külək incə qızılgülü, pöhrəni sındıra bilər, ancaq möhtəşəm ağacların başı üstündən əsib keçər, iz də qoymaz.

– Təzə açmış qızılgülü soldurmaq üçün heç onun üstündə əsməyə qıyarmı?

– Sən düz danışmışsan, oğlan! Sən öz düşüncənlə mənim fikirlərimə yaxınlaşırsan. Bir bax, qadın surəti gözəllik rəmzi kimi sanki möhkəm dəfnə ağacına məhəbbətlə sarmaşılıb, həm ağacı, həm də özünü bəzəyir. Gənc çağlarında yerə sərilmiş ağacı götür. O, insanların ayağı altında əzilib məhv olacaq. Əgər onu başqa xətalər gözləməsə, yenidən dirçələ bilər, yaşıllaşar.

– Fikrini mənə çatdırmaq üçün əyanilik lazım deyil, Mirzə?

- Əyanilik olmasa, danışmaq nəyə dəyər? Yaxşı işi olmayan gənc kimə gərəkdir?

- Sən haqlısan, ustad, sözünə davam et.

- Sənin həyata baxışını yoxlamaq üçün bir sual vermək istəyirəm. Mənə de görüm, qadınlar arasında axmaqlar çox olar, yoxsa kişilər arasında müdriklər?

- Mən axırıncıya daha çox inanıram!

Mirzə başı ilə dediyimi təsdiq edib, dolu qədəhdəki şərabdan içdi və sözünə davam etdi:

- Ağıllı adamlarla söhbət etmək yaxşıdır, yoxsa dəli ilə?

- Mən inanıram ki, əvvəlinci ilə söhbət etmək yaxşıdır.

- Biz eyni fikirdəyik. Sən gərək elə bir vəziyyətdə olasan ki, qadınlar və kişilər arasındakı vəfasızlığın sirlərini ilk baxışdan ayırd edə biləsən. Əgər ürək məhəbbətlə dolasan, onda başqa şeyə yer qalarmı?

- Mirzə, mən xahiş edərdim ki, sənin üçün çətin deyilsə, öz hikmətlərindən, şəxsi həyatından danışasan.

Mən əvvəllərdə olduğu kimi, özümü sakit apardım. Buna görə ustad mənə yoxlayıcı bir nəzər yetirdi.

- Elə mənim həyatım başdan-ayağa qeyri-adidir! - Mirzə qısa tənəffüsdən sonra sözə başladı. - Heç kəs mənim kimi aşıq ola bilməzdi! Lakin mənim günəşim çoxdan sönübüdür, ancaq onun canda qoyduğu hərərət insanların öyrəşdiyi adi odun hərərətindən daha qiymətlidir. Hafiz necə demişdir:

Qop yerindən, mənim parçalanmış ürəyim.

Min yerə parçalan

Min qiymətli şeylərdən daha çox ol.

Qadınlar bunu bilib məni sevirilər. Vaxt vardı, biri mənə hamını əvəz edirdi. İndi hamı mənə birini əvəz edə bilmir! Gecələr sayrısan ulduzlar həyatıma işıq salsada, mən buna sevinmirəm, çünki günüm keçibdir. Qadınlar məni sevdiklərinə görə onlara nifrət etməliyəm? Onları tərifləməyim mənim günahımdır, danışmada deyilən söz hisslərə müxtəlif cür təsir etdiyi kimi, qadınlar da müxtəlif olurlar. Xeyli vaxtdır ki, qadınlardan uzaq, dəli kimi yaşamışam. Ancaq Züleyxa mənə münasibətində heç nə itirmədi, əksinə, mən çox şey itirdim.

- Əsl ustadсан, Mirzə!

O, mənim sözümü təsdiq etmək üçün başını ağır-ağır tərpətdi və mənə işarə etdi ki, yazmağa qələm, kağız hazırlayım.

O oxudu, mən yazdım:

Yüngül beyin, soyuq ürək, Mirzə Şəfi,

Sən öz məhəbbətini şeirin kimi xırdalayırsan...

Məni hər yanda qadınlar sevirilər. Yaşadığım yerdə sevilmişəmsə, demək, mən yenə sevirəm.

Gəncəli ustadım adət etdiyi ləhcədə suala cavab verdikdə, mən onun istəyini nə başa düşsə, nə də öyrənə bilirdim. Dediklərini yazıb çatdırmayanda o mənə istiqamət verirdi:

O:

- Belə işlərə vaxt itirmək axmaqlıqdır! - dedi. - Addımını böyük atmaqla hər şeydən pay almaq olmaz. Burada bir quyu var, bütün ustadlar onu öz hikmətləri ilə heç vaxt doldura bilmirlər. Belə bir fi-kir axmaq ustadların başına gəl-

məz, ancaq bu axmaqlıq ağıllı ustadları dəli edib. Sədi necə deyib: “Əgər bulud dünyaya can verən yağışı yağdırıb, ölkədə bol məhsul yetişdirsə də, sərv ağacından heç vaxt məhsul götürə bilməzsən! Günəş bizi isitmirsə, demək biz onun yerini dəyişdirə bilərik? Qızılgül bizə az ətir saçırsa, demək, o, bataqlıq yerdə yaxşı bitərdi?”

Bayırda oynayan zərif yanaqlı uşağın sadə görkəmi enlisifət hacılardan, gözünü döyən dindardan daha xoşdur.

Həyat işıqla qaranlıq arasında mübarizə olduğu kimi, həm də yaxşıqla yamanlıq, gözəlliklə sadəlik arasında gədən mübarizədir.

Ustad o adamdır ki, dünyanın çirkinliklərində daha çox gözəlliyi tapsın. Bu elə bir hissdır ki, bizim düşüncələrimizdən, günəşdən, gözəllərin yanağından, qızılgülün ləçəyindən gəlir. Belə sevginin qarşısında diz çökürəm!

***

Biz Ermənistan səfərindən Tiflisə qayıdandan sonra yenə “Divani-hikmət” məktəbində ustad Mirzə Şəfinin ətrafında toplaşmışdıq. Mirzə Şəfi bizim Ermənistandan qayıtmağımıza sevinirdi. Bunu onun bizə olan mehriban münasibətindən aydın hiss etmək olurdu. Görünür, Mirzə bizim üçün çox darıxıbmış. Ustadın məktəbindən xeyli vaxt ayrılmağımıza baxmayaraq, dərslərimiz əvvəlki qaydada davam etdi.

Ermənistanla bağlı çoxlu işlərimiz vardı. Xatirələri danışmalı, suallara cavab verməli idik və s. Biz səyahət zamanı yolda rast gəldiyimiz abidələrin yazılarını toplayıb, özümüz üçün aydınlaşdırırdıq. Xaçatur Abovyanın təşkil et-

diyi məclisdə Keşişoğlunun oxuduğu Azərbaycan nəğmələrini isə artıq qaydaya salmışdıq. Biz İrəvan bazarından Mirzəyə bir para hədiyyə də almışdıq. Hədiyyəni ona verəndə o bizə bunun əvəzində, üstündə “Hikmətlərin açarı” yazılmış bir dəftər bağışladı. “Hikmətlərin açarı” sərlövhəli dəftərdə müəllimimizin dünyagörüşünü əks etdirən həkimanə sözlər və ayrıldığıımız müddətdə yazdığı şeirlər vardı. Biz bu dəftəri onun rəhbərliyi altında oxumamışdan əvvəl, hadisələri ona qısa təsvir etdik. Biz ona şərab məclisində erməni gənclərinin öz şərablarını necə tərifləyib içdiklərindən danışanda onun çox xoşuna gəldi. Bu vaxt Mirzə, “Hafiz necə deyib?” – deyər şeir oxudu:

*Qoy sənə gənc qızın öpüşü,
Bir də şərab çoxlu sevinc gətirsin.
Çünki əvvəldən gəncliyə sıltaqlıq,
Bir də məhəbbət bəxş edilib.*

Biz Ermənistanda gördüyümüz qadınların ağır zəhmətlərindən, onların böyük daşlardan soba tikmələrindən danışanda Mirzə Şəfini fikir götürmüşdü. Biz hiss etdik ki, o, erməni qadınlarının əli ilə tikilmiş sobaların gələcəkdə nifrət damğası olaraq onların kişilərini təhqir edəcəyi barəsində düşünürdü.

– Eyib olsun onların kişilərinə! – deyib, Mirzə fikrindən ayrıldı. – Ən yüksək qiyməti qadınlara vermək lazımdır. Bu gözəl məxluqun əziyyət çəkməsində ancaq kişilər günahkarlardır. Mənə de görüm, günəş olmasa, gül necə açar? Şoran torpaqda bənövşə bitərmə? Qadınlar o zaman gözəlləşər, çiçək kimi açılar ki, onu bəsləyib qoruyasan. Kişilər gözəl bağ-

ban olsalar, bağçaları güllərin ətri bürüyər. Onlar çiçəkləri kobud əlləri ilə məhv etməməlidirlər. Fikirlərini çiçəklərin açmasına, qorunmasına sərf edənələr pis əməllərdən uzaq olurlar. Qızılgülü ayaqların al-tında tapdalasan, onun tikanları mütləq ayaqlarına batacaq. Əgər sən qızılgülün qayğısını məhəbbətlə çəksən, o, ancaq ətirli olacaq, həm özünü, həm də səni bəzəyəcək. Əgər sən bir qadını könüllü qul et-mək istəsən, o buna dözməsə də, ağası kimi qarşında baş əyib minnətdarlıqla öz məhəbbətini bildirəcək. Əgər sən qadını zorla öz qulun etmək istəsən, onda o buna heç vaxt dözməyəcək, məkr və hiyləsi ilə sənin üzərində hakim olmağa çalışacaq. Çünki məhəbbət səltənətində təzadlar ələmi də var. Ağıllı adamlar bunu fikirləşib, öz bildikləri kimi hərəkət edirlər.

O, bir qədər şərab içib, özünə qəlyan sifariş etdikdən sonra başqa hadisələrdən danışmaq istəyəndə mən onun sözünü kəsib:

– Sənin sözlərin çox səmimi səslənir, Mirzə Şəfi! Mən də Quranda gözəl kəlamları oxumağı sevirəm. Xahiş edirəm, qadınlar barəsində öz fikrinə davam elə! – dedim.

– Xahişin ağıllı xahişdir, – deyər Mirzə cavab verdi. – Məmnuniyyətlə, sənin xahişini yerinə yetirərəm. Qadına qəlbən nə qədər bağlansan, bir o qədər onu yaxından tanıyırısan, öyrənirsən. Yaxşı tanıdıqdan sonra bir o qədər çox sevirсэн. Nə qədər onları çox sevirələr, bunun əvəzində, bir o qədərdən də artıq onlar bizi sevirələr. Çünki əsil məhəbbətə onlar qarşılıqlı cavab verirlər. Ən ülvə məhəbbət yüksək ağıl deməkdir. Bu dünyada qadınlardan yüksək nə ola bilər? Şən xəyalımızda canlandırdığımız cənnətin gözəlləri yer üzündə yaşayan mələklərin yanında nədir? Xəyal həqiqət yanında

nəyə gərəkdir? Kölgə canlı varlıq yanında nədir ki? Mən sənə deyirəm ki, qadın yer üzündə Allahın həqiqi varlığıdır! Onlardır həyatın daşıyıcısı. Onlar həyatın ən gözəl məxluqudur. Onlardır xoşbəxtlik tacının ən qiymətli daşı. Kim ki onların tərəfdarıdır, həyat da onlarındır. Gözəl qadının əlini öpmək ən dadlı yeməklərdən üstündür...

– Öpdüyün gözəlin əli erməni qadınlarının əllərindən təmiz olmalıdır, Mirzə Şəfi!

– Sən yersiz danışırsan! Qadınların təbiətində ən maraqlı cəhət odur ki, ağıllı kişilər onları nəyə istəsələr döndərə bilərlər. Qadınların nöqsanı ancaq kişilərin onlarla düzgün rəftar etməməsindən irəli gəlir. Qadını elə öyrət ki, onun əlini öpsünlər. Onda onun əli həmişə təmiz olar. Onun ayağını öpsən, o çalışacaq ki, öz ayaqlarına bütün qadınlıq səyilə qulluq etsin!

Mən Ustadın bu gecəki kimi vəcdə gəldiyini görməmişdim. O, qadını tərifləməklə qurtarmaq bilmirdi. Artıq neçə vaxtdı o, gözümə xasiyyəti dəyişilmiş kimi dəyirdi. Onun sifətində qabaqlar hiss olunan məyusluq xoş əhval-ruhiyyə ilə əvəz olunmuşdu. Mən onun axşam macəralarını görəndə başa düşdüm ki, o yenidən vurulub. Mənim bu fərzimə tamamilə doğru çıxdı. Mən onu xəyalından ayıraraq, fikrini gündəlik məsələlərə yönəldəndə, dalğın halda olsa da, kefi yaxşı olurdu. Dərsin hər tənəffüsündə nəğmə oxunurdu. Hər arzu, hər istək bir neçə nəğmədə öz gözəl ifadəsini tapırdı.

O, boş şərab şüşəsini götürüb, ucadan səsləndi:
– Qoy şərab gətirsinlər. Hafiz necə deyib:

*Ay qız, şərab gətir,
Qızılgülün fəslidir.
Gəl birlikdə qızılgüllər arasıyla
Peşmançılıq çıxırında gəzək.*

– Mirzə Şəfi, – deyib onun sözünü kəsdim, – boynuna al ki, sən bütün varlığınla aşıqsən. Mən bunu sənin hərəkətlərin-dən başa düşürəm.

– Haqlısan, – o gülümsünərək cavab verdi. – Dünya yenə mənə olduğundan gözəl görünür! Hafiz necə deyib:

*Mən coşğun dənizdə çox səyahət etdim.
Ölümlə üzbəüz gəldim, lakin ölüm yan keçdi.
Elə ki mirvari tapdım, dəniz mənə dəhşətli görünmədi.*

Mən yenə onu qabaqladım:

– Sən niyə nəğmələrini oxumursan, Mirzə Şəfi? Hafizin gözəl nəğmələrini mən həmişə oxuya bilərəm. Lakin sənin nəğmələrini ancaq yanında olan vaxt eşidirəm.

O, razılıq əlaməti olaraq başını tərptədi. Mənə qələmkəğız hazırladı, o dəqiqə də nəğmə oxumağa başladı.

*Bir yüksək məqsədimizə çatmağa can atırıq,
Mən də sənini kimi.
Bu yolda əsir düşürük,
Mən də sənini kimi.
Mən öz qəlbimi sənə verirəm,*

*Sən də qəlbini mənə verirənsən.
Biz ayrı yaşasaq da,
Lakin bir qəlbdəyik,
Sən olan kimi, mən də elə.
Ağlım mənim səni tutub,
Məni sənini ala gözlərin.
İlk balıq təki asılmışıq çəngəldən,
Sən necə asılmışsan, mən də elə.
Hər halda biz balığa oxşamırıq,
Biz bir cüt qartal kimi səmaya yüksəlirik,
Sən necə yüksəlirsən, mən də elə!*

– Sən yazırsanmı? – deyə o sözünü kəsib soruşdu.

– Necə bəyəm? Sənini özün mənə yazmağı tapşırmışdın ki?
– Belə mənasız şeyi yazmağa dəyməz. Mən bir az coşmaq istədim. Ağillı nəğmə yazmaqdan və aşıq olmaqdan asan şey yoxdur!

– Əgər bu sənə asan müyəssər olursa, demək, qəribə bir şey olmalıdır!

– Bu, onu yetirən kökdən asılıdır! İndi mən oxuyum, sən yaz.

Mirzə Şəfi oxuyur:

*Bizi hər tərəfdən təhlükə bürüsə,
Gəlin, qəmsiz yaşayaq.
Şərab, qızılgül, bir də qadınla
qayğısız yaşayaq.
Qoy riyakarlıq lovğalıqla, qərəz axmaqlıqla
birləşsin.
Gəlin nəzakətli ağılluların müqəddəs dəstəsində olaq.*

*Qabaqlar dini xurafata qarşı çıxan üsyankar sələflər
İndi bizə aydın olan həqiqətin müjdəçiləri idilər,
Peyğəmbərin iti qılıcından da iti qılınca malikik.
O haraya dəyərsə, kor belə qara göz xəstəliyindən
müalicə olunar.*

*Biz Günəşi, Ayı, ulduzları yerə endirək ki,
Qoy gözəllik gümbəzinin nəzir alovuna dönsün.
Biz sevinc xəbəri ilə gəlirik,
Qoy bizə, gözəl göz, qıvrım saçlardan başqa ayrı xəsarət qismət
olmasın!*

Biz burada Mirzə Şəfi və "Divani-hikmət" barəsində söhbəti saxlayıb, səyahətimiz boyu danışılacaq görüşlərimizdən söhbətə imkan tapaq. Buradaca bir neçə qısa nəğmə veriririk ki, bu da "Divani-hikmət" məktəbindən gələn əks-səda, yeni səyahətimizə keçid nöqtəsidir.

*Ayaqlarım altında coşğun sarı rəngli Kür axır,
Onun dalğaları günəş şəfaqləri altında rəqs edərək,
Bərq vurub gülümsünür.
Mənimsə qəlbim çəmənlikləri seyr edir,
Ah, kaş həmişəlik belə olaydı.*

*Qırmızı rəngli kaxet şərabı qədəhdə şəfəq saçır,
Mənim sevgilim isə qədəhimə şərab süzür,
Mən şərabla birlikdə sanki onun baxışlarını da içirəm,
Ah, kaş həmişəlik belə olaydı.*

*Günəş batır, qaş qaralır,
Mənim qəlbimdəmə məhəbbət ulduzu*

*Qaranlıqdan parlaq şəfəq çiləyir,
Ah, kaş həmişəlik belə olaydı.*

*Mənim coşğun məhəbbətimin axını
Sənin qara gözlərinin dənizinə axır,
Gəl, ay qız! Qaş qaralır, heç kəs görünmür,
Ah, kaş həmişəlik belə olaydı!*

*Dənizin gen sinəsinə günəş şəfəq saçır,
Onun dalğalarında öz əks-sədasını tapır.
Sən də günəş kimi nəğmələrimdə öz əksini tapırsan.
Sənin şəfəqindən nəğmələrim nur alıb, cana gəlir!*

*Mən hiss edirəm ki, sənin nəfəsindir
Hər tərəfimdə əsən,
Hara baxırımsa, mənə elə gəlir ki, səni
orda görürəm.*

*Mənim fikrim dənizdədir,
Sən bəlkə orda yenidən batmışsan ki,
Günəş kimi səhərlər yenidən gözəl çıxasan.*

***

Yayın ilkin vaxtı idi, bərk sarılıq xəstəliyinə tutulmuşdum. Buna görə xəstəxanaya düşdüm. Məni müalicə edən həkimlər Tiflisdə havaların isti keçəcəyini və mənim xəstəliyimin ciddiləşəcəyini nəzərə alıb, məsləhət bilmişdilər ki, şəhəri tərk edib, dağ havasına çıxım, bəlkə xəstəliyim keçib gedə. Xəstəliyimin pisləşdiyini görəndə Mirzə Şəfi mənə

baş çəkir, lazım olan dərmanları alır, mədə-bağırsağında soyuqlamanın qarşısını almaq üçün hətta tut bəhməzi gətirirdi.

Sololak dağı Tiflisin ən gözəl nöqtələrindən biridir. Onun arxa hissəsində Şahdağ gümbəzləri ilə məşhur olan uzun kərpic hörgü qədim Karikale xarabalığını birləşdirirdi. Bu qala farsların Gürcüstana tutduqları qanlı divandan xətirə idi. Sololak dağının zirvəsindən baxanda qarşıda gözəl mənzərə açılır. Burada elə bil David dağı ilə üzbəüz durursan, Didubə düzliyyü, Kür çayının ətrafında və Soğanlıqda Tiflisin ən gözəl bağları buradan aydın görünür. Hər şeydən əvvəl Sololak dağında, hündür divarın qarşısında pilləkən qaydasında salınmış əsas bağda iri, qollu-budaqlı müxtəlif növ ağaclar adama daha çox xoş gəlirdi. Mən Tiflisə artıq öyrəşsəm də, Mirzə Şəfi ilə ilk dəfə Sololak dağında gördüyüm tut ağacları mənə qaribə və xoş təsir bağışlayırdı, çünki onlara öyrəşməmişdim, heç görməmişdim də.

Biz bağa girib dincəlmək üçün böyük bir ağacın altına oturdun. Burada mən Mirzə Şəfinin təklifi ilə xəstəliyimə şəfa gətirmək üçün tut ağacına çıxıb, tut yeməli oldum. Mirzənin köməyi ilə ağaca çıxdım, onun arzusunu yerinə yetirmək üçün güc-bəla budaqdan-budağa adlayıb, tut dərib ləzətlə yedim.

Ustadın bu müalicəsinin əskinə, xəstəliyim daha da ciddiləşdi. Bir neçə həftədən sonra Qafqazın yerli canişininin Pirutinadakı yay iqamətgahına gedib, orada özümü müalicə etmək üçün Pirutina dağ otlarından dərmanlar sifariş etmək qərarına gəldim.

Yerli canişinin mehriban xanımı Neydqartın dəvətilə mən bütün yayı onun yay mənzilində, gözəl qadınların əhasında, ətirli güllərin içində, təmiz dağ havasında, yaşıl me-

şəlikdə keçirdim. Mən onlardan xoş təəssüratla, sağlam canla ayrılaraq, Məngilisdən, Aspinzadan keçib, Axalsıx paşalığına doğru səyahətimi davam etdirdim...

Biz Salkaya çatanda günəş artıq batmaq üzrə idi. Biz burada yarım saat dincəlmək qərarına gəldik.

Bu vaxt yanımızdan keçən və bizə ötəri nəzər yetirən bir qızın hansı millətdən olduğunu xidmətçidən soruşdum:

– Bu, erməni qızıdır mı?

Georgi:

– Mənə elə gəlir ki, ermənidir, – dedi. – Ermənilərdə belə gözəl qız nadir hallarda olur. Görürsünüz, nə gözəl gözləri var! Adamın qəlbini oxşayır, bir ora baxın, elə bil müqəddəs David kilsəsinə gələn Quriya qızlarıdır.

Mən gülərək soruşdum:

– Quriya qızları gözəldirlər mi?

– Siz bunu bilmirsiniz, əfəndim? – deyərək o məndən təəcüblə soruşdu. – Yəqin siz onların gözəlliyi haqda qədim əfsanəni də bilmirsiniz?

– Yox, – dedim. – Əgər sən bilirsənsə, onda yol boyu onu mənə danışırsan.

– Hm. Mən bilirəmsə? Bunu kim bilmir ki? Məni bağışla, əfəndim, mən onu sizə indi danışaram.

Biz istirahət edib, yola düşəndən sonra Georgi yol boyu qırx qız haqqında əfsanəni mənə danışdı: “Bir gün Allah öz əzizlərini cənnətdə dünya gözəlləri ilə sevindirmək üçün axırıncı imama əmr verdi ki, dünya xalqları içindən axtarıb qırx mələkə tapsın və onları göyə çıxarsın. Müqəddəs ata bunun necə gözəllik olduğunu başa düşüb, Allahın əmrinə sözsüz əməl etməyə başladı.

O, Firəngistandan keçib İngilissə getdi və hər ölkədə şahların gözəl qızlarını oğurladı. Şah, qızını oğurlayanı tutub öldürmək istəyəndə Allah ona elə təsir edirdi ki, gözləri du-manlanırdı.

İmam böyük su üzərindən üzüb, bər-bəzəkli geyim-ləri, şirindilli, cazibədar gözəlləri olan Nəmsəyə (Alma-niyaya) gəldi. Bir ildən sonra Allahın tapşıracağı müqəddəs say düzəldi. İmam Qara dənizi, Ağ dənizi keçib Cənuba gəl-di və bir dəstə xoşbəxt gözəli ilə, nəhayət, Quriyaya yetişdi, ancaq o, burada düşmənlə rastlaşdı.

Bu yerdə bir nəfər onun hurisinin birinə bərk vurul-muşdu. O, günah işlədib, sevgilisinin cənnətə getməsinə ma-ne olmuşdu. İmam həmin qızı başqası ilə əvəz etmək üçün burada nə qədər gözəl axtardısı, tapa bilmədi. O, Allahın qə-zəbinə düçar olmamaq üçün dərin təəssüf hissi ilə qılınc Os-manlıya üz tutdu.

Lakin o gözəl qız Quriyada qaldı. Onun dünyaya gə-tirdiyi gözəl övladları artıq yerli uşaqlara qarışmışlar..."

...Biz Axalgələkidən, Aspinzadan keçib, Ömər əfəndi-nin görüşünə tələsirdik.

***

Axalsix paşalığını Paskeviç alandan sonra türk xalq-ları mərkəzi şəhəri tərək edib, Anadolu vilayətinə köçmüş-dülər. Bunun əvəzində isə ermənilər Türkiyədən qaçıb bu yerlərə gəlmişdilər. Onlar rus çarının hakimiyyəti altında ya-şamağı daha üstün tuturdular. Axalsixdə qalıb yaşayan türk-lərin içərisində xəttat, şair kimi ən görkəmli şəxs Ömər əfən-di idi. Onun burada kiçik bir torpaq sahəsi vardı. O, mərkə-

dən bir az aralı, Adıgöy kəndində yaşayırdı. Hörmətli oxucum, siz söhbətimizin əvvəlində hörmətli Mirzənin ona yaxın və yaxud uzaq-larda yaşayan ustadlar haqqında fikrini xatırlayırınsınız. Ömər əfəndi bərəsində də o, çox yaxşı fikir söyləmişdi.

Xəzər dənizi sahillərində olan Abbasqulu xan, Adı-göyün qızılgül nəğməkarı Ömər əfəndi Mirzə Şəfinin məktə-bində olmasalar da, müəllimim məktəbdə onların haqqında tərifli sözlər demişdir. Tiflisdə yaşayan xəttat-alimlər Mirzə Şəfi ilə yarışın yaxınlaşdığını hiss edəndə özlərini yığışdırı-dılar. Bir dəfə mən ustadımdan soruşanda ki, o, şialərdən, sünnilərdən ibarət dindar xəttat alimlərin arasında necə dostluq münasibəti yaradır, Mirzə mənə dedi:

– Sən nə yersiz danışırısan, oğlan? Onların məsciddə tərifiqət ayrılığı mənim nəyimə gərəkdir? Hər sürüyə özünün çobanı, hər birliyə özünün azançısı lazımdır. Hərə közü öz tərəfinə çəkir ki, isinsin! Us-tadlar isə öz hikmətlərini ağılsızlara tərəf yönəltməlidirlər. Çünki ağılsız adamlar çoxdur, ağıllılar az. Tacir öz malını nə qədər tərifləsə, insanlar ondan öz tələbləri qədər alacaqlar. Molla cənnətin suvarılan məhsullu bağlarını nə qədər tərifləsə, insanlar ona düşündükləri qədər inana-caqlar. Əgər tacir ucadan qışqırıb alıcılarına desə ki, mənim malım pisdir, bununla o, var-dövlətini itirər, dilənçi vəziy-yətinə düşər. Alıcılar isə istədikləri şeyi başqasından alırlar.

Əgər molla istəsə ki desin, "mənim oxuduğum şey yalandır", onda axmaqlar onu daşqalaq edib, başqasını özlə-rinə molla seçəcəklər. Onu öz axmaqlıqlarına uyğunlaşdıran-dan sonra özlərinə ustad sayacaqlar. Həqiqət tədricən insan-lara yol tapır.

Gecələr günəş çıxmır deyə, çıraq yandırmamalıyıq? Sədi nə demişdir: çöl siçanları günəş işığına dözmədikləri üçün günəşdən şikayətmi etməliyik? Qoy mınlarla çöl siçanı kor qalsın, ancaq Günəş sönməsin.

Biz Ömər əfəndinin yanında olduğumuz vaxt Mirzə Şafi bu barədə belə yazmışdı: "Avropadan gənc bir alim gəlmişdi. O məndən hikməti öyrənirdi. Sonralar o, Ömər əfəndinin yanına gedib, onun da həkimanə sözlərindən faydalanmaq istədi." Mənim burada olmağım təkəcə adıgöylü ustad Ömər əfəndiyə bəlli idi. Onun barəsində yaxın yerlərdə belə təsəvvür yaranmışdı ki, Ömər əfəndi bir yanda bir an görünüb danışsa, demək, ağzından hikmət tökür, elə buna görə də, avropalı ustad onun hikmətindən istifadə etmək üçün uçub gəlir.

Deyilənləri yerinə yetirməkdən başqa əlacım yox idi. Mən Axalsixə gələndə öyrəndim ki, Ömər əfəndi artıq bir neçə həftədir. Adıgöydəki yay mənzilində yaşayır. Mən paşalıqda gəzəndə Ömər əfəndi xəbər göndərdi ki, gərək ziyarətə gedənlərin dəstəsinə qoşulam və bu yolla onunla rastlaşıb görüşəm. Hələ mən Abastumanda Ömər əfəndidən belə cavab almışdım ki, o məni canbaşa öz evində görmək arzusundadır. Mənim gəlişimlə xoşbəxt olacağını bildirdi.

Ölkənin daxilinə ezamiyyətə çıxan bir rus zabiti məndən xahiş etdi ki, onu Adıgöyə qədər müşayiət edim. Georgi də getmək üçün məndən icazə istədi. Bizim yol ağamız Yusif, bir neçə qohumunu da götürüb, kazak müşayiətçiləri ilə birlikdə dövlət elçilərini xatırladan bir dəstə düzəltdi. Səyahət vaxtı keçdiyimiz kəndlərin içində böyüklüyü və gözəl məscidləri ilə xoşumuza gələni Suxuli kəndi idi. Atlara istirahət vermək üçün biz bir saat burada dincəlməli olduq.

Yanımızdan ötüb keçən atlı türklər Adıgöydən xəbər gətirirdilər ki, Ömər əfəndi bizi qarşılamaq üçün böyük bir atlı dəstəsi göndərib. Biz kəndə çatanda Ömər əfəndinin göndərdiyi elçi bizi yolda qarşılaşdı. Ayağımız altına xalça döşəyib, bizi südə və dadlı meyvəyə qonaq etdilər.

Biz Adıgöyün kiçik və palçıqlı döngələri ilə irəliləyib, üstümüzdə gələn böyük itlərin əhatəsində axşamçağı Ömər əfəndinin malikanəsinə çatdıq.

Yerli adətə görə, Ömər əfəndi hamını salamladıqdan sonra mənə yaxınlaşdı, əlini ürəyinin üstünə qoyub dedi:

– Qədəmləriniz xoş olsun! Mənim evim sənə evindir. Sənin bir arzun sanki mənə əmrdir!

Bizim şərəfimizə xoş sözlər deyildi. Ustad ucadan:

– Toğrul bəy Arslan, – dedi, – qonaqlarımla üzbəüz oturmaq mənə xoşdur. Bu, qəlbimi sevinclə doldurur.

Mən onu qabaqladım:

– Füzuli necə deyib? "Mən kasıb bir yolçuyam ki, sənə pənah gətirmişəm, xırdaca bir damlayam ki, dənizə qovuşmaq istərəm."

Bu vaxt sazəndələr çalib-oxumağa başladılar. Onlar mənə həsr etdikləri mahnını iyirmi dəfə, həyəcanlı səslə oxudular. O mahnını sizə təqdim edirəm.

*Avropadan gələn qərbin şərəfinə oxuyuruq.
Onun hikmətinin zirvəsinə yolu uğurlu olsun.
Onun zəhmətinin, qonaq görkəminin,
Gözəl atının, onun zərli-zibalı geyiminin şərəfinə
oxuyuruq.*

*Güllər səpirik uçub gələn ayaqlarının altına,
Onun hikmətinin, düşüncəsinin şərəfinə oxuyuruq.
Qərib, xoş gəlmisən bizim evə!
Sizə, öz çətin yolunuzda qalib gəlməyiniz şərəfinə
oxuyuruq.*

Biz axşam neft lampalarının zəif işıqlandırdığı ensiz, uzun eyvana çıxdıq. Süfrəyə hey meyvə, süddə bişirilmiş müxtəlif növ dadlı yeməklər daşınırdı. Mənim şən görünən rus dostumun əhvalı xarablaşmışdı. O, süddən o qədər içmişdi ki, az qala boğulurdu. Narahatçılığını büruzə vermirdi, lakin vəziyyətindən çıxış yolu tapmayıb, öz halından mənə şikayət edirdi.

Evin eyvanından qəbul otağına yol vardı. Qəbul otağı isə evin qalan mənzilləri ilə birləşirdi. Qonaqlardan ayrılıb qəbul otağına tək getmək, onların adətinə görə, hörmətsizlik sayılırdı. Evdən çıxmağa bircə əlac qalırdı, o da eyvandan keçib mənzillərin aşağı damlarına düşməkdə. Bu, qorxulu idi, çünki ətrafda it çoxdu.

Mən Ömər əfəndiyə tərəf çevrilib dedim: "Ustad, bir məsələni mənə baş sal. Belə yazılıb ki, ruh bədəndən qüvvətlidir. Demək, birincinin qüvvəsi ikinciyə görə böyükdür. Əgər ruh göyə çıxırsa, nə üçün bədəni özü ilə aparmır? Bədən isə sağlam vəziyyətdə olanda ruhu özündə saxlayır?"

Ömər əfəndi mənim sözümə güldü və bir neçə adam çağırıb, əmr etdi ki, yol üçün lampalar, itlərdən qorunmaq üçün ağaclar hazırlasınlar. Bir neçə dəqiqədən sonra mənim rus dostum səkkiz nəfər qoldan qüvvətli türklə birlikdə eyvandan aşağı, terras üsulunda tikilmiş evlərin damlarına endi.

Əynində tünd qırmızı geyim, boydan uca bir türk, əlində böyük bir lampa tutub, dəstənin qabağında gedirdi. İkinci türk isə əlində lampa və böyük bir dəyənək, arxadan gəlirdi. Canavara oxşayan itlərin hücumundan qorunmaq üçün rus dostumu ortada aparırdılar. Mənzil başına düz gəlmək üçün onlar vaxtaşırı dayanırdılar.

İrəli gedən türk soruşdu:

– Bu, kimin komasıdır?

– Tacir Abdullanın mənzilidir, – deyə ikinci türk cavab verdi. – Bura qorxulu yerdir, qala bilmərik!

Onlar aşağı enib, balaca bir evə çatdılar. Birinci türk yenə soruşdu.

– Bu kimin evidir?

– Bu ev dərzil İbrahimin dul qadınının komasıdır.

Onlar burada gecələməli oldular. O biri gün rus zabiti səyahətini davam etdirdi. Yusif və onun qohumları Axalsixə qayıtdılar. Mən Georgi ilə birlikdə Ömər əfəndinin yanında qaldım. Burada qaldığım müddətdə Adıgöyün yaxınlığındakı və türk sərhədlərindəki kəndləri, mal ölüşlərini gəzib-dolaşdıq, xristian kilsələrinin qalıqlarına rast gəldik. Kilsələrin daşlarındakı yazılardan öyrəndik ki, onlar XIV əsrdə tikilmişdir. Mən dağılmış kilsələrin birindən bir şəkil tapıb surətini çıxarandan sonra Adıgöyə qayıtdıq və Ömər əfəndinin yanında yaxşı günlər keçirdik. Bizim kef məclisləri gözəl arxlarla əhatə olunmuş sulu-meyvəli bağlarda qurulurdu. Qızılgül kolunun kölgəsinə xalça sərilirdi, xalçanın üstünə stolu əvəz edən altı mütəkkə qoyurdular. Biz mütəkəyə söykənib, əyləşirdik.

Həmişəki kimi, məclisimizə kəndin hörmətli adamları çağırılmışdı. Onların çoxu bizim xidmətimizdə dayan-

muşdı. Ağzına qədər dolmuş qədəhlər içilmirdi. Həzin səslə oxuyan xanəndənin əvəzinə yaxşı əhval-ruhiyyə doğuran bir melodiya lazım idi. Mən Ömər əfəndinin şəraba olan münasibətini öyrənə bilmədim ki, o, ətraf camaatın qatı dindar olmasından çəkinir, yoxsa Quranın tələbinə ciddi əməl etdiyinə görə şərabin ləzzətindən imtina edir.

Mənə elə gəlir ki, o, dindar camaatın onu tənbeh edəcəyindən çəkinib şərab içmirdi. Onun mənə oxuduğu nəğmələrinin hamısında şərabin tərifı göylərə qaldırılırdı. Qonaq qaldığım evin ciddi qayda-qanunlarını öyrənə bilməsəmdə, Ömər əfəndinin etirazına səbəb olmamaq üçün onun hər tələbini yerinə yetirirdim.

Mən Mirzə Şəfidən öyrəndiyim hikmətlərdən Ömər əfəndiyə oxumaq, bunun əvəzində isə onun nəğmələrini dinləmək istəyirdim. Mən Mirzə Şəfi kimi onun nəğmələrində nə qədər güclü daxili hisslər, özünə inam olduğunu kəşf etdim. Lakin nəğmələrinin bir qismi mənə dərinliyindən, orijinallıqdan uzaq idi.

Ev yiyəsinin mənim gəlişimlə şadlanması və uzun ayrılıqdan sonra gələcəkdə mənimlə yenə görüşüb, xatirələrimizi yada salmaq arzusunda olduğu barədə birlikdə Mirzə Şəfiyə məktub yazdıq.

Biz bir-birimizin xəttimizi təriflədik. Yaxşı yazmaq Şərq aləmində yüksək qiymətləndirilir. Bu, elmiliyin ayrılmaz hissəsidir. Burada bir xəttatın o birini dəvət edib, öz yazısını ona nümunə kimi göstərmək və yaxud onu pis xəttinə görə təhqir etmək halları heç olmur. Nəzakət xatirinə yazdığım məktubu Ömər əfəndiyə, o da yazdığını mənə göstərdi. Mən isə hər ikisinin üstünə "Mirzə Şəfinin xəttidir" yazdım.

Ömər əfəndi dedi:

– Müəllimini mükafatlandırmaqda haqlısan, ancaq ustadlıq başqa əşyalar kimi paylanılmır. Yarısını sənə verərlər, yarısını da özün qazanmalısan. Daş üstündə ağac bitmədiyi kimi, axmağın da başında ağıl olmaz. Hafiz necə deyib:

*Bəzən əziyyət çəkməklə arzuna çatma bilmirsən
Eh Hafiz! Bəzən də o sənə əziyyətsiz nəşib olur.*

Bunun əvəzində mən İncildən bir yeri misal gətirdim. Orada deyilir: "Kimin varıdırsa, demək ona verilib, kimin yoxdursa, demək, onun olanı da əlindən alınub."

O, anladığını başı ilə təsdiqlədi, mən isə sözümdə davam etdim: "Dilənçinin əlinə pul necə gəlsə, axmağın da başına ağıl o cür gəlir. Bu haqda Sədi yaxşı deyib: "Sevənin başında səbr, dilənçinin əlində pul ələkdə su duran kimi durur."

Ömər əfəndi dedi:

– Ağılsıza ağıl öyrətməkdən, ağıllının da başından ağılı çıxarmaqdan çətin şey yoxdur.

Mən onu qabaqladım:

– Bu o deməkdir ki, bol məhsul verən zəmidə yaxşı məhsul əvəzinə, gözəl bitmiş sarmaşığı görənsən, əlbəttə, sarmaşığı əvəzinə, gərək bol məhsul olsun. Bunun üçün zəhmət çəkmək, mübarizə aparmaq gərəkdir. Bu da insandan bacarıq və şəxsi ləyaqət tələb edir. Düzgünlük nə deməkdir? O, ayrılıqla mübarizədir. Gənclik nə deməkdir? Bütün yaxşı şeylərin əksi olan pisliliyə qarşı mübarizədir. Bu, insanın daimi fəaliyyəti, həm də şöhrətidir. Çünki onun gücü tükənməzdir, o, mübarizədə özünü daha qabarıq göstərir.

Ömər əfəndi gözlərini bir an qarşısına zilləyib, əlindəki əsanı dinməzcə oynatdı. Sonra çalmasını geri itələyib, üzünü mənə tutdu:

– Mən bilmək istərdim, ikimizdən hansımız ustad olarıq?

Mən bu qeyri-adi sual qarşısında özümü gülməkdən saxlayıb, məcburən dedim:

– Siz bu suala necə cavab verərdiniz? Xırdaca su damlası cəvahirin yanında nədir? Və yaxud bir toz zərrəsi almazla müqayisədə nə ola bilər? Mən özümü sizinlə necə müqayisə edə bilərəm?

O, cavabımdan razı qalıb güldü. Lakin hansımızın ustad olduğumuzu öyrənə bilmədi. Mən onun bu məsələni necə öyrənəcəyi ilə maraqlanırdım.

Ömər əfəndi içəri keçib, eyni boyda iki parça kağız gətirdi. Onun birini mənə verdi, o birini yazmaq üçün dizinin üstə qoyub dedi:

– Di yaz, mən də sənənlə birlikdə yazacağam!

Mən onun nə məqsədlə haşiyə çıxdığını başa düşmədim. Odur ki, soruşdum:

– Ömər əfəndi, xahiş edirəm, arzu-istəyinizi deyəsəniz, nə etməliyik?

O məni başa saldı ki, mən onun haqqında şeir yazım, o da mənim bəmədə şeir yazsın. Hansımız vərəqi axıra qədər yazıb qurtarsaq, ustad o olmalıdır.

Mən qəzəli başqa dildə öz istədiyim kimi aydın şəkildə ona çatdırmaqda əziyyət çəkirdim. “Mən iyirmi il də türk dilini öyrənsəm, yenə sizin kimi gözəl cümlələr tapıb yaza bilmərəm”, – dedim.

– Onda sən öz dilində yaz, – deyə o əlavə etdi. – Mən də öz dilimdə yazacağam. Lakin nə yazdığını axırda mənə deyər-sən.

Mənim üçün bir səhifə alman dilində yığcam sətirlər yazmaq qədim əlifba ilə türkcə yazmaqdan daha asan idi. O, ərəb əlifbasını naxış kimi düzərkən gördü ki, mən ağıma gələni sakit, tələsmədən, diqqətlə yazıram. Çünki o, mənim yazımı özündə saxlayıb, Avropadan yenə onun yanına gələcək adamlara göstərəcəkdə! Pis şair olduğumdan, yaxşı yaza bilmirdim. Odur ki, hikmətdən başladığım kobud sətirləri tələsmədən yazıb qurtardım. O isə hələ yazırdı. Mən cibimdən qeyd dəftərçəmi yavaşca çıxarıb, Adıgöydə nadir hikmət yarışından xatirə olaraq yazdığım şeiri köçürməyə başladım. Yazımın surətini çıxarandan sonra da Ömər əfəndinin yazısı hazır deyildi.

Məndən soruşdu:

– Sən şeirini yazıb qurtarmısanmı?

– Bəli, – dedim.

– Göstər görüm, nə yazmısan?

Mən yazdığımı ona yaxşı başa salmaq üçün tərcümə etməyə başladım.

Yəqin oxucular həmin şeirin məzmunu ilə tanış olmaq istəyirlər. Mən onu qeyd dəftərçəmə necə köçürmüşəmsə, elə də sizə təqdim edirəm:

Allah həyatda hər kəsə öz taleyini bəxş edib, qəlbin narahatçılığı ilə yaşar insan. Allah insana nə bəxş edibsə, onu yerinə yetirər. Biz elə bir enişik ki, mən də ordan keçib dünyanı gəzirəm ki, insanın arzu və əməllərini öyrənirəm. Ölkə-ölkə gəzdim. Gözümə dəyənlər, ürəyimə yatanları xoşbəxtlikdən tez tanıdım, yenə də bunlar vətənimə mənə əvəz edə bilməz. Mənim ulduzumun

taleyi gah şən, gah da tutqun, mənim gözlərim uzaqdan vətəni aradı. Ancaq, Ömər əfəndi, sənin yanında, uzaqlarda olsam da, qəribəsəmirəm! Bu gün görüb-əşidirəm ki, sənin evində məni necə dostcasına qəbul edirlər. Mən sənin bağçanda salınmış xalçada aylaşib, ağaclarının kölgəsində sərinləmişəm. Sazın şən və inlər ahəngi altında xidmətçilərin qulluğumuzda durmuşdu. Sənin hikmətli sözlərinlə mən nəşələndim. Sən əzabı-mı, dərdimi, təəssüfümü uzaq etdin. Mən sənin dost nəzərlərindən sevindim. Xoşbəxtəm ki, sənin yanındayam, Ömər. Allaha min şükür olsun ki, həyatda sənin vasitənlə bu gözəl dəqiqələri mənə verib. Alqış, şərəf olsun ona ki, bizi görüşdüdü. Allah sənə yar olsun!

Şeirimdə Ömər əfəndini və onun qonaqpərvərliyini tərif etdiyimdən, o çox sevindi. Lakin özü yazdığı şeiri mənə verməyə etiraz etdi. Mənə dedi ki, istədiyi kimi yaza bilməyib, yaxşısını yazıb bağışlayacağını bildirdi.

Elə ki, mən hikmət deyişməsinə hazır oldum, mübarizəmizi belə başladıq: "Mən öz vətənimdə ustadam, sən öz vətənimdə ustadsan". Bundan sonra, o, əlimi bərk sıxıb, öz otağına getdi. Lakin şərtləşmişdik ki, o, tez qayıdacaq. On beş dəqiqədən sonra yenidən qayıdıb, dedi ki, həyat yoldaşı Fatmaya mənim onun evində gözəl danışıb, dilimdən evinə çiçək səpdiyimi deyib və bunun üçün Fatma özü toxuduğu gözəl, zərif tütün kisəsini mənə hədiyyə verir.

– Bizdə kişilər qonağın yanında qadınla söhbət etməzlər. Mən sizə hörmət məqsədilə, müstəsna olaraq, arvadımla sənin yanında danışdım. Və bu da, – deyə o çuxasının cibindən köhnə bir kitab çıxardı, – məndən sənə yadigar qalsın. Burada mənim atamın, babamın şeirləri toplanıb! Hikmət məclisində qələbə çaldığına görə mükafat kimi qəbul et!

Ömər əfəndi özünün bu xeyirxahlığından narazı kimi, əyləşib mənim üçün şeir yazmağa başladı. Bu şeir Fatmanı sevməsi barəsində idi. O, tərcümədə belə səslənir:

*De görüm, qızılgülün qiyməti olardımı
Bülbül bağda olmasaydı?*

*De görüm, saçlarının qiyməti olardımı
Gərdəmində hörüklərin yellənməsəydi?*

İstərdim o gözəl şux qaməti,

İstərdim o qızılgül rəngli yanağını,

Dodaqlarından qopan bülbül səsini.

Hansı bədənin qiyməti olardı

Aşiq gərdənini qucaqlamasa?

Oh, Fatma, qaytar mənim arzum.

Mənə bağışlanan o gözəl tütün kisəsini Konstantinopolda oğurladılar. Mən o qiymətli kitabı qoruyub saxlayıram. Kaş bu kitab bir anlıq cənab professor Pitermanın əlinə düşəydi! Mən bu kitabı çox sevsəm də, ona verərdim. Çünki bu kitabı oxuyub üzə çıxarmaq üçün vaxt, dili bilmək və elmlilik tələb olunurdu.

* * *

Mən qışı Tiflisdə keçirmək üçün Zalka, Ertvisi və Məngilisdən qayıdıb gəldim. Ömər əfəndinin yolüstü mənə verdiyi hikmətlərdən biri yenə Sədinin "Gülüstan"ından idi. Orada deyilirdi: "Qüvvətli bir adam yeni əkilmiş ağacı yerindən qopara bilər. Lakin köklərini dərinə atıb bərkimiş ağacı yerindən qoparmaq üçün atlar da qoşsan, yerdən üzülməz."

Mən Tiflisə gələndə köhnə təqvimlə avqustun 8-i, yeni təqvimlə 20-i idi. Tiflisdə istiyə dözmək olmurdu. İşlərimi sahmana salandan sonra uzun müddətə dağlara qalxıb, dincəlmək qərarında idim. İstilik kölgədə 25 dərəcə idi. Ancaq axşamlar hava azca sərinləşirdi. Örtülü otaqlarda yatmaq mümkün deyildi. İstidən hərə birtəhər qorunurdu. Kimi yerini eyvanda, kimi dəhlizdə salıb yatırdı...

Mən yaşadığım evin yiyəsi milliyətcə erməni olan ağa Tumanov şəhərin yerli sakinlərindən idi. O, mənəim yaşadığım otağı Şərqşayağı bəzədiyinə görə, ürəyimcə deyildi. Özü yaşadığı otağın əşyaları isə zahirən Avropasayağı idi. İlin isti aylarında evin dəhlizi həmişə sərin olardı. Yay burda işləyib, burda yatardım. Mən Adıgöydən qayıdana qədər Mirzə Şəfi "Divani-hikmət" ədəbi məktəbini bu mənşildə davam etdirirdi. Şəhər nə qədər isti olsa da, Mirzə istidən əziyyət çəkmirdi, bu, onun gündəlik fəaliyyətinə heç də təsir etmirdi...

* * *

Ermənistan səfərindən qayıdanda Mirzə Şəfi mənə öz nəğmələr toplusunu bağışlamışdı. O öz vicdanı qarşısında

borclu qalmamaq üçün lirik nəğmələrinin çoxunu kağıza köçürmüş, nəğmələri, onların şöhrəti, öz zəhməti barədə ön söz də yazmışdır. Onu da deyim ki, şeirlərindən böyük xəzinə yaradan bir adam vardısı, o da Mirzə Şəfi idi.

Gəncəli ustadımın bir çox nəğmələri şənliklərdə gürcü, azərbaycanlı sazəndələrin dilindən düşmürdü. Əgər Şərq şeirinin adətinə görə müəllifin adı axırda gəlməseydi, oxunan nəğmələrin müəllifini bilmək çətin olardı. Məsələn, Hafiz şeirində belədir:

Kim oxumaqda və ahəngində

Hafiz sənətinə ucala bilər?

Bu o deməkdir ki, yazıq bir qaranquş

Özünü qartalla müqayisə edir.

Və yaxud Mirzə Şəfi nəğməsində:

Mirzə Şəfi, necə məhəbbətlə səslənir,

Sənin ahəngində hikmətlərin.

Nəğmələrin danışığına səslənir,

Danışığın nəğmələrində ülviləşir.

Mirzə Şəfidən tərcümə etdiyim nəğmələrin orijinallığına xələl gətirmədən, onları alman donunda verməmişəm, çünki bu nəğmələrin yaranmasını özü kimi də, onların fikrimizdə qalan maraqlı tarixçəsinin şahidi olmuşam.

Hikmət kitabına yazılmış ilk sözdə deyilir:

"Allah adından xeyir-dua verənlərə və mərhəmətlilərə!"

Yeri-göyü yaradanın tərifi və mükafatını verəndən sonra bu kitabın əsil həqiqətini – surətini və keyfiyyətini açmaq. Mirzə Şəfi (Allah onun güzəranını yaxşılaşdırsın) Buxtan əfəndinin (Allah onun işini avand eləsin) istək və arzuna əsasən, qəsidə, qəzəl, mürəbbə, məsnəvi və rübailərdən ibarət kitabı, ağıllar mənbəyindən axmaqların qidalanması və ustadlar biliyini möhkəmlətmək üçün yazmışdır.

Bu kitabda sevinc, məhəbbət və şərabin mədhi; istək və arzu, təsəlli, məhkumluq, yaxşılıq, gözəllik, hikmətlərin mənbəyi, pislik, mərhəmət barəsində nəğmələr vardır. Bu nəğmələrlə elmə həvəs, qiraətə məhəbbət aşılır, ustadlıq aləmində kim atını düzgün çapsa, həqiqi yolunu o tapır.

Bu nəğmələr gələcəkdə pis şairlərin əsərlərini göstərmək üçün bir meyar olacaq. Pis şair elə bataqlığa bənzər ki, əvvəl dərinliyi bilinməz, sonradan aydın olar ki, dayazdır (belələrinə lənət). Pis şair düzgün yolu tutmaq əvəzinə, özgə səmindən çıxan əsərləri oğurlayır. Onlardan heç kəs mənfəət götürə bilməz, axmaq işlərindən heç kəs xeyir tapa bilməz. Yaxşı şair haqqında deyilib:

*Şah öz ziynəti, varı ilə tanınar,
Şair isə öz səsi, öz mənliyi ilə seçilər.*

***

Hörmətli oxucum, “Şərqdə min bir gün” əsərimin əvəlində Ustad Mirzə Yusifi və Mirzə Şəfinin ona necə böyük üstünlüklə qalib gəldiyini yaqın xatırlayırınsız.

Mirzə Yusif yarışda məğlub olmasına baxmayaraq, məni öz tərəfinə çəkmək ümidini itirməmişdi. O, gəncəli us-

tadım Mirzə Şəfidən çəkinib, yanıma gələ bilmirdi. Lakin mənimlə tanışları, şagirdləri vasitəsilə əlaqə saxlayır, istək və arzularını mənə bildirirdi.

Tanışlarımdan biri xeyli vaxt idi ki, onunla rus dilində məşğul olurdu. Mirzə Yusif bu dili səylə öyrənməyə çalışırdı və yaxşı nəticələr də əldə edirdi. Onun ərəb, fars dillərinin yazısı sahəsində bir xəttat kimi hörməti vardı. Lakin kələkbaz olduğundan, bir alim kimi mənliyi yox idi. Belə adamı Avropada “dələduz” alim adlandırmaq olardı, Şərqdə isə belələri haqqında deyirlər: “Qapıdan qovsan, bacadan girər.” Elə həftə olmazdı ki, mənimlə görüşə can atmasını şagirdləri vasitəsilə bildirməsin, mənə ithaf etdiyi şeirləri göndərməsin. Bir şəkildə mən hətta kol dibində gizlənməmiş dovşana bənzəyirdim.

Şəkillərin çəkilməsinə gərgin əmək sərf etdiyinə görə Mirzə Yusif hörmətə layiqdi. Onun kağız üzərində rəngsiz-boyasız çəkdiyi şəkillərdən bir neçəsini xeyli müddət ehtiyatla saxladım. Bunların əvəzində Mirzə Yusifə öz minnətdarlığımı bildirmək məqsədilə güllü-naxışlı balaca bir cib güzgüsü alıb ona göndərdim. Zənnimcə, özündən çox-çox razı adam üçün bu, vacib hədiyyə idi. Onu da hiss etdim ki, bundan sonra Mirzə Yusifin dəcəlliyinin qarşısına hədd çəkən çətin tapılacaq. Bu, belə də oldu. O, Mirzə Şəfiyə acıq vermək məqsədilə mənə tərif dolu şeirlər, Mirzə Şəfiyə isə sərbəst şeir formasında həcv yazırdı. O mənə göstərdiyi şeirləri, şəkilləri tərifləyib, bildirirdi ki, bir gecədə üç gözəl şeir yazır, üç xoşagələm şəkil çəkir. Guya o öz sənətkarlığında gəncəli ustadımdan çox-çox üstündür.

Gəncəli ustadım Mirzə Şəfi gördü ki, Mirzə Yusif son vaxtlar küçəyə, bazara ev çəkəliyində çıxır, ona əhəmiyyət

vermədən, başını dik tutub, yanından saymazıya ötüb keçir. Mirzə Şəfi onun sərbəst şeir formasında həcv yazmasına da çox təəccüblənirdi. Lakin Mirzə Şəfi adı şeydən ötrü tez özündən çıxıb, hirsələnən adam deyildi. O, Mirzə Yusifin dəcəlliyinə öz sakitliyiylə cavab verirdi. Gəncəli ustadım, Mirzə Yusifi özündən çıxarmaq məqsədilə, hərdənbir ona həcv yazıb ələ salırdı.

Mirzə Şəfi yazmışdı:

*Mirzə Yusif, kefim kökdür şərabadın,
Səninlə sözləşmək gərəyim deyil.
Həyatını özün zəhərləyirsən,
Haqla yaşayana həyat cənnət olar, bil.
Mirzə Yusif daim qaşqabaqlı dolanar,
Bəyənəmz heç kəsi, sevməz heç kəsi.
Özünü hamıdan ağıllı sanar,
İstəyər ki, hamı ona bənzəsin.
Öküzlə maymaq olar, üzü də gülməz,
Yersiz böyürtüsü də qulaq batırrar.
Bülbül ilə o heç zaman yarışa bilməz,
Çünki bülbülün zərif, incə səsi var.*

Beləliklə, ustadlar arasında yarış qızışı, hər dəfə də Mirzə Şəfi ona qalib gəlirdi. Mirzə Yusif zarafata tab gətirməzdi, tez hirsələnərdi. Onun hər məğlubıyyəti qəlbində acı kədərə çevrilərdi. Hər dəfə Mirzə Şəfinin şeirlərini alanda keçirdiyi acı hisslər bir anda intiqamla əvəz olunurdu. Mirzə Şəfi ona belə bir şeir yazmışdı.

*Mirzə Yusif çox qəribə oğlandır,
Günəş parıltısı xoş gəlməz ona.
Əlinə qızılgül heç zaman almaz,
Tikanları ox olub batar canına.
Tək özün bəyənər, tək özün sevar,
Xəyalı göylərdə gəzər həmişə.
Həqiqət axtarmaq istəsə əgər,
Həqiqi sənətə salmaz bir nəzər.
Mirzə Şəfi onun aldadıcı görkəmindən,
Kədərindən onunçün gözəl bir nəğmə yazar*

Mənim ağıllı müəllimim bu şeiri mənə növbəti dərsində oxudu. Ustadım məndən qəlyanını gətirməyi xahiş etdi. Mən ustadımın xahişini yerinə yetirdim. O, şərabadın bir qədəh doldurub içdi və Mirzə Yusiflə münasib bir gündə yarışacağından danışdı.

Mirzə Yusif isə heç cür sakitləşmədi. Ustadımın şeirləri onun ürəyinə ox kimi sancılmışdı. Bunun əvəzində o, dostları arasında xoşagəlməz şayiələr yayırdı. Guya mən şəkil çəkməyi çox sevdiyimə görə onu özümə müəllim götürmək istəyirəm. Mirzə Şəfinin bu sənətdən başı çıxmır, buna görə mən gəncəli ustadımla yola getmirəm. Mirzə Yusifi özümə cəlb etmək üçün müxtəlif yollardan istifadə edirəm. Ən başlıcası, mən ona ərəb güzgüsü bağışlamışam və ayrı hədiyyələr də verəcəyimi vəd etmişəm ki, o, mənim müəllimim olsun.

– Söylənənlərdən ancaq bu həqiqətdir ki, mən ona balaca bir cib güzgüsü göndərmişəm, – deyər sözə başladım, – mənə elə gəlir ki, bu, çox da böyük hədiyyə deyil ki, mən ondan istifadə edəm. Siz bilirsiniz ki, nə Mirzə Yusifə, nə də

başqalarına belə hədiyyə lazım deyil. Mən Mirzə Yusifə əziyyət çəkib şeirləri, şəkilləri evimə göndərdiyi üçün ancaq öz minnətdarlığımı bildirmişəm. Onun şeirlərindən xoşagələnləri də var.

Mirzə Şəfi gülümsünüb dedi:

– Demək, şeirləri özü yazmayıb.

O, qəlyandan bir qullab vurub, sözünə davam etdi:

– Səni necə başa salım ki, aydın olsun. Mənə elə gəlir, sən Mirzə Yusifin şeirlərini yaxşı oxumamısan və bunun üçün də onun yaradıcılığı haqqında düzgün fikirdə deyilsən. Əgər mən çalışıb desəm ki, çeyillikdə su yerinə şərab var, sarmaşiq qızılgül bitirir və yaxud çayda qızıl üzür, buna necə inanmaq olar? Demək, Mirzə Yusif də sənə göndərdiyi “yaxşı” şeirləri özü yazmayıb, kimdənsə oğurlayıbdır. Onun hikməti barsız ağaca bənzəyir. Ağac kötüyü üzərində yazılan hərflər kimi, onun hikmətinin kökü də dayazdır. Onun hikmətində cücərmək üçün nə bir çiyid, nə də cücərə bilən bir taxıl toxumu var. Onun şeirlərini göstər, mən deyim hardandır.

Doğrusu, mən Mirzə Yusifin qabiliyyəti barəsində yaxşı fikirdəydim. Onun hikmətdə səriştəsini öyrənmək məqsədilə mənə göndərdiyi şeirlərdən bir neçəsini ustadım Mirzə Şəfiyə göstərdim.

Ustad şeirlərin təhlilinə çox az vaxt sərf etdi. O, müdrik bir müəllim kimi düşüncələrimə düzgün istiqamət vermək üçün hikmətin sirlərindən, Şərq şeirinin özünəməxsus gözəlliklərindən danışdı. Obrazlı dildə yazılmış xoşagələn şeirlərin kimə məxsus olduğunu dəlillərlə sübuta yetirdi. Artıq ustadımın hər şeirə münasibətini aydın dərk edirdim, hərəkətlərindən duyurdum ki, nə demək istəyir. O,

bir şeiri və yaxud ürəyi istəyən bir şeyi mənə yazdırmaq istəyəndə əvvəlcə kaxet şərabından aramla içər, içərisi əla tütünlə doldurulmuş qəlyandan qullab vurub, fikrə gedərdi. Sonra şeiri oxuyardı. Mirzə Şəfi azdanışan adamdı, deyəcəyi sözü çox qısa, mənalı deyərdi. Biz Mirzə Yusifin dini mövzuda yazdığı bir şeirini nəzərdən keçirdikdə, Mirzə Şəfi dedi:

– Əgər bir şeirdən məscid qoxusu gəlırsə, o cansıxıcıdır, demək, şeir deyil. Belə şeir sahibinin başı boş, işi zay olar.

Məhəbbət mövzusunda yazılmış belə bir şeir diqqətimizi cəlb etdi.

*Sənin baxışların oxtək qəlbə sancılır,
Sən ki bunu yaxşı bilirsən?
Bəs mənim baxışlarımdan niyə qızarırsan!
Söylə, nədir buna çarə!
Razıyam, canan, öldürməyinə,
Ancaq icazə ver
Xəfif qızartıları görməyimə.*

Mən soruşdum:

– Necədir, xoşunuza gəldimi?

Mirzə Şəfi:

– Pis deyil, – dedi. – Şeirdə hər nə varsa, hamısı Hafizindir. Bu kəlamlar Hafiz şeirində daha gözəl səslənir.

Mirzə Şəfi astadan oxumağa başladı:

*Ah, Hafiz! Sənin möcüzəli nəğmələrini
Eşidən ürəklər arzusuyla dolur,
Səni unutmaq da çox çətin olur!*

Sonra Mirzə Yusifin mənə ithaf etdiyi bir neçə şeirini oxuduq. Mirzə Şəfi bu şeirlərin məzmununun Camidən, Sədidən, Xaqanidən olduğunu dedi. Güzəl dildə yazmış olduğunu güman etdiyim belə bir şeirə də diqqət yetirdik:

*Həyat camını sıxıb dodaqlarına,
Tüllər üzərində uzanmış canan.
Xəfif qızartı çökür yanaqlarına,
Külək duvağını yellədən zaman.
Günəştək yandıqca al yanaqları,
Əqlimi itirir bal dodaqları.
İstərəm diz çöküb bu zaman, bu dəm,
Mən öz günəşimə səcdə eyləyəm.*

Mirzə Şəfi gülərək dedi:

– Hər nə varsa, hamısı Xaqanidəndir, Hafizdəndir, Camidəndir, eləcə də Sədidəndir.

Mirzə Şəfi bunu deyib fikrə getdi, sonra işarə elədi ki, dəftər-qələm götürüm. O, şeir oxudu, mən yazdım:

*Ziyalı adama bənzəyir Mirzə Yusif,
Gah Hafizi oxuyur, gah da Qurani,
Gah Camini oxuyur, gah da "Gülüstan"ı,
Gah Xaqaniyə, Sədiyə atır göz,
Hərədən bir üsul, hərədən bir söz,
Hərədən bir gözəl misra götürür.
Sonra özgülərin dediklərindən
Özüyçün bir şeir çələngi hörür.
Mirzə Şəfi parlaq bir ulduz,
Qəlbi daim işıqlı bir gündüz,*

*Sinəsi çiçəkli bir bağça-bağdır,
Onun hər sətrinin öz atri vardır.*

Mirzə Şəfi şeirdə mənə çatışmazlığını bəzək-li sözlərlə əvəz etmədi. O, sözü obrazlı, yerli-yerində işlətməyin ustası idi. Ustad şeirini oxuyub bir an dayandı, qəlyanından dərin bir qullab vurub, şeiri-nə davam etdi:

*Ulduz işıqsız olunca,
İşıq ulduzsuz olsun.
Örtük çiyidsiz olunca,
Çiyid örtüksüz olsun.
Cibsiz pul olunca,
Pulsuz cib olsun.
Şərab şüşəsiz olunca,
Şüşə şərebsiz olsun.*

***

Mən ustadımın hörmətini qazanmaq üçün ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tez-tez tərcümə edirdim. Bu, bir növ, mənim üçün məşqə çevrilmişdi. Tərcümə vaxtı dillərin estetik üstünlüklərinə nəzər yetirirdim. Biz bilirdik ki, Mirzə Şəfi şeirin səlisliyinə, formasına, xüsusən əslin itməməsinə çox fikir verirdi. O, şeiri gözəl ifadə ilə oxuyurdu. Mən xarici dildən tərcümə etdiyim şeiri pis oxuyanda Mirzə Şəfinin acığı tuturdu, çünki şeirin mənasını istənilən kimi nəzərə çatdırı bilmirdim. Bu vaxt mənə tərcümə etdiyim şeirlər bərsində öz məsləhət-lərini verirdi.

Bunu əyani olaraq göstərmək üçün mənim hikmətli şeir dəftərimdə Qərbi Avropa poeziyasından tərcümə etdi-

yim əsərlər haqqında Mirzə Şəfinin fikirlərini izah edək. Mənim Hötedən, Heynedən seçib tərcümə etdiyim şeirlər onun çox xoşuna gəlirdi. Xüsusən Hötenin şeirləri onu valeh edirdi. H. Heynenin "Elə bir ölkə bilirsənmi?" şeirinin sonluğu belədir:

*Mənim qəlbim elə bir dənizdir ki,
Orda boran da var, dalğa da.
Aşib-daşmağına söz olmaz,
Onun dərinliyində gözəl incilər yatar.*

Şillərin şeirlərinin gözəlliyi ilə onu tanış etmək çox çətin idi, çünki o bu dilin incəliklərinə bələd deyildi: "Əgər biz bu şeirləri dilin çətinliyi olan qızıl örtükdən təmizləsək, görərik ki, onların hər birində çox gözəl bir özək vardır", – deyə Mirzə öz fikrini bildirdi.

Dillərdən çətinlik çəkəndə dostumuz L. Budaqov¹ bizə kömək edərdi. O, gimnaziyada fars dili müəllimi idi, alman, ingilis, fransız dillərini gözəl bilirdi. O, bu dillərdəki nəğmələri Şərq donunda verməkdən xüsusi ləzzət alırdı. Bununla mənə məlum oldu ki, xarici dili bilmədiyinə görə Mirzə Şəfi kimi nə qədər ağıllı adam başqa xalqların ədəbiyyatından zövq almaqdan kənarda qalır.

Bir dəfə biz Heynenin bir şeirini tərcümə etməyi qərara aldığımız Heyne ulduzlar haqqında belə deyirdi:

Ulduzlar min illərdir

¹ Milliyətçə erməni olan L.Z. Budaqov 1812-ci ildə Həştərxanda anadan olmuşdu. O, 1840-cı ildə Kazan universitetini bitirib, dörd il Tiflis gimnaziyasında Azərbaycan və fars dillərindən dərs demişdir.

*Səpələnib asimana.
Bir sevdə həsrətilə
Baxarlar yana-yana.
Gözəl bir dildə onlar
Danışır milyon ildir.
Heç dilçilər də bilmir
Dilləri necə dildir.*

*Mən isə öyrənmişəm
Onlarıdır xitabım.
Yarın ulduz camalı
Əzəl gündən olubdur
Dil öyrədən kitabım.¹*

L. Budaqov bu şeirin mənasını yaxşı başa düşmüşdü, lakin orijinaldakı "filosof" sözünü heç cür tərcümə edə bilmirdik, çünki bu sözün mənasını izah etmək üçün nə Azərbaycan, nə də fars dilində qarşılığını tapa bilirdik. Biz onu "dil bilir" kimi tərcümə etdik. Mirzə Şəfi bu dili bilməsə də, mən deyərdim ki, əsil dilbilən elə Mirzə Şəfidir. O, şeirin mənasını bizim tərcüməmizdən yaxşı başa düşmüşdü və belə deyirdi: "Özgələr ulduzların dilini özləri düşündükləri kimi, yaxşı başa düşürlər."

Tomas Morun, Corc Bayronun şərqiləri onun çox xoşuna gəlirdi. O, bunları başa düşürdü. Volfun gözəl şeirləri onun qəlbini daha çox oxşayırdı.

***

¹ H. Heyne. "Ulduzlar", "Dünya", "Yazıçı", Bakı, 1983, səh. 326

Mirzə Şəfi Azərbaycan və fars xəttat alimlərin yanında böyük hörmətə malik idi. Lakin o, Tiflisin "kübar cəmiyyət"i ilə bir o qədər də tanış deyildi. Bu cəmiyyət əsasən rus zabitlərindən, gürcü, erməni, tatar knyazlarından ibarətdi. "Kübar cəmiyyət"də bir dəstə almanın, bir-iki fransızın və ispanların adlarına da rast gəlmək olardı...

Bir gün mən xaricdən gələn dostlarımla ustadımın yaşadığı mənzilə gedib, ondan dərsi başqa günə keçirməyi xahiş etmək istədim. Biz Tiflisin yoxuşu ilə qalxaraq, balaca bir döngəyə çatdıq. Burada alçaq, uzun bir bina vardı. Binanın kiçik, bir az pərakəndə həyatinin dörd tərəfindən taxta darvazası vardı. Evin sol tərəfi ağaclıq idi. Mirzə Şəfi bu tərəfdə yaşayırdı. Biz həyətə yenidən girmişdik ki, böyük bir it hürürək üstümüzə cumdu. Qorxub dala çəkildik. Bir az keçmiş yoldaşlarımdan biri eybəcər səslər çıxararaq, itin üstünə yeridi. Biz də onun ardınca itin üstünə atıldıq. İt qorxub yolumuzdan çəkildi və biz neçə addım atıb evin astanasına çatdıq, ustadımın qapısını döydük. Qapını arıq, cılız bir oğlan açdı və biz içəri dəvət etdi. İçəri keçib ayaqqabılarımızı çıxardıq. Burada iç-içə açılan iki otaq vardı. Birincisi balaca və bər-bəzəksiz idi, o biri otaq nisbətən babatdı. Otaqlar ağardılmış, döşəmələrinə həsir salınmışdı. Divarlarda taxçalar vardı. Böyük otağın dal küncündə divar peçi görünürdü. Otaqlarda hər şey sadə və səliqə-sahmında idi. Biz içəri girəndə Mirzə Şəfi qırmızı mütəkkəyə söykənib qəlyan çəkirdi. Ustad qəlyanını yenidən doldürmüşdü. O bizi görcək sevindi, yerindən qalxıb öz dilində "xoş gəlmisiniz", deyə bizi mehriban qarşıladı. Biz onu dövrəyə alıb, əyləşdik. Bir az keçmiş oğlan hərəməzə bir fincan qəhvə və qəlyan gətirdi. Qəhvədən içib, qəlyandan tüstüləndərək, əsil söhbətə keçdik.

Mən ustadımın evindəki hər şeyə yaxından bələd olmaq arzusunda idim, lakin özümü saxlayırdım. Qorxurdum ki, naşı hərəkətlərimlə ustadımın gözündən düşə biləm. Ona görə ehtiyat edirdim. Yanımdakı yoldaşlarımdan da xahiş etmişdim ki, özlərini layiqli aparsınlar. Söhbət ərəfəsində mən ustadıma, onun mənzilinə gələrkən çətinliklər barədə dedim:

– Ustad, necə olur ki, biz yağmursuz havada üst-başımızı təmiz saxlaya bilmirik, sən isə yağışlı gündə uzaq yolu işə piyada gələrkən şalvarının balağını, ayaqqabını, zərif corablarını çirkə batırmırsan?

Mirzə Şəfi gülümsünüb, öz dilində: – Adətdəndir! – dedi və yoldaşlarıma üz tutub, sualla müraciət etdi. Yoldaşlarım Azərbaycan dilini anlamadıqları üçün nə deyəcəklərini bilmədilər. Ustadım üzünü mənə tutub, yoldaşlarımdan şərab içmələri barəsində soruşdu. Mən ona yoldaşlarımdan şərabi xoşladıqlarını bildirdim. Onu da deyim ki, Mirzə Şəfi mənim köməyim vasitəsilə gimnaziyada yeni vəzifə almaq arzusunda idi. Lakin Allahsızlığına görə, rəqibləri ona mane oldular. Ona görə də bizimlə şərab içsə, dilə-dişə düşəcəyindən ehtiyat edirdi. Mən onun narahatlığını hiss edib, yoldaşlarımdan etibarlı, sirsaxlayan adam olduqlarına onu inandırardım.

Mirzə Şəfi yan otaqda büzüşüb oturan oğlanı Hafizin nəğməsilə: "Sofi, bear badə" – deyə səslədi.

Gənc, ustadın nə dediyini o dəqiqə anladı və qapıya tərəf yönəldi. Görünür, bu işarə ona yaxşı məlum idi.

Mirzə Şəfidən soruşdum:

– Bu gənc oğlan kimdir?

– O mənim kasıb qohumumun oğludur. Atası öləndən sonra yanımda saxlayıram. İstəyirəm, elm öyrənsin. Ancaq ondan bir şey çıxan deyil. Çalışır ki, molla olsun. Onun üçün molla, müctəhid böyük şəxsiyyətlərdir. Qoca bir seyidin əlini öpmək, mənim əlimdən şərab alıb içməkdən ona daha xoşdur. Onun gələcəkdə müctəhid olacağına heç şübhəm yoxdur. Bunun üçün onda hər bacarıq vardı. Dərviş kimi cilddən-cildə girməyi, həm də mollalar kimi yay tək açılıb-yığılmağı bacarır, – deyə ustad cavab verdi. – Ancaq gözəl xətti var. Hər gün oturub köhnə mərsiyələrin və cürbəcür əhvalatların üzünü köçürməklə məşğul olur. Bu minvalla özüne gələcəkdə çörəkpulu qazanmaq istəyir.

Mirzə Şəfi gəncin barəsində danışan zaman oğlan əlində şərab kuzəsi içəri girdi və qırmızı pərdəli taxçadan stəkan götürüb şərab süzmək istəyəndə ustad kuzəni ondan alıb:

– Ver mən süzüm. Sən get yazdığın dəftərlərini gətir. Bu cavan ustadlar bilmək istəyirlər ki, sən bu həftə ərzində nə yazmışsan, – dedi.

Gənc tez gedib, səliqə ilə yazılmış iki dəftər gətirdi. Dəftərlərdən birinin başlığı: “Rusların İrəvana gəlməsinə dair tərif”, o birinin isə “Qarabağ müsəlmanlarının rus çarına duası” idi. Hər iki dəftər şeirlə yazılmışdı. Şeirlərin əksəriyyəti fars dilində idi və elə səliqəli yazılmışdı ki, təriflənmək mümkün deyildi. Mən xahiş etdim bir nüsxəsini mənə versin. Gənc oğlan tərifdən xoşhallanıb, dəftərlərini mənə bağışlamaq istədi, lakin Mirzə Şəfi ona mane olub, mənə:

– Sən dəftərləri almağa tələsmə. O, bir nüsxə də səliqə ilə köçürər, mən gələn dərstdə gətirib, orada yazılan mərsiyə şeirlərinin nə olduğunu sənə başa salaram, – dedi və

gəncə işarə etdi ki, getsin. Gənc gedəndən sonra əlavə etdi. – Əgər sən şeirlərin təsirindən Allaha inansan, mən bir daha sənənlə şərab içməyəcəyəm.

– Məni sənə kitabxanaya maraqlandırır, ustad. Yəqin kitabxanada mərsiyələrdən başqa ayrı kitabların da var. Yaxşı olardı bizə kitabxanaya göstərdin.

Mirzə Şəfi gülümsünüb, Hafizinin şeiri ilə mənə cavab verdi və dedi:

– Doğrusu, mənim kitablarımı daşımaq üçün dəvə karvanı gərək deyil.

O mənə kiçik olsa da, fars və ərəb dillərində yazılmış qiymətli əlyazmalarını göstərdi. Onun bu ədəbi sərvəti fəlsəfi fikirlərlə dolu şeirlərdən ibarət idi. Mən özümü saxlaya bilməyib soruşdum:

– Ustad, bəs necə olur ki, qidalandığın söz dəryası bu qədər kiçik olduğu halda, hər gün Şərq poeziyasının əlvan, rəngarəng söz boyalarını aləmə bəxş edirsən?

– Bu elm dəryası kiçik görünsə də, məzmunu dərin, fikir dünyası genişdir. Böyük şairlərin yazdıqlarını mən əzbər bilirəm, əgər onu unuduramsa, təkrar-təkrar oxuyub öyrənirəm. Bu, mənə xoş olur. Pis şairlərin bircə sətrini də oxumuram. Məzmunuz şeir kimə gərəkdir? İnsan müdrikləşdikcə kitabları da azalır. Yüz dənə pis kitabı bir yol oxumaqdansa, yaxşı bir kitabı yüz dəfə oxumaq məsləhətdir. Gərəksiz kitablar çox olduqca, dolaşıqlıq da artır. Gərəksiz şeirləri oxuyandan sonra hirsələnirəm, onlar gözəl şeir yazmağa mənə mane olur. Ona görə ilhamımı gözəllərdən, tərvətli çiçəklərdən, əla şərabdan və baharın ətirli nəfəsindən alıb, şeir yazıram. Şairlərin ilham mənbəyi bu olmalıdır.

Mirzə Şəfi sözünə ara verib, şərab dolu qədəhi başına çəkdi və onu yenidən doldurub, həyəcanla sözünə davam etdi:

– Çiçəkli bir bağ mənə daha çox rayihə verir, nəinki sərvət dolu karvanların keçdiyi susuz bir səhra. Bir gözəlin gül yanaqlarının qızartısından daha çox ilham alıram, nəinki boşboğaz şairlərin şeirlərindən. Günahsız bir körpənin səsi mənə daha xoş gəlir, nəinki qoca bir möminin azan səsi. Bir qədəh şərabın nəşəsindən daha çox həzz alıram, nəinki sufi filosofların uydurmalarından.

Mirzə Şəfi sönməkdə olan qəlyanını tütünlə doldurdu. Bu vaxt mən saatıma baxdım. Aşağı düşmüşdü. Özümü də hiss etmədən vaxtımız gəlib keçmişdi.

– Getmək vaxtıdır, – dedim, – çünki biz bir toya da getməliyik. Ancaq səndən bir xahişimiz var, ustad. İstərdik sənənin nəğmələrindən birini öz nitqində eşidək. Bülbül necə gül bağçasında oxumağı sevər, nəğməkar da şərab məclisində dinər. Mən şeir məclisindən xoş əhvalla getməyi sevirəm.

Ustad cavab verdi:

– Hər kəsin bir həvəsi olar. Dərdli adam qəmli görünər. Ümidini itirənə gələcək, müdrik adama ağıl xoş gələr. Müdrik nəğmələrin şərab qədəhlərinin cingiltisinə səs verməsindən xoş nə ola bilər?

Ustad bizə gözəl bir şeir oxudu:

*Dindarlar pis əməllərini,
Dərd çəkən qəmli görünməyi,
Ümidlə yaşayan gələcəyi,
Ustadlar isə əqlin gücünü sevir.*

Mirzə Şəfi şeiri oxuyub qurtarandan sonra dedim:
– Hikmət nəğməsinin yanında qədəh cingiltisi nədir ki?!
Ustad yenidən oxumağa başladı:

*Mirzə Şəfi, badəni qaldıranda
Dodaqlarından süzülən pis söz belə
Xoş bir xəbər kimi sərxoşun da
Qəlbini şadlandırır.
Onlar bunu hər saat hiss edirlər ki,
Həyatda axmaqlığa qarşı
Mənim qəlbimdə hikmət dolu
Bir qədəh qalxır.*

Ustad bizi evinin qabağında bağçadan yola salanda mən dedim:

– Sənənin nəğmənin təsirindən adam ayrılı bilmir, Mirzə Şəfi. Mənim sənə bildirəcəyim təşəkkürü sanki sən qabaqcadan bilib, öz nəğməyə çevirmisən.

Onunla xudahafizləşəndə dedim:

– Ustad, necə olur ki, sən öz fikrini ifadə edərkən belə tez qafiyə tapırsan? Bu nəğmələrin yaranması üçün heç bir hazırlıq lazım gəlmirmiş?

Mirzə Şəfi evin qarşısındakı bağçaya çıxana qədər sualına cavab vermədi. Bayırda bahar öz əlvan libasını geymişdi. Otların arasından çiçəklər boylanırdı. Tənəklərdə üzüm gilələri düymələnmişdi. Ağacların bəziləri qar kimi ağ çiçək açmış, qızılgül kolları qönçələnmişdi. Mirzə Şəfi əyildi, bir dəstə gül dərib mənə göstərdi və dedi:

– Görürsən, mən bu çiçəkləri bircə anda dərdim. Ancaq onlar bircə anda çiçəkləməmişlər. Bax, mənim nəğmələrim də belədir.

– Gəlinə toy libası yaraşan kimi, sənin nəğmələrin də mənim qəlbimi elə bayram libasına bürüyür, Ustad. Gözəl nəğmələrinə görə sənə minnətdarıq.

Mən bu sözləri vidalaşarkən ona dedim. Mizə Şəfi bizi başqa bir qapıdan yola saldı. Bu yol yaxın və rahat idi...

***

Bu illərdə Tiflisdə Danimarkanın məşhur şərqsünaş alimi cənab Bestqart mənə baş çəkmişdi. O, Şərqi Hindistanda uzun müddət qaldıqdan sonra vətəninə qayıdarkən, daşbasma yazının surətini əldə etmək üçün yolunu İrəvan Persipolis şəhərindən salmış və Şərqi zəngin ədəbiyyatı ilə yüklənmişdi. Öz yükünü yüngülləşdirmək məqsədilə Kəlkətə şəhərində fars dilində çap edilmiş bəzi kitabların surətini mənə verdi. Mən bu kitabların surətini Mirzə Şəfinin köməyi ilə növbəti məşğələdə oxumağı qərara aldım. Müəllimin bu kitablara nəzər yetirəcək anda onları əsəbi halda bir yana atması məni təəccübləndirdi. O məndən qəti tələb edirdi ki, çap kitabları ilə məşğul olmayım. Bir azdan sonra başa düşdüm ki, Mirzə Şəfini əsəbiləşdirən kitabların mənası deyildi. Onu əsəbiləşdirən kitabların əlyazmasında olmaması və çap yolu ilə hazırlanması idi.

– Mirzə Şəfi, – dedim, – nə üçün sən kitabların çap yolu ilə hazırlanmasının əleyhinəsən? Onlar sənə xəttin səviyyəsində hazırlanmasa da, hər halda pis xətlərdən üstündür. Bu, eyni zamanda şairlərin, alimlərin əsərlərinin tez

bir müddətdə hazırlanıb yayılması və şöhrətləndirilməsində xalqın xeyrinədir.

Mirzə Şəfi ara vermədən qəlyanından dərin nəfəs alıb, tüstüsünü qarşısına üfləyir, başını ağır-ağır tərpedib, mənə cavab vermirdi. Kitab çapı mədəniyyətinin əhəmiyyəti barəsində əyani şəkildə apardığım söhbətin mənası yox idi. Ustad kitab çapının zərərli olması fikrinin üstündə inadla dururdu. O, şərab içib məst olandan sonra öz fikrini tədricən sübut etmək həvəsinə gəldi. O, kitab çapı barəsində heç zaman belə əsaslı düşünməmişdi, fikri də heç vaxt indiki kimi dəqiq olmamışdı.

– Əlbəttə, o, əsərlərin, əl yazmasına görə kitab çapı yolu ilə daha tez yayılmasına etiraz etmirdi. Lakin onu inandırmaq olmurdu ki, bu yolla daha böyük mənfəət əldə etmək mümkündür. Bunun əksinə, o elə düşünürdü ki, asan yolla əldə edilən kitab öz dəyərini aşağı salır, çətin yolla əldə edilən kitabın isə qiyməti daha böyükdür. O deyirdi ki, varlı adamlar hikmət xəzinəsi olan kitabları almaq üçün öz varlarını qiymətlər. Atalar demişkən: “Ağıllı adam nadir halda varı, varlılar isə nadir halda hikməti qiymətləndirər.”

Kasıb alim çalışır ki, öyrənmək üçün bu kitabların üzünü köçürsün, ya da onu çətinliklə ələ keçirib, öz məqsədi üçün istifadə etsin. Axır nəticədə isə o öz varını heç zaman pis kitablara sərf etməz. Kitabların tez hazırlanıb yayılmasına gəldikdə, bu, mənasız bir şeydir. David deyib ki: “Allahın əlində min il bir günə bərabərdir.”

O kitablar ki, insanlara asan yolla və tez çatdırılır, bunlar insanların bilik ehtiyacını təmin etmir. Əksinə, bu, şərab qədəhi ətrafında şən dəqiqələr keçirmək kimi bir işdir. Həmin kitablar insana xidmət edib, bilik vermək əvəzinə,

dolaşılıq yaradıb, bədbəxtlik mənbəyinə çevrilir. Ən nəhayət, onlar alimlərə lazım olurlar. Alimlər onlardan istifadə yolunu bilirlər. Bir xalq ki, kitablar içində batıb qala, o hardan özünə vaxt, ağıl tapar bu kitabların yaxşısını seçsin? Kitab çapı bəyəm əvvəllərdə yaşayan şairlərdən, ustadlardan daha böyüklerini yetirə bilər?

İran və ona qonşu ölkələr çap olunmuş kitablarla bazarları doldurub satdığı gündən bu ölkələrin əsası ildən-ilə laxlamadı mı?

Firdovsi, Hafiz, Sədi insanların ürəyinə, beyninə yol tapmaq üçün kitab çapına ehtiyacını duymuşdular?

Mirzə Şəfi kitab çapı əleyhinə olan fikrini əsaslandırmaq üçün bir saata qədər danışdı. O, həqiqətən inanırdı ki, hər bir şairin öz xəttinin itməsi onun şeirinin əsas mənasının itməsi deməkdir. Diqqətli və zövqlü xəttat az və yaxud çox dərəcədə çalışır ki, əsərini köçürdüyü şairin dəst-xəttinə yaxınlaşdırsın və başqaları üçün də nümunə olsun. Onun fikrincə, soyuq dəmir hərflər şairə xas yaxşı cəhətləri itirir, dəmir hərflərlə onun özünəməxsus yazısını olduğu kimi vermək çətin olur. Çap yolu ilə hazırlanan kitablarda şair və alimlərin fikri də təhrif olunur.

Mən alman oxucularına bu kitabın əvvəllərində fikrimi əyani surətdə çatdırmışam ki, Şərqi ustaları istər şifahi, istərsə yazılı nitqdə mənalı fikrin gözəl formada verilməsinə həmişə çalışmışlar. Buna görə fars yazısının incəliyini, gözəlliyini çap yolu ilə olduğu kimi tam vermək çətin-dir. Mirzə Şəfinin kitab çapına olan mənfəi fikri də burdan doğrudu. Elə bunun üçün də çap kitabları onu əsəbiləşdirirdi. Mirzə Şəfi öz gözəl dəst-xətti ilə hərfləri elə canlı, elə rəngarəng şəkildə verirdi ki, onlar əsərin mənası ilə sanki

bir səviyyədə dururdu. Onun özü demişkən, “adi şeyə gündəlik, gözəlliyə isə bayram paltar” geydirirdi. Onun himətli şeirləri incə xətlə yazılırdı, aydın və sadə, qadınlara həsr etdiyi nəğmələrinin yazısı qadın kimi cəlvəli və nazlı idi, qadın təbiətinə oxşayırdı. Mirzə Şəfinin şərabi, xoşbəxt məhəbbəti mədh edən nəğmələrinin yazısı isə rəngarəng və hərərətli idi. Bunlarda böyük ruh duyulurdu. Şikayət nəğmələrinin yazısı bəzəksiz, aydın və təmiz olardı. Bu yazıda göz yaşını xatırladan ləkə belə görünməzdi. Mirzə Şəfi mənim xəttimdən narazı olanda deyirdi: xəttini də fikrin kimi aydın, səlis elə ki, onu başa düşə bilsinlər. O öz fikrini adəti üzrə şeirlə tamamlayardı. Dünya gözəlliklərinin müzakirəsindən sonra da Ustad şifahi və yazılı nitqə aid şeir oxudu:

*Əgər sən nəzərlərini göyə dikib, Allahdan,
Şeytandan danışmaq istəyirsənsə, yalan danış.
Çünki bu yolda riya cəsarətə bərabər olur.*

Mirzə Şəfi xəttinin gözəlliyinə ciddi fikir verirdi. Elə bunun üçün də onun yazısına tay yazı çox azdı. Mirzə Şəfiyə görə, şairin fikrini oxuculara ancaq gözəl xətlə çatdırmaq olar. Ən yaxşısı isə odur ki, şair şeirini yazmasın, onu xalqın qarşısında sinədən oxusun. Bu yol bütün şübhələri aradan qaldırır və onun üçün yaxşı sınaq olar.

Qeyd etmək istəyirəm ki, kitab çapı məsələsində Mirzə Şəfinin fikri yeganə deyildi. Onun bu fikrinə Şərqi bütün ustaları tərəfdar idilər. Bu cənabların kitab çapı barədəki fikirləri eyni məktəbdən qidalanırdı. Onlar elə hesab edirdilər ki, hər cür yenilik onların şəxsi gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Bizdə bir vaxt araba sürənlərin dəmir yolu çəkilməsinin

əleyhinə çıxması da onların yüklərinin azalacağı və şəxsi gəlirlərinə əngəl törədəcəyi ilə bağlı idi. Bu gün də Şərq alimlərinin kitab çapı əleyhinə çıxması şəxsi gəlir mənbələrinin itirilməsi ilə bağlı idi. (Onların bu fikirləri XV əsrdə kilsə rahiblərinin kitab çapı əleyhinə olan münasibətinə bənzəyirdi.) Yeri gəlmişkən, kitab çapının mədəni-tarixi əhəmiyyətini nəzərə alıb qeyd etməliyəm ki, çap işinə 400 il bundan əvvəl başlansa da, hələ İranda, Türkiyədə geniş yayılmamışdır. Burada çap işi ancaq rəsmi qəzetlərin çap olunub yayılmasına xidmət edirdi. Burada hər bir alim çap kitabı əldə etmək əvəzinə, gözəl xətlə yazılmış əsərin əldə olunmasını daha üstün tutur. Parisdə, Leypsiqdə, Vyanada və başqa ədəbi mərkəzlərdə fars dilində daha çox əsərlər çap olunur, nəinki İranda. Bu yerlərdə kitab çapına senzura mane olmur.

***

Mirzə Şəfi ertəsi günü bizə çox kefsiz gəlmişdi. Mən onun kefini açmaq üçün onu şəraba qonaq etdim. Şərabın təsiri də onun qəlbinin dumanını dağıda bilmədi. Mənim: "Sən nə nə olub, nə edim ki, kefin açılsın?" – sualıma o öz dilində elə gözəl söz, misra ilə cavab verdi ki, mən öz aləmində onların mənasını çətin anlaya bilərdim.

Mən səbirsizliklə ucadan:

– Sən bilirsənmi, – dedim, – sənin söz incilərinin mənasını axtarıb tapmaq mənim üçün çox çətinidir. Sən sözünün mənasını məndən niyə gizlədirsən?

Ustad üzümə baxmadan divanın üstündə bardaş qurub aylaşdı və yazı əşyalarını çıxarıb masanın üstünə qoydu. O, qələmini bıçaqla itiləyib, bir beyt oxudu:

*Yaxşı dişənmiş bıçaq iti olar,
Lakin korusu bıçaqla bundan yaxşı kəsirlər.*

Qanqaralığın səbəbini bilmək üçün soruşdum:

– Deyəsən, sən qəlbin də itiləşibdir?

– Bu belə deyil! – deyə o cavab verdi. – Mənim başıma ayının başına sahibinin gətirdiyi oyunu açmaq istəyirlər.

– Ayının başına sahibi nə oyun açır?

– Nə oyun açacaq... Əvvəla, onun dişlərini çıxarıb, sonra ağızına buruntağı keçirib. Sən "İsgəndərnamə" hekayəsini bilmirsən? Şeytanın İsgəndərin yanına gəlib ona şahliq öyrətmək istədiyini?

– Xeyr, bilmirəm. Onu mənə danış!

– Bir dəfə şeytan, ayı təlimçisi sifətində, böyük bir ayının boğazına zəncir salıb, şahın hüzuruna gəlir. O, ayının qulaqlarına öz sözü ilə nə deyirsə, ayı tullanıb oynayır. Sonra o, üzünü şaha tutub deyir: "Sən öz xalqını yaxşı idarə etməyi bacarmalısan. Onu çaldığın tütəyin havasına oynatmaq istəyirsənsə, əvvəla onların dişlərini çıxar, sonra ağızlarına ağızlıq tax!"

Mirzə Şəfinin müfti ilə ciddi mübahisəsi olduğundan mən dərinə gedib söhbəti uzatmadım. Hərəkəti və nəğmələrilə dindarlara sataşdığına görə müfti Ustadı pozğun, həyasız adlandırıb, yerin-göyün lənətindən yaxa qurtara bilməyəcəyini söyləmişdi.

Mirzə Şəfi dedi:

– Onların hədəsi məni qorxutmur. Əgər Tiflisdə şia sürüsünün başında hökmünü itirmiş qoca bir mömin dayanıbsa, bu, məni heç narahat etmir. Onun özü adi xəttatın güc-bəla ilə tapıb içdiyi şərabdan daha çox, daha yaxşısını tapıb içəcək. O da dünya ləzzətini özünə haram etməyəcək. Bu, pələngin qızmar gündə düşmənlə vuruşa getməməsini xatırladır. Allah bilir ki, mənim xoş çağırışıma cavab verməmək üçün hansı əyriyaq bir div onu da belinə atıb aradan çıxaracaq.

Mirzənin sözünü təsdiq etmək üçün sizə deyim ki, mən müctəhidə tanıyırdım, bilirdim ki, şərabı hardan alıb içir. Buna mənim əsasım vardı. Mübahisələrdə mənim iştirakım həmişə təsəlliyyə, barışığa gətirib çıxarırdı. Beləliklə, mən müdrik müəllimimi bir neçə dəfə sakitləşdirməyə nail oldum. Mirzə Şəfi ayaqlarını divandan aşağı saldı, qəlyandan çəkib, nəğmə oxumağa başladı.

*Mən oxuyanda sevnənlə sevnin,
"Böyüklərin" qarşısında günahkartək
baş əyməyin.*

*Özündən kiçiklərin qarşısında lovğalanma,
Bil, hikmət nəğmələrdə şöhrətləndirilər.*

*İkiüzlü yanına gələndə dedim:
Kim ki özlüyündə müqəddəsdir, o Allahdır.
Kim ki onun adına nifrət edir, söyür,
O öz müqəddəsliyində yəqin bir kinayə daşıyır.*

*Mən gözəlliyi, məhəbbəti, şərabı tərifləyəndə
Bu, mənə min ahəngli tərifdən irəlidir.*

*Ey Abdullanın oğlu Mirzə Şəfi,
Alçaqlıqdır molla'nın ikiüzlüüyü.
Sevgi aləmində, şərab məclisində
Unutma ala gözləri, bir də dolu qədəhin şəfaqini sən.*

*Gözəllikdən, məhəbbətdən, şərabdan ləzzət alanda,
Həyatda yaşamağım məni gözəlləşdirir.
Eşidəndə ki əsəbiləşib məni söyürlər,
Bütün dünya birdən məni kədərləndirir.*

*Onlar dini ziddiyyətləri ilə,
Göyə inanıb ona xidmət etmək istəyirlər.
Lakin intiqam hissi damarlarında coşur,
Nifrət isə sifətlərinə rəng verir.*

*Əllərində ölüm qılıncı,
Onlar bizdən inam və peşmançılıq tələb edirlər.
Onlar elə hesab edirlər ki, bu yaxşı yolda
Allah da onlardır.*

*Lakin mən deyirəm: Allah pis əməllərdən uzaqdır.
Nifrət Allahsızlıqdır, məhəbbət Allahlılıq.*

*Kim xoşbəxtdirsə, o, yaxşı adamdır.
Bu özünü hər addımda göstərir.
Kim ki yer üzündə pis əməllərlə məşğuldur,
O öz cəzasını özü ilə daşıyır!*

Əs, ey dəhşətli dindar,
Nifrət və alçaqlıq qulu.
Sən xoşbəxt, yaxşı adam deyilsən.
Sənin bizə nifrətin sənin öz cəzandır!

Xoşbəxt adam həyata xoşbəxtlik gətirir,
O, bunu başqalarından almır.
Yaxşılıq ondan gəlir, ona da qayıtmalıdır,
Çünki əzəldən bu ona verilib!

Nə qədər ki mən yaxşı şərəbdən dadıb,
Gözlə biliklə silahlanmışam,
Qorxma alçaqlığa, pis yola yuvarlanım.
Bəzi məhəbbət incilərinin parıltısı sirlə qalardı
Yaxşı şərəb ətri dəyib onu oyatmasaydı.

Nə qədər ki mən yaxşı şərəb içirəm,
Xoş zərəfatlarımla öz əqlimi göstərirəm,
Onda mənim böyüklüyümü dərinliyimdə axtar!

Ustad qədər heç kəs şərəbin ləzzətini duya bilməz.
Çünki bizim içkidə qiymətləndirdiyimiz şey axmaqlar üçün
əlçatmazdır!

Şərəbla çiçəkli çəmənə əfsanəyə döndərmək olar,
Orada Allahın nəfəsi duyular, gözəlliyin ruhu orda
gəzər!

Güllər ayaqlarımızı altında çiçək açır,
Ulduzlar başımızın üstündə sayrışır,

Biri yaxından bizi oxşayır, o biri
Uzaqdan bizi salamlayır.

Necə xoş bir aləmdir, hər addımda
sevinc üzümə gülür. Sanki bütün
kainat ulduzlarını bir dəstə çiçəktək
özümə daşıyıram.

Alahın əmri ilə günəş yanır,
Bütün dünyaya şəfəq salır.
Onun əmrilə qızılgül açır
ətirli çiçək çəmənində.

Onun əmri ilə dağlar qatarlaşıb,
Yer üzündə yüksəlirlər.
Küləyə də əmr edib ki, əsib coşsun
Canlı həyatımıza min rəng versin.

Quşlara uçmaq üçün qanad verilib,
Dənizə də öz səsi, öz ahəngi.
Mənə də nəğmə oxumaq qismət olub ki,
Qulaqlarınız onu eşitsin.

Günəş niyə yanır,
Külək, dalğa nə oxuyur,
Qızılgül niyə açır,
Göydə coşan nədir, yağan nə,
Onları ancaq mən duyuram,
Nəğmələrimdə həvəslə oxuyuram.

*Bu dünyada Allah biza nə veribsə,
Ona zaman deyilər.
Biz öləndən sonra o dünyaya əbədiyyət deyilər.*

*Bizi bədbəxtliyə, xoşbəxtliyə zaman hazırlayır.
Sonra ölüm körpü salır mavi əbədiyyətə.*

*Biz öləndən sonra pisliyimizdən,
Yaxşılığımızdan ayrılıriq.
Mən isə ürəkdən sevinərək deyirəm:
Kim zamanı dərk edirsə, o xoşbəxtdir zamanında.
O da xoşbəxt qalacaq əbədiyyətdə.*

*Gecə yuxumda göydən ayrıldı, bir mələk gəldi
üstümə,*

*Çünki onu göydən qovmuşdular.
Onun da yerdəkilər kimi nöqsanı çox idi.
Buna görə də o, yerlə göyü səhv salmışdı.*

*Allah məhşər günü ona dedi:
Hər şey necə varsa, elə də qalmalıdır.
Səmada səma sifəti öz parlaqlığı ilə olmalıdır.*

*Yerin şərəbi, nəğməsi, məhəbbəti var.
Səmanın da öz xeyir-duası var.
Nə qədər ki sənin ürəyin yerə bağlıdır,
Gərək yer gözəlliyinə adət edəsən.*

*Kim ki həyatda yaxşılığa çalışmır,
Mənim rəhmim yerə nə verə bilər?*

*Onun yer üzündə o qədər günahı olar ki,
Göyə qalxsə belə, xoşbəxt ola bilməz!*

***

Siz Mirzə Şəfi ilə ay işığında Tiflisin küçələrində gəzintimizi və Mirzə Şəfinin yeni bir gözəl barəsində həyəcanla, məftunluqla oxuduğu nəğmələri, yəqin ki, xatırlayırsınız. Mən əvvəldən anlamışdım ki, bu məhəbbət onun qəlbində dərin kök salmışdır. "Sevənlər heç zaman mənalı şeir yazma bilməzlər!" iddiasına baxmayaraq, onun bir çox gözəl şeirləri elə bu vaxtlarda yaranmışdı. Onun əvvəllər yazdığı "Əgər qızlar rəqs etsələr" qəzəli, "Çadranı üzündən götür" şeiri artıq sizə tanışdır. Bunlardan başqa mən burda onun sizə tanış olmayan yeni bir şeiri barədə məlumat vermək istəyirəm. Bu şeirin mənası Mirzə Şəfinin ikinci və axırncı məhəbbəti olan Hafizə adlı bir qızın tərifindən ibarətdir.

*Oh, qəlbim ağır bir təsirdən
Necə məhəbbətlə döyünür,
Sən yüngül qədəmlərinlə
Qarşımdan ötüb gedəndə.*

*Valehedici ağ çarşabın
Kürəyində yelləndikcə,
Sanki gözlərində alışır
Qərribə bir alov.*

*Çoxlu qara, burma tellərin
Boynuna dolaşib oynayırsınız.*

*Sinən bu örtükdə
Elə bil ki, bədənində darıxır.*

*Vücutunda olan bu hərəkət, bu şövq
Əqlimi alıb aparır, ağır bir təsirdən
Qəlbimdə məhəbbət baş qaldırır,
Sən yüngül qədəmlərinlə qarşımdan keçəndə.*

*Mavi səma paltarını geymək üçün
Nərgizlər, qızılgüllər açır.
Al-qırmızı ipək tumanın altından
balaca, zərif ayaqların bir aləmdir.
İncə, totuq əllərin,
Şirin dodaqların da sanki sehlənmiş,
sonsuz bir aləmdir.*

*Oh, ağır bir təsirdən
Qəlbimdə məhəbbət baş qaldırır,
Sən yüngül qədəmlərinlə qarşımdan
ötüb keçəndə!*

Ağıllı müəllimimin kefi yaxşı olanda, ya da qəmli söhbətlər etdiyi vaxtlarda ondan hər dəfə yeni şeirlər eşitmək mənə nəsib olurdu. Lakin mənim qəribə ustadım çalışırdı ki, onun Hafizəsindən söhbət düşməsin. Bir təsadüf olmasaydı, mən müəllimimin bu hərəkətinin sirrini aydınlaşdırıb bilməyəcəkdim. Bir gün mən gəzinti vaxtını adət etdiyimdən çox uzatmışdım. Evə qayıdanda gördüm ki, Mirzə Şəfi məni artıq "Divani-hikmət" dərində gözləyir. O adəti üzrə stulda əyləşib, düşündüyü misraları bir parça kağızda yazır, yaxud təbi gəlməyəndə bir anlıq onları unudar,

bunun əvəzində, yazdığı misralara ibrətamiz izahat vermək üçün fikrini yenidən davam etdirirdi. Bu dəfə o məni gör-cək yazdığı kağız parçasını tez gizlətdi. Mən heç nəyi görməmiş kimi geyimimi dəyişmək üçün artırmaya keçdim. O bu vaxt Hafizə barədə şeiri oxumağa başladı:

*Gözəl qız, sənin tellərinin ətrini
Külək Hafizin qəbrinə aparsa,
Onun sakit qəlbindən minlərlə
Gözəl güllər baş qaldırır.*

– Bu gün nədən başlayacağıq, Mirzə Şəfi? – deyə soruşdum və şərab süzüb, onunla içdim. O öz qəlyanını təmizləyib dedi:

– Qələm-kağız götür, mən Füzulidən deyəcəyəm, sən yaz.

*Canlar verib, sənin kimi cana yetmişəm.
Rəhm eylə ki, yetincə sənə cana yetmişəm.
Halım deyib, muradıma yetsəm acəb deyil,
Bir bəndəyəm ki, dərğahi-Sultanə yetmişəm.*

*Muri-məhəqqirəm ki, sərsasimə çox gəzib,
Nagah barigahi-Süleymana yetmişəm.
Miskin Füzuliyəm ki, sənə tutmuşam üzüm,
Ya bir kəminə qətrə ki, ümmana yetmişəm.¹*

¹ M.Füzuli, Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1958, səh. 242

– Qəzəlin axırında Füzulinin adının əvəzinə sənin adın olsaydı, onun mənası mənim daha çox xoşuma gələrdi, Ustad, – dedim.

– Mənim nəğmələrimi dinləmək istəyirsən? Mən onları sənə oxuyaram!

– Sənin nəğmələrin həmişə mənə xoş gəlir. Qəzəlin müəllifinin yerinə sənin adının olması və yaxud onun mənasının mənə xoş gəlməsi fikrini deməkdə sözümün canı var.

Mirzə Şəfi təəccüblə və pərt halda mənə baxdı.

– Məndən incimə, Ustad! – deyə sözümə davam etdim. – Mən sənin qəlbinin dərinliklərindəki sirləri öyrənmək məqsədilə bu sözləri dedim. Bu, sənin dərdinə şərik olmağım və dostluq münasibətlərimdir. Mən bilirəm ki, sən kimi sənə sevir sən. Bunu özün etiraf etmişən. Özümdən heç nə uydurmuram. Xalq arasında necə deyərlər: “Müşklə məhəbbət sirli qala bilməz.” Sənin özün mənə demişdin: “Məhəbbət şöhrətpərəstlik və yaxud vaxt keçirmək üçün deyil.” Məhəbbət ətirsiz bir zanbaq deyil ki, onu yüngül meh istədiyi yana tərpedə bilsin. O, kökləri dərinə işləmiş elə bir qızılgül koldur ki, gözəl ətri var. Açıb ətir saçmaq qızılgülün adətidir. Sevənlərin adəti də sevib-sevilməkdir. Lakin sən kədərli görünürsən, Mirzə Şəfi. Bu, məni narahat edir. Sən şərab içəndə, nəğmə oxuyanda sirrini gizlətməyə çalışsan da, qəmini gizlədə bilmirsən. Mən sənin dərdinin kökünü bilmək arzusundayam. Bəlkə sənə kömək edə bildim. Lakin sən sirrini gizlədirsən. Bu o deməkdir ki, sən nəğmələrini də məndən gizlədirsən! – mən onun cibində gizlətdiyi kağıza işarə etdim.

Mirzə Şəfi dərin fikrə getdi, qəlyanına dərin qullab vurub, tüstüsünü havaya üflədikdən sonra şərabdan bir-iki qurtum içdi, yazdığı vərəqi mənə uzadıb dedi:

– Al oxu! Ürəyimdə nə varsa, hamısını sənə danşacağam. Əgər sən bunu istəyirsənsə!

Kağızda yazdığı sözlərə baxmaq üçün vərəqi aldım. Vərəqdə tələsik yazılmış bir cüt nəğmə vardı. Hər ikisinin üzərində Hafizə yazılmışdı.

*Sən mənə sarı ayıl, gözəl tumurcuq,
Nə istəyirəmsə yerinə yetir.
Mən sənə qulluq edib bəsləyəcəyəm,
Sən mənim qoynumda istəniləcəksən.
Gözəl bir gülə dönəcəksən.*

İkinci nəğmənin birinciyə oxşarlığı yox idi. Lakin o da eyni mövzuya həsr edilmişdi.

*Sən ey axmaq ürək,
ağrılardan şikayət edib əyilirsən,
halbuki, o ağrıları özün yaratmışan.
Bu gün isə
qorxu içində buna təəssüflənirsən.
Özün axmaq olduğun üçün,
məni də axmaq yerinə qoymusan.*

– Bilirsənmi, – deyə Mirzə Şəfi hekayəsinə başladı. – Hafizənin atası öz fikrini başdan mənə bildirib dedi ki, mən bir ailəni təmin etmək imkanım barəsində ona bir sənəd gös-tərməyəincə, Hafizə ilə evlənməyi heç ağılma gətirməydim.

– Bunu əldə etməyə nə var ki?! – dedim. – Mən sənə nə qədər demişəm ki, gimnaziyada Azərbaycan dili dərslərini götür.

– Əgər bu, asan olsaydı, mən Hafizənin məhəbbətinə ümid bağlardım. Ancaq bu, baş tutan iş deyil!

– Sən özün günahkarsan! Bir neçə gün bundan əvvəl mən gimnaziyanın direktoru Kulşinski ilə bu haqda danışmışam. Onun dilindən eşitdim ki, həqiqətən istəsən, bütün çətinliyi aradan asanlıqla qaldıra bilərsən.

– İstəyimə nail ola bilmədimmi? Danışmaqda, susmaqda dilimə hakim kəsilmədimmi? Dərviş kimi bir evdən başqa evə zəvvarlıq edib, taleyimlə razılaşmadımmı? Sənin göstərişinlə yazıb iş xahiş etmədimmi? Lakin iki həftədir ki, ümid xalçasının üstündə əyləşib, gözləyirəm. Niyətimin hasil olacağına heç əvvəldən ümid eləmədim.

– Hələ dəqiq cavab almamısan?

– Cavablar kifayət qədərdir. Mənə elə gəlirdi ki, arzumun yerinə yetəcəyinə ümid var. Lakin ümidimi bu günə sabaha bağlayırdım. Nəhayət, iri hərflərlə yazılmış bir məktub aldım. Lakin orada nə yazıldığını başa düşmədim. İnanırdım ki, şübhələrim həqiqətə dönərmiş. Bu mənim xəyal aləmində işə düzələcəyimin yazılı təsdiqi imiş. Mən tez ara adamın yanına gedib, məktubu ona göstərdim və xahiş etdim ki, evlənmə işimlə məşğul olsun. Məktubun mənim var-dövlətim barəsində Hafizənin atası üçün əsaslı zəmin olduğunu da söylədim. Ara adamı məktubu məndən alıb, tələbimi istiqamətləndirdi. İki gündən sonra hirsli halda üstümə gəldi və onu aldatdığuma görə ağzına gələnə mənə dedi. Bu vaxt nə vəziyyətə düşdüyümü heç kim təsəvvür edə bilməz.

– Bu necə olan işdir?

– Hafizənin atası da rus dilini mənim kimi pis bilir-miş. O mənimlə işlərini sahmana salmaq üçün məktubu müftinin üstünə göndərüb, xahiş edib ki, bu yazının mənim var-dövlətim barəsində qənaətbəxş olub-olmadığı haqda öz fikrini bildirsin. Müftinin də cavabı qeyri-kafi olub.

– Müfti fikrini necə yazıb?

– Başqalarına yazdığı kimi. Onun ancaq bir yazı üsulu var, həmin üsulun tələbini yerinə yetirir. O da bir sözdən ibarətdir. Ara adamın onun yazdığına bir surətini mənə gətirib.

– Sən onun nə yazdığını deyə bilərsənmi?

– Niyə demirəm? Lakin mən istəyirəm onun məndə olan surətini sənə göstərəm.

Ustad ipək dəsmala büküb özü ilə gəzdirdiyi dəftərlərin arasından müftinin cavabının surətini çıxardı. Orada belə yazılmışdı:

“Kömək Allahdan gəlir!

S u a l: Bu rus hərfləri ilə yazılmış məktub Mirzə Şəfinin var-dövləti barəsində lazımı məlumat verirmi?

C a v a b: Yox! Bunu Allahın özü yaxşı bilir.

Bu sözləri yazdı yazıq Molla Hacı Yusif.

Allah adından.”

Mirzə Şəfi sözünə davam etdi:

– Hafizənin atası hirsindən rus yazısının bütöv tərcüməsini tələb edib. O, bu məktubu gimnaziyanın direktoru Kuşinskinin dəvətindən başqa bir şey olmadığını bilib təəcüblənibmiş. Direktor məni saat beşdə gimnaziyaya gəlib Azərbaycan dilindən imtahan verməyə dəvət edirdi.

Ustad bir an sözünü kəsdi, həyəcanını sakitləşdirmək üçün şərabdən dalbadal bir neçə qurtum içdi. Görünür, işi ilə bağlı əhvalatlar onu həyəcanlandırırdı. Xüsusən ona əziyyət verən rus gimnaziyasında ana dilindən imtahan vermək məsələsi idi. Bu söz onun qəlbinə bərk toxunmuş və hər şeyi ona unutturmuşdu. Mirzə Şəfini – Şərqi böyük Ustadını, öz xalqının fəxri şeir səltənətinin nadir gövhərini doğma dilindən imtahan etmək istəyirlər. Mən onun hirsindən qızaran sifətinin alovunu və qəlbinə dolan qəmin səbəbini anlayırdım. Bu hiss məni onun yarasına məlhəm qoymağa vadar etdi. Ucadan dedim:

– Günəşə necə demək olar ki, sən şəfəq saçma! Qızılgüldən necə soruşmaq olar ki, sən ətir saçırısanmı? Bu da eyni axmaq sual deyilmə ki, Mirzə Şəfidən soruşasan və yaxud onun biliyini yoxlayasan? Axmaq, günəşin şəfəqlərinə inanmır deyə günəş solmalıdırmı? Savadsızlar sənin biliyinə şübhə edirlər deyə, sən hirsələnmişsənmi?! Sənin özün bu barədə şeir yazmamışdınmı?

*Qovla qəmini incə məhəbbətin,
Şirin nəğmələrinin ahəngi ilə.
Özünə bir misal qızılgülündən,
Bir misal da bülbüldən götür.*

*Qızılgül, o rəng qönçəsi
Palçıqsız yerdən çıxmaz.
Nəğmə vurğunu sarı bülbülün
Qidasıdır qurdlar.*

Sən mənə Hafizən barəsində nəğmə oxu, kefirmiz açılıns. Gəl şərab içək, sonra Hafizə ilə bağlı tarixçəni mənə danış.

Ustadım bir qədəh şərab süzüb, “Allah verdi” deyə mənə təqdim elədi və qəlyanını yana qoyub, ayaqlarını divandan aşağı saldı. Şeir oxumağa başladı:

– Allahın əmri ilə cənnətin qapısı açılarda hər yerdən insanlar axışıb şübhə, qorxu, ümidlə qapısında duracaqlar. Onda mən bütün günahkarlardan fərqli olaraq, şübhəsiz, qorxusuz dayanacağam. Artıq çoxdandır ki, yer üzündə Cənnətin qapıları sənə sayəndə üzümə açıqdır.

Mən onun şeirini təriflədim. O, özündən razı halda gülmüşədi. Məsləhətimin yaxşı nəticə verdiyini görüb, ona dedim:

– Görürsənmi, Mirzə Şəfi, məhəbbət barəsində aydın fikrin səni necə şənləndirir?! Sevginə nail ola bilsən, xoşbəxt adamsan. Rəxşəbi yaxşı demirmi: “Yar üzündə məhəbbət o zaman gözəlləşir ki, şahla dərvişin fikirlərindən üstün olur.”

Mirzə Şəfi məni qabaqlayıb, dedi:

– Rəxşəbi həmçinin deyib: “Pulsuz kişinin görkəmi olmaz, puluz ev boş görünər.” Kaş mən puluz evə məhəbbət gətirə biləydim! Qabaqlar mən belə şeylər barəsində düşünməzdim. İndi bunlar məni daha çox kədərləndirir.

– Mirzə Şəfi, kədərlənmə, – dedim. – Hər şey yaxşı olacaq. Rus yazısı ilə bağlı olan kiçik bir anlaşılmazlıq işin gedişinə mane ola bilməz. Bir halda ki sən Hafizəyə öz etibarını göstərmək üçün onun məhəbbəti yolunda öz azadlığını qurban vermək istəyirsən, niyə gimnaziyada yer ala bilməyəsən? Mən burda heç bir maneə görmürəm.

– Bəs imtahan?

– Ona əncam çəkmək olar. Sənin biliyinə şübhələnmək ağılsızlıqdır. Moskvanın belə bir qərarı var ki, dövlət idarəsinə işə gələn hər bir adam əvvəla imtahan edilməlidir. Çünki axmaqlar çox, ağıllılar azdır. Demək, bu qanun düzgün əsaslandırılıbdır. Səninlə müstəsna hərəkət edərlər.

– Qoy o zaman mənimlə müstəsna hərəkət etsinlər ki, mən nəğmələrimdə şərabin gözəlliyi əvəzinə, uzun-uzadı duaları, Qarabağın qazısı Mirzə Əbdül Qasım kimi adamların hiyləgərliyini, ikiüzlülüynü, yalançılığını tərifləmiş olum. Hər yerə soxulmaq ilanın adətidir!

Mən onunla bağlı tarixçənin bütün səbəblərini suallar vasitəsilə aydınlaşdırdıqdan sonra hiss etdim ki, ona ürək-dirək verməyimə baxmayaraq, qəlbində ağır bir kədərin izi qalıb. Hətta Hafizənin atası Mirzə Şəfiyə öz xəbərdarlığında, var-dövləti kimi, onun biliyinin də şübhəli olduğunu və buna görə moskvalıların onu imtahan etdiyini bildirmişdi. Mirzə Şəfini kədərləndirən məsələlərdən biri də rus dilində yazılmış məktubu Hafizənin evinə göndərməsinin kələk işlətməsi kimi başa düşülməsi və qız evində onun ustadlığına şübhənin yaranması idi. Bunlar onun qəlbini narahat edirdi.

Mən ondan soruşdum:

– Sən inanırsanmı Hafizə bunlara görə səni sevməz?

– İnanmıram.

– Bəlkə sən onun anasından çəkinirsən?

– Ondən qorxmuram. Qızı mənə vurulan kimi, o da nəğmələrimə heyran olub.

– Bəs nədən ehtiyat edirsən? Qızın pulgir atası ilə o vaxt məşğul olarıq ki, artıq sən özünə iş tapasan. Evlənmək üçün hazırlıq görmüsən? İmtahanla əlaqədar çətinliyi mən öz üzərimə götürürəm.

Mən məktəb idarəsində dostcasına söhbətlər vasitəsilə vəziyyətdən çıxış yolu tapacağıma və qanuna ciddi əməl edilməklə Ustadımın mənliliyinin alçaldılmamasına nail olacağıma şübhə eləmərdim. Mənim aşıq olan müəllimimi işin hər tərəfi ilə tanış etdikdən sonra onu arxayınlaşdırmağa nail oldum. O, gecə yarıya qədər mənim yanında qaldı.

– Mənə elə gəlir ki, mənim hikmətlərim gecənin qaranlıqlarında havaya uçmuşdur, – deyə o gülümsünürdü.

– Mən hikmət öyrətmək üçün gəlmişdim, görünür, özüm öyrənməliyəmmiş. Qadınlar sevimli məxluq olmasaydılar, qəlbən bağlandıqları adamın başını qatmaq üçün oyun çıxardıqlarına görə onlara acıqlanmaq olardı. Onlarda ağıl məhəbbətlə yüksəlir, bizdə isə azalır:

Mirzə Şəfi, sənin o böyük aqlın

Güclə başında yer tapıbdır.

Necə olub ki, o balaca ağıllar

Ürəyini, aqlını qarət edibdir?

– Məhəbbətin bu anlaşılmazlığında qüvvətli bir əl belə, qəlbini çətin yerindən çıxarıb apara bilərdi, – deyə sözə qarışdım.

O, gülərək cavab verdi:

– Doğru deyirsən. Gəl həyatın bu anlaşılmazlığı barəsində çox danışmayaq. Ürək bundan xiffət çəkir, ağıl heç nə udmur. Məhəbbət ürəyi və ağılı irəli, həyatın burulğanları içinə atır. Bu vaxt ürək səadəti məhəbbətdə görür, ağıl isə yer üzünün ən ağır əzab-əziyyətinə dözüür. İnsanı insan eyləyən də məhəbbətdir!

– Mənim həmyerlim, yaşlı ustadlardan biri demişdi: Kim qadınısız yaşayırsa, bir çox çətinliklərdən azad olur. Kim də ki qadınısız yaşamaq istəsə, həyata heç bir xeyir verə bilməz.

Mirzə Şəfi oxuduğum bu hikmət üçün öz minnətdarlığını bildirdi və şərab içdi. O getməyə hazırlaşanda mən onu saxlayıb dedim:

– Mirzə Şəfi, sən bilirsən ki, sənin məhəbbət macərəsində mən nə qədər yaxından iştirak etmişəm. Lakin sən Hafizənlə necə tanış olmağın barədə mənə bir kəlmə də danışmamısan!

– Burada danışılacaq nə var ki?

– Nə bilirsən hamısını danış. Mən belə söhbətləri, hətta ən kiçik hadisələri də təfəsilatı ilə dinləməyi çox sevirəm. Sən qəlyanını yenidən yandır, şərab içib, başla məhəbbət tarixçəni danışmağa.

Gəncəli Ustad dindi:

– Bu, çox da uzun bir hadisə deyil.

*Görüşmək, sevimək, seçmək,
Burada danışmağa nə var, de görək.*

– Məni maraqlandıran odur ki, sən Hafizəni necə görüb, sevib, seçmişən? – deyə onu qabaqladım.

– Bu, adi bir şeydir. Sən mənim evimə gəlmək üçün hansı küçə ilə getdiyini bilirsən. Həmçinin sən bilirsən ki, axşamçağı qızlar ay işığında damların üstünə çıxıb söhbəti, rəqs etməyi sevirlər. Bir neçə gün bundan əvvəl birinci döngənin arxasındakı erməni, rus evlərinin yanında damın üstünə çıxmış, ucaboylu gözəl bir qız diqqətimi cəlb elədi. Mən

bu sehlənmiş məxluqu, sənə Züleyxadan danışan axşamı, qəlbim gənclik illərinin acı xatirələri ilə dolu olduğu bir vaxtda görmüşəm. Mən damın üstündə duran ucaboylu bu gözəl qıza laqeyd qala bilməzdim. O özünü mənə bir an elə göstərdi ki, guya mənə görmür. Mən havanın istiliyindən, həm də yorğun və susuz olduğumdan, dincimi almaq üçün dayanıb, papağımı çıxartdım və özümü havaya verdim. Bu vaxt qız damın üstündən yox oldu. Başım gicəlləndi, ürəkağrısı ilə evə gedib, yerimə döşəndim. Rahatlığım pozuldu, yuxum ərsə çəkildi. Nəhayət, saat yarım yatmışdım ki, Züleyxa yuxuma girdi. Onun surətini tezliklə gördüyüm qızın əksi əvəz etdi. O dəqiqə yuxudan yarımçıq oyandım. Yerimdə o yan - bu yana çevrilib, yata bilmədim. Yuxu gördüyüm üçün özümü günahkar sayıb, məzəmmət edirdim. O biri günü öz-özümə dedim: “Mirzə Şəfi, işini aydınlaşdır! Sən illərlə xalça üzərində əyləşib, sərbəstlik və hikmət aləmində qayğısız yaşamısan, indi keçmiş günlərin acı sınaqlarından keçəndən sonra yenidənmi coşğun məhəbbətin dənizində üzən gəmiyə minmək istəyirsən? Bəlkə sakit həyatını davam etdirəsən?” Mən son fikrimdə qalmağı qərara aldım. Səni inandırım ki, sənə dərs demək üçün gəldiyim o yoldan keçməkdən qorxub, qaçırdım. Evimə qayıdanda da eyni cür hərəkət edirdim. Buna baxmayaraq, gecəni qabaqlardakından daha narahat keçirirdim. Səhəri günü öz-özümə dedim: Mirzə Şəfi, sən sirrini gizlətməklə özünü niyə aldadırsan? Sən sevirsən! Yanan bir evi əgər vaxtında söndürməsələr, o, alovlar içində özülünə qədər yanub məhv olar. Lakin ürəyin işi başqadır. Onun alovunu su ilə də söndürmək olmur. Yanan bir ürək başqasını alovlandıra bilərsə, təskinlik tapar. Taleyinə nə yazılıbsa, ona da əməl etməlisən! Mən də belə hərəkət etdim.

Ayın işığında gördüyüm o gözəl qızın surətini səhv salmaq üçün onu gün işığında görmək mənə nəsib oldu. Öz arzuma çatana kimi bir neçə gün keçdi. Dördüncü günü o qızı damın üstündə görəndə mənə xoşbəxtlik üz verdi. Qız yan-yörəsinə göz gəzdirdi. Lakin ətraf damların üstündə heç kəs görünmürdü. Küçələrdə də sakitlikdi. Kişilər bazarlardan evlərinə hələ qayıtmamışdılar. Mən bu gözəl məxlüqa, onun zərif balaca ayaqlarına, yanlara tökülən hörüklərinə, yaraşlıq qədd-qamətinə yaxından baxmaq üçün onun, damında durduğu evlə üzbəüz dayandım. Gənc qızlar adətən kişi görəndə qaçıb gizləniirlər. O isə məndən qaçmadı, üzünü açdı, parlaq nəzərlərlə mənə baxıb gülümsədi. Bu vaxt o, ay işığında gördüyümdən də gözəl idi. Onun baxışından qəlbim odlu səadət hissində büründü və məni sevindirdi. Bəzən səadətin bir anı bir əsrə, bir əsri isə bir ana bərabər olur. O gözəl qızı gözlərim önündən itirincə nə qədər dayanacağıma bilmirəm. Onu bilirəm ki, onu gördüyüm qədər dayanıb durmuşam. Sanki yuxuda idim, o da bir xəyal kimi canlanır, xəyal kimi də çəkilib gedirdi. Mən o dəqiqə özümü ələ alıb, papağımı düzəlttim.

– Yəqin ağ başını göstərirdin? – deyər zarafat etdim.

– Hava isti olduğundan, başımı sərinləsdirirdim, – o gülümsünərək sözüne davam etdi. – Evə qayıdanda gördüm ki, küçədə canlanma var. Görünür, gözəlimin tez getməsinə də səbəb küçədəki adamlar imiş. Mən sanki sərxoş idim. Gözlərim önündə hər şey fırlanırdı. Mən dəqiq bilmək istəyirdim yatıram, yoxsa oyağam. Buna əmin olmaq üçün əl-qolumu çimdikləyirdim, hiss edirdim ki, oyağam. Gənc qızları damların üstündə görəndə də mənə elə gəlirdi ki, onları yuxuda görürəm.

*Gözəl qızların camalını görəndə
Sanki gözlərimə inanmıram mən.
Bilmirəm gözlərimdə həqiqətimi yuxuya dönmüş,
Yoxsa yuxu həqiqətə.*

Artıq işini bilməlisən, Mirzə Şəfi! – deyər öz-özümə pıçıldadım. – Yad bir qızın sənə dikilmiş səmimi baxışına, demək, tələbkar baxışlarla baxacaqsan? Əgər bu sənə nəsib olmasa, demək, onun gül yanaqlarının alovunun qəlbini yandırması ağilsizlik olar? Həqiqəti bilmək üçün gözəl bir nəğmə yazmışdım. Ələ düşən kimi ona oxuyacaqdım. Əgər bunu edə bilməsəydim, onda nəğmə yazılmış kağızı badam qabığına büküb, gözəlimə atacaqdım.

– Sən o nəğməni əzbər bilirsənsə, mənə oxu! – deyib ondan xahiş etdim. Ustad xahişimə əməl edib oxudu:

*Sənin sehlənmiş o baxışın məni sevindirir.
Getdikcə təsir edir, qəlbimi alovlandırır.
Bəxtimin o parlaq qəribəliyində.*

*Ehtiramla qulaq as, şirin həyatım,
Bir sual verirəm sənə:
O baxışlar həsrətləmi zillənmiş mənə,
Bildir bir işarənlə bu sirri mənə!*

*Sənin icazənlə nazını çəksəm,
Ağuşumda əlçatmaz olarsan.
Qəlbim mənim də şadlıqla dolu,
Olmazdı sevincimin həddi-hüdüdü!*

*Möcüzəli taleyimdə səadətimi anlarıma,
Anlarımı səadətə qatardım.
İllər boyu mən xoşbəxt yaşardım!*

– Az bir müddət içində şeiri ona oxumağa imkan tapdım, – deyə Mirzə Şəfi hekayəsinə davam etdi. – Mən nəğmənin birinci bəndini oxuyub qurtaranda, qonşu damların üstündə yığışan qızlar bizə mane oldular. Mənim gözəlim onları görüb qorxdu və mənə getmək işarəsi verdi. Mən onun işarəsinə əməl etməmişdən əvvəl nəğməni badam qabığına büküb, ona atdım. Qız gedərkən gördüm ki, qırmızı sapa bağlayıb badam yarpağına büküdüüm şeiri yerdən götürdü və tələsik gözdən itdi. Nəğmənin onda olması, əlbəttə, xoş bir qələbə idi. Bu da mənə kifayət idi. Onun mənim nəğməmə qulaq asması və qəlbindəki hissələrini bürüzə verməsi buna sübut idi. O biri günü onunla görüşmək mənə yenə nəsib oldu. Gözəl qız damın üstündə üzü örtülü vəziyyətdə əyləşmişdi. O məni uzaqdan görcək üzünü yana çevirdi. Mən ona baxıb evin yanından tənbel addımlarla keçəndə o mənə baxmadı. Bu vaxt evin arxasından ucaboşlu, yaşlı bir qadın çıxıb mənə sarı gəldi. O, oğrun səslə: “Mirzə Şəfi, uzaqdan məni izlə və arxamca gəl!” – dedi. O mənim adımlı bilirmiş. Bu qadın mənim gözəlimin xəbər göndərdiyi adamdən başqa kim ola bilərdi? Qadının dediyi kimi, onu izləyib, arxasınca getdim. O bir azdan yerdən adam boyu qədər ucalığı olan tənha bir evin yanında dayandı. Ətrafına baxandan sonra mənə əl eləyib, gəlmək işarəsi verdi və özü içəri keçdi. Mən də onun arxasınca kasıb avadanlığı olan, zəif işıqlandırılmış evə daxil oldum. Evdə on-on iki yaşların-

da iki gözəl qız vardı. Onlar evin ortasında salınmış həsirin üstündə oturub, qadın işi görürdülər. Biz içəri girəndə onlara damın üstünə çıxıb təmiz hava almağa icazə verilmişdi. Onlar getdikdən sonra biz tək qaldıq.

– Mirzə Şəfi, – deyə arvad mənə müraciət etdi. – Sənə xoş xəbər desəm, nə verərsən? Sənin taleyin məndən asılıdır!

Nə pulum vardısı, hamısını ona verdim və gələcəkdə bundan da artıq verəcəyimi vəd etdim. Sənə dediyim kimi, qarı mənə söylədi ki, Hafizə mənə və mənim nəğmələrimə ürəkdən səmimi münasibət bəsləyir. Eyni vaxtda öyrəndim ki, onunla evlənmək mənim üçün çətin olacaq. Çünki onun pulgir, tacir atası böyük məbləğdə kəbin pulu istəyib, bir neçə gəncin elçisini geri qaytarıb. Bu qadının nələr danışdığını sənə nəql etsəm, qurtaran deyil. Onun hər iki tərəfə işləməyə həvəsi vardı. Arvad məndən artıqlaması ilə hədiyyə almaq niyyətilə o biri günə görüş təyin etdi. Mən danışdığımız kimi, görüş vaxtı qılığına girib, ondan bütün bildiklərini öyrəndim. Məqsədimi həyata keçirmək üçün bu qadınla xeyli danışdıqdan, götür-qoydan sonra ona çoxlu pul vəd edib razılığını aldım. Şərtimiz belə oldu ki, məqsədim baş tutandan sonra ona vəd etdiyim pulu alacaq. Mənim pulum onu razı sala bilərdi. Məhəbbət yolunda nə qurbanlar verilmir?!

Bizim görəcəyimiz iş belə idi: mən arvad paltarı geyməliydim. Qoca qadının boyu mənimlə eyni olduğundan, mənə qırmızı rəngdə tuman gətirməli idi. O biri günü hər şey hazır olduğdan sonra mən gözəl qadın paltarı geydim. Hətta Hafizəgilə gedəndə yolda kişilər iki dəfə mənə öz məhəbbətlərini bildirdilər.

– Saqqalın səni ələ vermədi ki?

– Sifətimi Azərbaycan qızlarının sifətinə oxşatmaq üçün çarşaba bürünüb elə utancaq vəziyyət almışdım ki, ancaq gözlərim görünürdü. Çarşabın üstündən başıma şal da salmışdım. Bədənim ağ çadraya elə bükmüşdüm ki, mənəni görənlər cavan, qoca, utancaq bir qız olduğumu zənn edirdilər. Beləliklə, heç kimdə şübhə oyatmadan Hafizə ilə görüşürdüm. Görüş zamanı onun mənə və şeirlərimə olan məhəbbəti getdikcə artırdı. Hafizənin anası gəlib bizi bir yerdə görəndə qədər mən onunla xoş saatlarımı yaşadım. Hafizə ilə danışan vaxt səsimin cingildəməsi arvadı şübhələndirmişdi. Sən demə, o mənə arxamdan sakitcə yaxınlaşıb, söhbətimizlə maraqlanıbmış. Anasından söhbət düşəndə ürkmüş Hafizə qorxudan elə vəziyyətə düşdü ki, bu kədərli səhnəni yenidən xatırlamaq mənə çox ağırdır. Ana ürəyi qızının bu vəziyyətini hiss etməsəydi, hər şey məhv olub gedəcəkdi. Qızının göz yaşları, onun mənə olan saf məhəbbəti ilə bərabər nəğmələrim də ana qəlbinə həyəcana gətirmişdi. Mən bir şeirimdə demişdim: “Hafizəni dünyaya gətirən ana elə bir pəridir ki, bütün dünya şahzadələri onun qulu olmağa layiqdir. Qızılgülün bitdiyi yerin sinəsi sanki ayın əksidir!” Mən bu misraları anaya oxuyanda onun qəlbində mənə qarşı olan kəmi məhəbbətə çevrildi və gələcəkdə arzumu yerinə yetirmək üçün qızını mənə verəcəyini vəd etdi. Hafizənin atasının razılığını almaq üçün ara adamı tapmalıydım. Qocanın mənə və mənə şeirlərimə az bələd olması, bir tərəfdən də tələbinin nəticə verməməsi qızın anasına öz sözünü deməyə qoymamışdı. Əgər mən kəbin kəsdirmək üçün öz imkanım barəsində bir sənəd təqdim etsəydim, kəbin və toy günü uzanmalıydı. Rus əlifbası barədəki əhvalat işin gedişinə yenə mane olurdu. Müftinin fikri qızın atasını məcbur

eləmişdi ki, mənə barəmdə müctəhidlərdən, mollalardan daha ətraflı məlumat toplansın. Bu dindarlar sürüsünün mənə barəmdə nə fikirdə olduğunu özün bilirsən.

Yaxın vaxtda mən Tiflisi tərk etməliydim. Görüşüb ayrılarkən ümidvardım ki, gəncəli Ustad öz məqsədinə nail olanda işlərinin sahmana salın-masında onun yaxın dostlarının əllərindən gələni əsirgəmədiyinə qəti inanacaq. Konstantinopolda ondan aldığı məktubda bildirirdi ki, artıq gimnaziyada işləmir, hərbi qəza məktəbində yaxşı bir işə düzəlib. Başqa bir mənbədən öyrəndim ki, o öz vəzifəsinin öhdəsindən vicdanla gəlir. Tezliklə aldığı ayrı məktubdan aydın oldu ki, Hafizənin atası sarılıq xəstəliyindən vəfat etdikdən sonra Mirzə Şəfi xoşbəxtlik dağına səbirlə qalmışdır. Hafizənin anası isə onlara mane olmamışdır. Mirzə Şəfi bu arada öz bacarığı və qənaətcilliyi sayəsində toy tədarükü üçün pul yığa bilmiş. Kaş toy təntənəli keçəydi! Mənə səbir və diqqətlə izləyən oxucularımı yormamış, toy məclisi barəsində öyrəndiyim məlumatlarla sizi tanış etmək istəyirəm. Mirzə Şəfi yasdən səkkiz gün keçəndən sonra yaxın qohumlarından birini kəbin gününü təyin etmək üçün, Hafizənin anasının yanına göndərib. Farslar bu günə “Şirin-xürrəm” deyirlər. Bu gündə bəyin valideynləri, yaxın qohumları gəlinin evinə yığışırlar. Hər iki tərəfi şirin yeməklərə: qəndə, mürəbbəyə qonaq edirlər.

Kəbin kəsilmə günü belə bir adət gələcək ailənin məhraban yaşamasına işarədir. Qadınlar kişilərdən ayrı, onlar üçün düzəldilmiş otaqda, xalça üstündə, şirniyyat süfrəsinin ətrafında əyləşirlər. Məsələ həll olandan sonra tərəflər bir-birini təbrik edib, musiqinin sədaları altında şadlanırlar. Belə günlərdə saz, qaval və zərb alətlərindən istifadə olunur.

Onların birlikdə çıxardığı ahəng avropalı üçün qulaqbatırıcı təsir bağışlayır. Farslar, azərbaycanlılar bu musiqidən böyük zövq alırlar. Vətənidən Peterburqa sürgün edilmiş bir şərq-
linin vətəninə qayıtdığı ərafədə doğma sazəndələrinin və alətlərin ahəngini dinləmək və qiymətləndirmək Peterburq salonlarında verilən konsertləri dinləməkdən daha üstündür.

Nişan günü gəlinə nişan hədiyyələrini aparmaq üçün bəyin evinə toplaşır. Hədiyyə əsasən nişan üzüyü, parça, imkan dərəcəsində bahalı paltar, şal, çəkmə, sabun, xına və sürmədən ibarətdir. Xonçanı aparən qızların da görkəmi gözəl olmalıdır. Kirpiklərinə sürmə çəkmək, əl-ayaq barmaqlarını xına ilə boyamaq yadlarından çıxmır. Bəyin qo-humlarından biri gəlini otağın ortasına dəvət edib, nişan üzüyünü barmağına taxır. Beləliklə, hamı xoş əhval-ruhiyyə ilə gəlini təbrik edib, ona xoşbəxtlik arzulayır. Üç gündən sonra gəlin bəyə hədiyyə göndərir. Bu, əsasən zərif toxunmuş əlcəkdən, pencək üçün parçadan və gündəlik işlədilən bəzək əşyalarından ibarətdir. Bundan sonra toya hazırlıq başlayır. Nişanlılar toy paltarlarını hazırlayana qədər xeyli vaxt keçir. Toya hazırlığın əsas məsələlərindən biri bu münasibətlə bəyin evinə tələsik gəlib-gedən saysız xidmətçi qadınların bir yerə yığılıb məsləhət etmələridir. Bəy bu arada çalışır ki, qızın anasının hörmətini qazanmaq üçün gəlinin xəbəri olmadan qız evinə bir səbət meyvə, kiçik bəzək əşyaları, gül dəstəsi və yaxud erkək göndərsin. Öz yerlərinin adət ənənələrinə görə, bəylə gəlin toyqabağı görüşməməlidirlər. Əgər onlar bu qaydanı pozsalar, onları pis başa düşürlər. Hərgah bu ərafədə görüşmək arzusunda olsalar, özləri üçün münasib vaxt və yer seçməlidirlər ki, onları heç kəs görmə-

sin. Şərqdə cinslər arasındakı münasibət Avropaya görə çox ciddidir. Şərqin qoca bir müdrikinin dediyinə görə, "əgər Şərqdə bir kişi, bir arvad olsaydılar və onlar bir anlıq birləşsəydilər, bütün yer, dəniz insanlarla dolardı."

Nəhayət, təyin olunmuş toy günü gəlib çatır (qatı dindarın məsləhəti ilə təyin olunmuş gün). Bəy qız evində dəvət olunmuş saysız qonaqları razı yola salmaq qayğısına qalır. Toy danışığında yalnız qohumlar və tanışlar iştirak edir. Bu formal qanunlaşdırılmış danışıqda kişi hər ehtimalla qarşı qadından ayrılmaq istəyəndə arvadının ləyaqətinə toxunmadan, ona qaytarılacaq pulun və yaxud əşyaların müəyyən edilmiş miqdarını verməyə boyun olur. Bundan sonra qızdan üç dəfə: "Səni alan bu oğlandırmı? Sən bu oğlana getmək istəyirsənmi? Kəbinin kəsilməsinə razısarımı?" – deyə soruşurlar. Qız mollaın yanında öz fikrini dedikdən sonra molla öz təsdiq möhürünü kəbin kağızına basır. Bununla da xırda-para işlər bitir, yığıncaq dağılır. Qədim adət-ənənəyə görə, bir çox ailələr toy məclisini daha da şənəldirmək, mənalandıрмаq üçün mollalara Qurandan surələr oxudur, ya da toyda bir şənlik o birini əvəz edir. Kəbin kəsilib qurtardıqdan sonra gəlib bir dəstə qızla hamama gedir. Oradan da onu qohumlarından birinin evinə aparırlar. Bundan sonra gəlini musiqinin sədaları altında, bir dəstə qızın əhatəsində bəyin evinə yola salırlar. Burada bəy çimib, təmizlənmiş halda gəlini qarşılayır. Onları hər iki əllərində şam gəlin üçün ayrılmış otağa ötürürlər. Şamları iki yerə bölüb, içərisində düyü olan sinilərə düzürlər. Gəlin paltarını dəyişir, bir ləyən su gətirib, nişanlısının ayaqlarını yuyur və sonra suyu müqəddəs otağın dörd küncünə çiləyir. Bundan sonra sakitlik çökür, içəri iki qadın daxil olur, onlar bəylə gə-

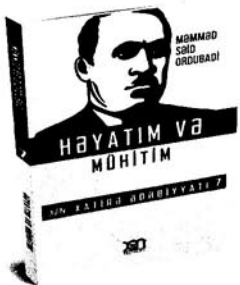
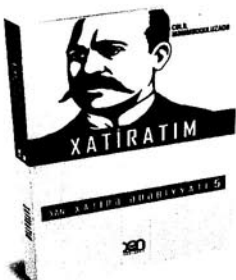
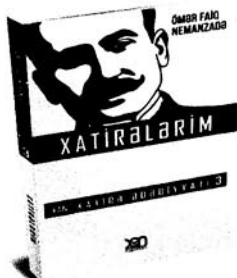
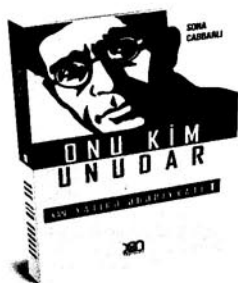
Çapa imzalanıb: 18.06.2014
Formatı: 70x100 1/16. Ofset çapı
Həcmi: 8.5
Sifariş № 12

mətbəəsində çap olunub

Qiyməti: 3 manat

№ 2014
"XAN" XATİRƏ ƏDƏBİYYATI SILSİLƏSİNDƏN NƏŞRLƏRİMİZ 2224

BU SILSİLƏDƏN XARİCİ XATİRƏ ƏDƏBİYYATI KİTABLARI NƏŞRƏ HAZIRLANIR.

Kitabların onlayn satış ünvanı
www.kitabevim.az
Mütəlləfin ən rahat ünvanı!

103047